

Nizamiyye Medresesi

ve İslâm'da Eğitim-Öğretim

M. Asad TALAS

Çev. Sadık CİHAN

Eğitim Dizisi: 3

Nizamiyye Medresesi

ve İslâm'da Eğitim-Öğretim

M. Asad TALAS
Çev. Sadık CİHAN

ISBN : 975-8217-15-1

9 789758 217151

Bilindiği gibi

İslâm eğitim tarihinde medrese, bugünkü anlamıyla üniversite, deyince ilk akla gelen müessese 1067'de ünlü devlet adamı olan Nizamülmülk tarafından Bağdat'ta kurulan ve yaklaşık 250 sene hizmet veren Nizamiyye Medresesi'dir. Nizamiyye Medresesi'nin İslâm eğitim ve kültür tarihinde şüphesiz çok önemli bir yeri vardır. 250 yıllık tarihiyle İslâmî ilimler alanında ve devlet kademelerinde çalışacak bir çok değerli devlet ve ilim adamı yetiştirmiş, birçok eğitim kurumuna öncülük etmiş bir yapıttır. Gazzali'nin de hocalık yaptığı bu medrese sadece dini konulara ağırlık vermekle kalmamış, aynı zamanda edebiyat, dil, aritmetik gibi konulara da yer vermiştir. İşte dilimize Prof. Dr. Sadık Cihan tarafından kazandırılan M. Asad Talas'ın bu kıymetli eseri, İslâm eğitim tarihinde çok önemli bir yere sahip olan bu medreseyi geniş bir şekilde tanıtmaktadır. Talas sadece bu medreseyi tanıtmakla kalmamış, önce İslâm eğitiminin kısa bir tarihini anlatmış, orada Nizamülmülk zamanında İslâm dünyasının dini ve siyasi durumunu incelemiş, Nizamiye Medresesi'nin doğuşuna zemin hazırlayan nedenleri araştırmış, daha sonra da medrese hakkında, kuruluşu, amacı, gayesi, eğitim ve öğretim müfredatı, hocaları ve onun diğer medreselere olan tesirleri hakkında detaylı bilgiler vermiştir.

Nizamiye Medresesi
ve İslâm'da Eğitim Öğretim

M.Asad TALAS

etüt yayınları : 16

Eğitim Dizisi : 3

© Etüt Yayınları, Sadık CİHAN, 1999

1.Basım : Şubat 2000

Yayına Hazırlayan

Cengiz BATUK

Takriz & Redakte

Yrd. Doç. Dr. Mustafa KÖYLÜ

Dizgi, Mizampaj & Kapak

Etüt Basım Yayın ve İletişim

Tel & Fax: 0 362 432 20 31

Baskı - Cilt

Otak Form-Ofset

Basım San. ve Tic. A.Ş.

Tel: 0 362 266 78 00 – 4 hat

Samsun, Şubat, 2000

ISBN: 975-8217-15-1

etüt yayınları

Pazar Mah. Pazar Camii Sok. No : 9

Tel : 0 362 420 05 70 / 432 20 31

Fax: 0 362 432 20 31

55020 SAMSUN

**NİZAMİYYE
MEDRESESİ**

ve

*İslâm'da
Eğitim - Öğretim*

M. Asad TALAS

Çev. Sadık CİHAN

etüt yayınları

M. Asad TALAS:

Prof. Dr., Halep Halaviyya Üniversitesi
Teoloji Profesörü

Sadık CİHAN :

1940 yılında Ankara'da dünyaya geldi. 1961'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine girdi; 1965'te mezun oldu. 1965-66 yıllarında Diyanet İşleri Başkanlığında Müfettişlik yaptı.

1966'da Fransa'ya doktora eğitimi için gitti. 1971'de "*Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri*" isimli tezi ile Paris Sorbon Üniversitesinde doktoraasını tamamladı. Aynı yıl Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesine Dr. Asistan olarak atandı. 1977 yılında da Doçent oldu.

1984'de Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesine Öğretim Üyesi olarak atandı. 1988'de **Profesör** oldu. 1994-1997 yılları arası O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi **Dekanlığı** görevinde bulundu.

Evli ve bir çocuk babası olan Sadık Cihan, halen aynı fakültede Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı **Başkanlığı** görevini yürütmektedir.

Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi adlı eseri *Etüt Yayınları*'ndan 1997'de çıktı.

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	9
Girişten Önce	11

Giriş

İslâm'ın İlk Dört Asrında Eğitim	15
Araplarda Eğitim Kuruluşları	17
A. İlmî Ve Hikâye Anlatmak İçin Yapılan Toplantılar	17
B. İlkokullar (Kuttâb)	20
C. Medrese	24
D. Kütüphane, Dâru'l-İlm Ve Dâru'l-Hikme.....	26
Nizamülmülk Zamanında İslâm Dünyasındaki Siyasi Durum	29

Birinci Bölüm

Nizamülmülk Et-Tusi	33
Hayatı.....	33
Karakteri.....	34

İkinci Bölüm

Bağdat Nizamiyye Medresesi.....	41
A. Nizamiyye'nin Kuruluşu	41
B. Nizamiyye'nin Tavsifi	42
C. Nizamiyye'nin Yerleşimi Ve Bıraktığı İzler	43
D. Nizamiyye'nin Ortadan Kayboluşu	46
E. Nizamiyye Vakfı Ve Bakımı.....	47
F. Eğitim-Öğretimin Ve İdârenin Durumu	47
G. Hocaların Atanması Ve Sosyal Durumları.....	48
H. Ders Programları.....	50
I. Öğretim Metodu	51
Nizamiyye Medresesi Kütüphanesi Ve Memurları	53
A. Kütüphane.....	53
B. Memurlar.....	55

Üçüncü Bölüm

Nizamiyye'nin Diğer Medreselere Tesiri.....	59
Nizamiyye'nin İlmî Ve Dini Açından Kültürel Tesiri.....	63
Nizamiyye Ve Büyük Medrese: Ezher İle Mustansiriyye'nin Mukayesesi	67
A. Nizamiyye Ve Ezher.....	67
B. Nizamiyye Ve Mustansiriyye	70

Dördüncü Bölüm

Nizamiyye Medresesi Hocalari Ve Yardimcileri.....	75
A. Fıkıh Ve Usul Hocaları.....	75
B. Tefsir Ve Hadis Hocaları.....	82
C. Kelâm Hocaları	84
D. Adâb Hocaları	88
E. Ferâiz Ve Aritmatik Hocaları	90
F. Fıkıh, Hadis Ve Usul Dersi Yardımcı Hocaları	90
G. Adâb Yardımcı Hocaları	92

Beşinci Bölüm

Nizamiyye'nin En Meşhur Öğrencileri.....	97
A. Büyük Şahsiyetler.....	97
B. Muhaddisler.....	102
C. Fakihler	106
D. Edebiyatçılar	113
Sonuç.....	117
Bibliyografya.....	119
Resimler.....	123

TAKRİZ

*R*ur'an deyince ilk olarak akla, onun eğitime, öğretime, inceleme ve araştırmaya verdiği önem gelmektedir. Bunun en açık delili putperest bir kavme gönderilen peygambere ilk vahyin, tüm semavi dinlerin özü olan vahdetle ya da dinin diğer temel esaslarına ilişkin herhangi bir hususla ilgili olmayıp, aksine ilimle ilgili bir ayet olmasıdır. İşte bu bilince sahip olan Müslümanlar da ilk günden itibaren eğitim ve öğretim faaliyetlerine azami derecede önem göstermişler, bunun neticesi olarak ta dünyada eşine rastlanmayan bir başarı göstermişlerdir. İlk Müslümanlar eğitim ve öğretime öylesine önem vermişler ki, bu gün bizlerin sadece namazgah olarak kullandıkları camileri birer eğitim ve öğretim yuvası haline getirmişlerdir. Bu yönüyle Hz. Peygamber eğitimi sadece tüm halk tabakalarına yaymakla kalmamış aynı zamanda "beşikten mezara kadar ilim tahsil edin" hadisiyle de bugünün batı dünyasının "hayat boyu eğitim" (life long education) diye adlandırdığı sloganı ilk olarak sahabiler devrinde hayata geçirmiştir.

Felsefî temelleri Hz. Peygamber tarafından atılmış, metotları ise daha ilk halifeler tarafından ortaya konmuş olan İslam eğitimi bir müessesese olarak Abbasiler zamanında ortaya konmuştur. Daha o asırlarda Müslümanlar eğitimi parasız olarak mecbur hale getirmişler, bugünün pedagojik ve psikolojik esaslarına son derece yakın olan eğitim ve öğretim plan ve programları geliştirmişlerdir. Bu cümleden olarak, ayrı ayrı erkek ve kız okulları açılmış, mecburi derslerin yanında bugünün de çağdaş eğitim anlayışına son derece uygun olan seçmeli dersler konmuş, ders verecek hocaların iyi bir çocuk psikolojisi bilmesi, peda-

gojik formasyona sahip olması, ayrıca iyi bir kişilik ve karaktere sahip olması gibi şartlar geliştirmişlerdir.

İşte Müslümanlar eğitim ve öğretimlerine bu aşk ve hevesle devam etmişler, ancak camiler bu ihtiyaca cevap veremeyecek duruma gelince caminin de sınırlarını aşarak İslam eğitim tarihinde kütta-klar olarak adlandırılan ilk okullarını açmaya başlamışlardır. Daha üstün ve kaliteli eğitime ise saraylarda, bilgin evlerinde ve özel yerlerde verilmeye devam edilmiştir. Ancak bunlar da daha yüksek seviyedeki eğitime cevap veremeyince ortaya bugünün üniversitesi diyebileceğimiz medreseler ortaya çıkmıştır.

Bilindiği gibi İslam eğitim tarihinde medrese, bugünkü anlamıyla üniversite, deyince ilk akla gelen müessese 1067'de ünlü devle adamı olan Nizamülmülk tarafından Bağdat'ta kurulan ve yaklaşık 250 sene hizmet veren Nizamiyye Medresesidir. Nizamiye medresesinin İslam eğitim ve kültür tarihinde şüphesiz çok önemli bir yeri vardır. O her şeyden önce Sünni İslam'ın korunmasında temel rolü oynamış, 250 yıllık tarihiyle İslami ilimler alanında ve devlet kademelerinde çalışacak bir çok değerli devlet ve ilim adamı yetiştirmiş, bir çok eğitim kurumuna öncülük etmiş bir yapıttır. Gazalinin de hocalık yaptığı bu medrese sadece dini konulara ağırlık vermekle kalmamış, aynı zamanda edebiyat, dil, aritmetik gibi konulara da yer vermiştir.

İşte dilimize Prof. Dr. Sadık Cihan tarafından kazandırılan M. Asad Talas'ın bu kıymetli eseri, İslam eğitim tarihinde çok önemli bir yere sahip olan bu medreseyi geniş bir şekilde tanıtmaktadır. Talas sadece bu medreseyi tanıtmakla kalmamış, önce İslami eğitimin kısa bir tarihini anlatmış, oradan Nizamülmülk zamanında İslam dünyasının dini ve siyasi durumunu incelemiş, Nizamiye medresesinin doğuşuna zemin hazırlayan nedenleri araştırmış, daha sonra da medrese hakkında, kuruluşu, amacı, gayesi, eğitim ve öğretim müfredatı, hocaları, ve onun diğer medreselere olan tesirleri hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Belki bazı konular, örneğin, Nizamiyye medresesinde hocalık ve yardımcı hocalık yapmış kişilerle, meşhur öğrenciler hakkında verilen bilgiler gereksiz gibi görünse de, eser bir bütün olarak incelendiğinde önemli bir çalışma olduğu anlaşılacaktır.

Yrd. Doç. Dr. Mustafa KÖYLÜ

O.M.Ü. İlahiyat Fak. Din Eğitimi Ana Bilim Dalı Öğr. Üyesi

ÖNSÖZ

B aġdat Halifeligi, ortaya çıkışından itibaren, Şii mezheplerinin faaliyetine karşı mücadele etmek mecburiyetinde kalmıştı. Hatta Me'mun zamanında, Ali taraftarlarının bir an başarıya ulaştığı görülmüştür. Bununla beraber, bu faaliyetin son derece tehlikeli olduğunun açıkça görülebilmesi için M.S. IX. asrın sonuna kadar gitmek gerekir. Gerçekte Şii menşeli bir mezhep olan Karmatilerin, halk topluluklarının inançlarını istismar eden siyasi-dini hareketi gizli propagandadan açık bir isyana geçerek, bizzat halifelik merkezini otuz sene-den fazla bir müddetle tehdit etti. M.L. Massignon'un muhtelif makalelerinde işaret ettiği gibi, oldukça büyük olan bu felaket, merkezi idarenin Abbasi aleyhtarı doktrinleri sebebiyle etkilenmesinden meydana gelmiştir.

Bir vezir ailesi olan Benu'l-Furat, Benu Nevbaht gibi, bürokrasiye mensup aileler Şiiliğe girdiler. Onların iktidara geçişi, Sünni memurların bertaraf edilerek yerlerine Şiilerin yerleştirilmesi ile kendini gösterdi.

Merkezi hükümet, Mütevekkil'in iktidarından Muktedir'in iktidarına kadar olan zaman içinde yapılan muhtelif teşebbüslerle oldukça az olan dürüst memurları, devletin bünyesindeki tufeyliliğe karışan veya hut gizli suç ortakları tarafından hoş görülen karmati isyanlara karşı, kuvvetli bir şekilde müdafaa etti. Netice olarak Bağdat halifeligi X. asrın ortalarına doğru, içten yıpranarak ve dıştan yıkılarak parçalandı.

Bunun neticesi Şiilik zafere ulaştı. Karmatiler Bahreyn'de bir prenslik kurdular. Kahire'yi yeni halifelüğün merkezi yapan kimselerden biri olan Mehdi Ubeydullah Kuzey Afrika'da bir müddet için yeni doktrinlerin başarısını sağladı. Suriye'de Hamdaniler, Irak ve İran'da Buyidiler Halep'e ve Bağdat'a yerleştirdikleri Şiiliğin savunucuları oldular.

Bu gelişmelerin karşısında kuvvetli bir Sünni reaksiyonun ortaya çıkışı için üç çeyrek asra yakın bir zaman beklemek gerekir. İran ve Irak Buyidileri'nin devrilişi ve Selçuklu Türklerin Bağdat'a girişi Sünnilerin başarısına işaret eder. Şüphesiz bu başarı, Şiizme karşı sürdürülen mücadelede esas rol oynayan ve devrin son derece mühim bir şahsiyeti olan Nizamülmülk'e (Ö. 85/1192) aittir. Bu değerli devlet adamı zamanında mücadelenin yalnızca askeri ve siyasi sahada değil, fakat idari alanda da sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Bu çalışma, uzun zaman alacak bir çabayı ve metotlu bir şekilde düşünmeyi gerektiriyordu. Şii propaganda usullerine benzer vasıtalarla cevap vermek gerekiyordu. Şüphesiz bundan dolayı Selçuklu vezirinin kafasında karşıt bir propaganda müessesesi kurma fikri doğdu, ki bu müesseseye kendi ismine nispetle Bağdat Nizamiyye Medresesi adı verildi.

M. Talas, bu eserde, yalnızca Nizamiyye'nin kuruluşuna doğrudan doğruya götüren sebepleri meydana çıkarmakla kalmadı, fakat aynı zamanda Irak'ta daha evvel mevcut birbirine benzer diğer kuruluşlardan Nizamiyye'yi ayıran özellikleri de ortaya koymaya çalıştı. Bu medrese, tarihi seyri içinde, Nizamülmülk'ün yapmayı tasavvur etmiş olduğu şeye hemen cevap vermiştir. Bu kuruluş sadece bir araştırma merkezi değil, fakat aynı zamanda bir eğitim kuruluşu ve bir nevi üniversite olduğunu ifade edebiliriz. Asırlar boyunca, Nizamiyye'de verilen eğitimle övünen meşhur bazı alimleri görüyoruz. M. Talas, övgüye layık sabır ve incelikle, ortaçağ İslam dünyasında, Nizamiyye'nin ister hocalarının, ister öğrencilerinin olsun tekrar izini ortaya çıkarma hususunda gayret sarf etmiştir. Bu konudaki listenin uzun olduğu, mizaçları ve menşeleri çok farklı şahısları kapsadığı görülecektir. Bazı şeylerin zorlanmasıyla birlikte bu çalışmanın, belirli sınırlandırma içinde, konuyu kapsadığı görülür ve Nizamiyye'nin, asırlar boyunca, insanlığın geniş bir bölümünün ilmi faaliyeti üzerindeki genel görünümünü de ortaya koyar.

Régis Blachère

GİRİŞTEN ÖNCE

Bu araştırmada varmak istediğimiz hedef, Nizamiyye medresesinin Şiiilere ve Batniliere karşı olan mücadelesini göstermektedir.

Bu medresenin kurucusunun gerçekte iki gayesi vardı: Birincisi bu iki mezhebi yıkmak, ikincisi de vaktiyle Şiiilerin ve Batnilerin ellerinde olan devletin muhtelif memuriyetlerini elde edebilecek vasıflı ve liyakatli Sünnileri yetiştirmektir. Çalışmamız okunurken anlaşılacağı üzere, bu iki gayé hedefine ulaşmıştır.

Bütün çalışmamız Paris Üniversitesinde devam etti. Çalışmayı aynı yerde bitirmekten memnun olacaktık. Fakat son hadiseler bizi Bordo Üniversitesinde çalışmaya mecbur etti. Üniversitenin bize sağladığı bütün kolaylıklardan dolayı burada teşekkür etmekten kıvanç duyarız.

Bu çalışmayla ilgilenen bütün profesörlere ve bilhassa Kolej Frans profesörü M.L.Massignon'a, Bordo Fakültesi profesörü raportörümüz Mgr Feghalli'ye; bu çalışmayı bize yaptıran Paris Üniversitesi profesörü M.R. Blachère'e ve Paris İlmî Araştırmalar Akademisi profesörü M. Sauvaget'ye teşekkür ederiz.

Prof. Dr. M.Asad TALAS

Paris 3. Eylül. 1939

GİRİŞ

İSLÂM'IN İLK DÖRT ASRINDA EĞİTİM

ARAPLARDA EĞİTİM KURULUŞLARI

NİZAMÜLMÜLK ZAMANINDA
İSLÂM DÜNYASINDAKİ SİYASİ DURUM

İSLÂM'IN İLK DÖRT ASRINDA EĞİTİM

Ğer hadislerle bakılacak olursa, İslâm'ın başlangıcından itibaren normal eğitimin yeni inanç sistemi içinde geliştiği görülür¹.

Emeviler devrinde araştırma ve inceleme gelişti. Edebiyatla ilgili ilimler incelendiği gibi, Kur'an, hadis, hukuk ve ulumu'l-avail (eski ilimler) de incelenmeye başlandı².

Bazı eleştiriciler Emeviler tarafından entellektüel seviyeyi yükseltmek için alınan tedbiri kabul etmezler. M. Ahmet Emin'de Emevilerin yalnız edebiyatla ilgilenmeleri sebebiyle ilmi, dini ve tarihi araştırmaları tamamıyla bıraktıklarını kesin olarak ifade eder. Yazar, iktidarlarını otorite üzerine kurmuş olan Emevilerin başarılarını terennüm etmek için şairlere ihtiyaç duyduklarını, İslâm öncesi âdetlere ve zihniyete sahip olduklarını, şairden başka hiçbir şeyle ilgilenmediklerini de iddia eder.³

İlkin, Emevilerin otoriter idaresi bütün ilimlerle ilgilenmelerine engel teşkil ediyordu. Fakat onların, şairlere rağmen, alimleri ve din bilginlerini de teşvik etmesi mümkün oluyordu; Biri diğerine mani olmuyordu.

İkinci iddiaya gelince, Emevilerin Araplık vasıfları sebebiyle dinle ve ilimle ilgilenmedikleri hususuna inanmıyoruz.⁴ Onların

¹ Sahihî Buhari, I, 15; Goldziher, Muh. Stud. II, 32_175

² Yakut, İrşad, IV, 165

³ Emin, Fecru'l-İslâm, s.197-198

⁴ Krş.İbn Asakir, Tarihu Dimaşk, III, 130, 1333, ,134, 212, 213, 245; V, 53, 63, 66, 350; VII, 126, 218, 272, 436; İbn Nedim, Fihrist, s.497; Suyuti, Tarihu'l-Hulefa, s.106

entellektüel faaliyetleri hususunda bizi inandıracak ve reddi mümkün olmayacak deliller vardır. Gerçekten Recâ b. Hayva sırasıyla Abdülmelik, Süleyman ve II. Ömer'in himayesinde bulunmuştur.⁵ Evzai, Şam camii ve sarayında verdiği konferanslar için ücret alıyordu.⁶ Emevilerin dini ilimlerdeki faaliyeti, dini harekete katkıda bulunmak için sarf ettikleri faaliyetten daha aşağı değildir. Muaviye, Yakubi patriği Teodor'u (Théodore) ve Kinnasrin arşevkini Lübnanlı Maronitler ile münakaşa ettirmek için yanına davet ettirdi.⁷ II. Ömer harici ve kaderci alimler arasındaki dini münakaşaları bizzat destekliyordu.⁸ Hişam, Yunanlı kölesi Salim'den Aristo'nun bazı eserlerinin tercümesini elde etmişti.⁹

Hilâfet Emeviler'den Abbasilere geçtiği zaman, Abbasiler zaten belirli bir yol buldular; İktidarları ilme ve edebiyata eşsiz bir parlaklık getirdi.¹⁰ Onların bütün ilmi faaliyetlere getirdikleri katkıdan bahsetmenin gerekliliğine inanmıyoruz.¹¹ Fakat yarışma ile seçilen en meşhur mütercimleri toplamakla görevlendirilen filozof Salime idaresi verilmiş olan Beytü'l-Hikme'den bahsedebiliriz.¹²

Netice olarak görülecektir ki eğitim düzenli olarak teşekkül etmiş, ilkokullar, kolejler ve üniversiteler gerekli olan yüksek bir seviyeye ulaşabilmiştir.

⁵ Şekib Arslan, *Mehâsinu'l-Mesâ'i*, s.102-106

⁶ A.e., s.106

⁷ Mitran Dıbs, *Tarihu Dımaşk*, III, 175-185

⁸ İbn Asakir, *Tarihu Dımaşk*, III, 175-185

⁹ İbn Nedim, *Fihrist*, s.117

¹⁰ M. Stein-Schnieder, *Dans Centrallblatt für Bill*, V, 7

¹¹ Said Endülûsi, *Tabakâtu' -Umem*, s.47

¹² İbn Nedim, *Fihrist*, s.374

ARAPLARDA EĞİTİM KURULUŞLARI

*İ*slâm'ın başlangıcından itibaren cami dini inançların öğretildiği yer olarak görülüyordu.¹ Alimler görüşlerini tartışmak için camide toplanıyorlardı. Bütün konular, yani dinlerle ilgili hususlar, şiir, tarih, gramer ve tip vs. camide öğretiliyordu.²

Toplantılar hükümdar saraylarında, soylu kişilerin evlerinde ve hatta sokaklarda yapılıyordu.³

Bu durum, Abbasiler döneminde, III. ve IV. (IX ve X) asırlarda, eğitim sistemi teşekkül edinceye kadar devam etti.

A. İlmî Ve Hikâye Anlatmak İçin Yapılan Toplantılar

Yetişkin kimselerin eğitimi tamamıyla özel ihtimam isteyen komiydu. Bu eğitimi sağlayan toplantılar camilerde, soylu kişilerin evlerinde ve halifelerin saraylarında yapılıyordu.

---

¹ Ahmet b. Hanbel, Müsned, II, 252, 407; III, 235, 270; İbn Mace, Sünen, I, 17; Darimi, Sünen, I, 27; Sahibi Müslim, K.Zikr, s.37,38; Yakut, İrşad, IV, 268, V,4446.

² İbn Sa'd, Tabakât, V, 176; Yakut, İrşad, I, 246; IV, 135, 243, 383, 432; Suyut, Husnu'l-Muhâdara, I, 130-131; İsfehâni, Agâni, I, 48, IV, 112, 162; VIII, 89; B.G.A., V, 106; Goldziher, Muh. Stud, II, 220..

³ Şâtibi, el-l'tisâm, I, 272

Dini, ahlaki konuşmalar yapan hikâyeciler erken saatlerde camilere gelirdi.⁴

Hikâyecilerin ilki Temim ed-Dâri olduğu söylenebilir,⁵ konuşmalarını halife Ömer'in döneminde her cuma namazından önce, Medine'de yapıyordu; Sonra halife Osman zamanında, haftada iki defa camide vaaz etme izni aldı. Hikâyeciler, Ali ve Muaviye zamanında, eğitim yapmakla ve fitne ehline karşı kötüllemelerde bulunmakla vazifelenmişlerdi.⁶ Hikâyeciler halkın ihtiyaçlarına cevap vermek için çalışıyorlardı.⁷ Onların bilgi kaynaklarını, güneyli iki arap olan Abid b. Şarya ve Vehb b. Münebbi'in son derece ağırlaştırdıkları ve değiştirdikleri Kuran sureleri teşkil ediyordu ve aynı zamanda bunlar kendilerine ait değişik düşünce ürünlerini her nevi Yemen ve Yahudi adetleriyle de süsleyerek, yeni bir konu imiş gibi naklediyorlardı.⁸

Süleyman b. İtr et-Tucibi, 38/658 senesinden itibaren, hikâyeci ve kadı olarak Kahire'deki Amr camiine yerleşti.⁹ Aynı zamanda başka alimlerde hikâyeci ve kadı oldular.¹⁰

Başlangıçtan itibaren Hicaz'daki eğitim, diğer yerlerde olduğu gibi, dar bir manada hikâyecilerin davetlerine bağlı kalmıştı. İlk hocalar Ehlu'l-Karâsi¹¹lerden olmuştur.¹² Aynı zamanda bu hikâyecilerin faaliyetleri Emeviler, daha sonra Abbasiler devrinde Suriye, Irak camilerinde ve batıda görülmüştür.¹³ Fatımiler devrinde de camilere bağlı hikâyeciler vardı. Böylece imam, 403/1022 tarihinde, Amr camiindeki¹⁴ hikâyecilik vazifesini de yüklendi ve bundan başka Fatımi hanedanların saraylarında da hikâyeciler vardı.¹⁵ Hikâyeciler Kur'anı Kerim'den ayetler veyahut birkaç hadis okuyorlar, bunları açıkladıktan

⁴ Krş. Goldziher, Muh. Stud, II, Stud, II, 220.

⁵ Krş. Levi Della Vida, Encyc. de l'İslâm, IV, 676-81

⁶ Makrizi, Hitat, IV, 16-17

⁷ İbn Sa'd, Tabakât, V, 148

⁸ Macdonold, Encyc. de l'İslâm, 'Kissa', II, 1101-1104

⁹ Makrizi, Hitat, IV, 17

¹⁰ Kindi, Kitâbu'l-Vuzerâ, s.317

¹¹ Camilerde (hikâyeye anlatan) halk hikâyecileri.

¹² A.e., s.348

¹³ Yakut, Irşâd, IV, 298; V, 446.

¹⁴ Makrizi, Hitat, IV, 18

¹⁵ A.e., s.18

sonra aydınlatıcı konuşmalarını yapıyorlardı. Bunun gayesi Allah korkusunu vermektir.¹⁶

Ebu Tâlib el-Mekki ve daha sonraki yazarlar halk tasavvufuna bağlı olan bu hikâyecileri mütekellimün arasında tasnif ettiler.¹⁷

İbn Abdîrahîb¹⁸ ve İbn Cevzî¹⁹ hikâyecilerin konuşmalarından misaller verirler. İbn Cevzî'nin "Müthîş" isimli eserinde açıkça görüldüğü gibi eğitim her türlü hokkabazlığa dönüşmüştü. Bunun için Makrizî hikâyeleri iki kısımda mütâlaa eder: Birincisi genel hikâyeler ki bunlar her hatibin söyledikleridir. Diğeri hususi hikâyeler, yani büyük imamlar tarafından söylenen muntazam ve yapıcı konuşmalardır. Makrizî'ye göre, ilki tavsiye edilmez, yani mekruhtur.²⁰ İbn Hâc, Malik b. Enes'in, İbn Ömer'in ve Ebu Davud'un onları ayıpladıklarını, Ali'nin Basra camiinden onları kovduğunu ve halife Mu'tadid'in, 284/897 senesinde, onların camilerde oturmasını ve hikâyecilerin etrafında insanların toplanmasını yasakladığını nakleder.²¹

Bütün buna rağmen, hikâyeler bilhassa halk tabakaları için çok mühim bir eğitim vasıtasıydı.

Bize saraylarda, evlerde ve bilhassa genel yerlerdeki toplantılar hakkında iki kelime söylemek düşmektedir. Esasen zamanlarının ilmi faaliyetlerine ilgi duyan halifeler ve prensler, alimleri ve şairleri tartışmalarına ve her birinin kendi görüşlerini desteklemek gayesiyle ortaya koydukları delillerin tartışmasına katılmak için onları davet etmekten memnun oluyorlardı.²²

Alimler arasındaki olumlu yarışmalar sebebiyledir ki, onlar saraylarda ve salonlarda başlayan barışçı tartışmalarına devam etmek için, halk meydanlarında toplanıyorlar ve davalarını güpe gündüz ve dinleyici halk kitlesi önünde savunuyorlardı.²³

El-Mîrbâd olarak isimlendirilen Basra'daki halk meydanı alimlere ve şairlere haftanın bazı günleri tahsis edilmiştir. Meydanda şu veya

¹⁶ A.e., s.18; Sahîhi Buhârî, I, 15

¹⁷ Mekki, Kutu'l-Kulub, I, 52

¹⁸ İbn Abdîrahîb, 'İkd, I, 294

¹⁹ İbn Cevzî, Müdhîş (Kitabın hepsi)

²⁰ Makrizî, Hıttat, IV, 17

²¹ İbn Hâc, Medhal, I, 158; II, 13-50

²² İbn Asâkir, Tarihu Dımaşk, IV, 39; Darîmî, Hayâtu'l-hayvân, I, 98.

²³ Şâtîbî, I'tisâm, I, 272

bu gramer kaidesi hakkında görüşlerini açıklayan çölden gelmiş Araplar şehirli alimlere katılıyorlar ve bunlar çoğunlukla hüsnü kabul görüyorlardı. Alimlerin ve bedevilerin bilgilerinden faydalanmayı ve öğrenmeyi arzu eden insanlar meydana toplanıyorlardı. Cerir, Farazdek, Ahtal ve Râi şiirlerini el-Mirbâd isimli halk meydanında okuyorlar ve karşılıklı birbirlerini hicvediyorlardı.

Emeviler devrinde henüz mükemmel olmayan toplantılar, Abbasiler devrinde bütün imparatorluktaki en meşhur kimselerin birbiriyle münasebette bulunabileceği devamlı bir kuruluş olması için daha iyi organize edildi. Beşşar, Esmâ'i, Nuvas, Kutrub ve Kisâi gibi kimseler bu toplantılarda kendilerini yetiştirdiler ve edebiyatla ilgili bilgiler edindiler.

B. İlkokullar (Kuttab)

Rivâyetlere bakılırsa soylu Araplarda, çocuk, eğitimin esasını teşkil ederdi; Onunla bedensel ve ruhsal olarak ilgilenirdi.²⁴ Halk çocukları da asla ihmal edilmezlerdi. Birinci asırda, Yahudi öğretmenlerin eğitim yaptığı okullar vardı. Diez şöyle der: "Okullar İslâmi İlimlerden daha eskidirler. İslâm'ın başlangıcından itibaren Arabistan'da mümkün olduğu kadar okuma ve yazma öğreniliyordu. Bilhassa Medine'de, bu okulların öğretmenleri Yahudilerdi."²⁵ Belâzuri'de şöyle nakleder: "Kuzey Filistin'in fethinden sonra, mahkûmlar hür çiftçiler olarak el-Curf'a yerleştirildiler ve bazıları okullarda kullanıldılar."²⁶ İbn Sahnun, oldukça açık bilgilere sahip olacağımız ve genellikle müracaat edeceğimiz eserinde, Hz. Peygamber zamanındaki eğitimden bahsederek şöyle nakleder: Enes b. Malike göre, Hz. Peygamber bir hadisinde; "Halktan üç çocuğu eğitmekle görevlendirilmiş olan herhangi bir öğretmen zenginlerle fakirler arasında ayırım yapacak olursa, o hainler grubu içinde haşrolunacaktır" diye buyurmuştur.²⁷ Diğer taraftan, aynı yazar şöyle nakleder: "Enes ilk dört halife zamanındaki Kur'an-ı Kerim eğitim metodu hakkında sorulan soruya şöyle cevap vermiştir: "Çocuk, tahtaya yazılan şeyi kopya ediyor ve onu ezberliyordu; Öğrenciler

²⁴ İbn Nedim, *Fihrist*, s.66, 71, 101, 151

²⁵ Diez, *Encyc. de l'İslâm*, III. 411; Belâzuri, *Fütûh*, s.473; Ya'kubi. *Büdan*, II, 243; Schvally, *Gesch. Des Quran*, I, 15

²⁶ Belâzuri, *Fütûh*, s.142

²⁷ Muhammed b. Sahnun, *Kitâbu'l-Muallimin*, s.42

her sabah sırayla akşam bir çukura suyu boşaltılan kova içinde hazırladıkları su ile ıslanmış bezle tahtadaki yazıyı siliyordu”²⁸

Bu iki hadis, o zamanda halk okullarının mevcut olduğu ve öğretmenliği seçmiş olan kimselerin genel olarak çalışma metotları hakkında bilgi veriyor.²⁹

Kurraların (Kur’anı Kerim mütehasıslarının) oturduğu “Kur’an evi”ni zikretmeyi unutmamak gerekir. Diez bu hususu: “Başlangıçtan itibaren kurralar için belirli evler vardı, aynı zamanda bunlar eğitim için kullanılan yerlerdi. Vakidi’ye göre, Abdullah b. Ummu Mektûm Medine’deki Dâru’l-Kurrâ’da oturuyordu” diye teyit eder.³⁰

Bu okullar Emeviler devrinde çoğaldı; Bu okullardan bütün İslâm ülkelerinde, hatta en uzak bölgelerine kadar kuruldu.³¹ Bu gelişmeyi anlamak çok kolaydır. Şöyle ki: Harbe giden Araplar beraberlerinde çocuklarını ve hanımlarını götürüyorlardı; Kurdukları Basra, Kufe, Fustat ve Kayrahan gibi şehirlerde veyahut fethettikleri sitelerde yerleşiyorlar ve bu gibi yerlerde çocuklarını eğitmek için okullar açıyorlardı.

Gıyâs b. Ebi Şebib şöyle der: “Henüz çok genç idim, bulunduğum okulu sahabi Süfyan b. Vehb’in ziyaret ettiğini ve çocuklarla şakalaştığını gördüm”³²

Bu okulların en meşhur öğretmenleri: Cübeyr b. Hayya, Ömer zamanında vali olmadan önce, Taif’te eğitim ve öğretimde bulunmuştur.³³ Halef el-Ahmer’e göre, şair Kumeyt b. Zeyd Kufe camiinde çocuklara ders okutmuştur.³⁴ Lammens’in ifâdesine göre, Tirinnâm b. Hakim de ders vermiştir.³⁵ Denilebilir ki 3.000 öğrencinin bulunduğu kalabalık bir okulun öğretmeni olan Dahhâk b. Müzâhim bir merkebe binerek öğrencilerin ortasında dolaşmıştır.³⁶ Hz. Ayşe’nin kölesi olan Atâ b. Ebi Rabâh ve Alkame b. Ebi Alkame okullarında Arap dilini ve

²⁸ Muhammed b. Sahnun, Kitâbu’l-Muallimin, s.42

²⁹ A.e., s.42-60

³⁰ Diez, Encyc. de l’Islâm, III, 401.

³¹ A.e., III, 411

³² İbn Debbâ’, Meâlimu’l-İmân, I, 20.

³³ İbn Hacer, İsâbe, I, 235

³⁴ İbn Kuteybe, Meârif, s.185; İbn Rosta, A’lâk, s.216

³⁵ A.e., s.185; Lammens, Muâviye, s.329, 360.

³⁶ Yakut, İrşâd, IV, 272; İbn Kuteybe, Me’ârif, s.185.

Kur'anı Kerimi öğretiyorlardı.³⁷ Eğitim Ali Şakrân el-Hemdâni'nin okulunda parasız idi.³⁸

Abbasiiler iktidarı ele geçirdikleri zaman, eğitimde düzenlemeler yapıldı ve eğitimciler iki gruba ayrıldı: Bazıları Kur'anı Kerim öğretiminde ihtisaslaştı, bazıları da Arap dili ve edebiyatını, genel mahiyette olan diğer konuları, öğretmekle görevlendirildi.

Arap kültürüne vakıf olan Esad Riyâhi, Ebu Mıshar A'rabi gibi gerçekten özel eğitimciler de vardı. Bu sonuncusu, yani Ebu Mıshar A'rabi, Bermekilerin oğullarını eğitmekle görevlendirilmişti. Ebu Emaysal b. Huleyd, Abdullah b. Tahir'in eğitimcisi, Ahmar da Emin'in hocasıydı; Muhammed b. Kadim de, Mu'taz'ın eğitimcisi idi; Ebu Amr Şeybâni vs.³⁹

Fatimiler devrindeki Mısır'ın her yerinde, hatta sarayda erkek çocukları için bir ilkokul vardı. Bu okula yüksek tabakanın çocukları giriyordu ve çocuklar halifenin hizmetinde olmak üzere hazırlanıyordu.⁴⁰

İkinci asırdan itibaren okullarda düzenlemeler yapıldı ve bir disipline sokuldu. Bu hususlar geniş olarak İbn Sahnun'un eserinde belirtilmiştir. Sınıfların düzenli günlük programları vardı: "Çocuklara sabahtan ikindiye kadar (aşağı yukarı on saat) okuma öğretiliyordu ve günün geri kalan kısmını da yazı dersi dolduruyordu; Dersler teneffüslerle bölünüyordu. İşlenmiş konuların tekrar gözden geçirilmeleri salı öğleden sonra ve perşembe sabahı yapılıyordu. Cuma tatil günü idi. Ramazan bayramındaki tatil günleri üç gün, kurban bayramında ise üç veya beş gün kadardı. Öğrenim süreleri, ya aylık ya da senelik olarak belirtilmiştir. İster bizzat çocuklarla ilgili konularda olsun, ister öğrenimle ilgili hususlarda olsun okul hocaları ile veliler arasında ortaya çıkan ihtilafları çözmeye imkanını hakimlere veren kanunlar yapılmıştı.⁴¹ Bu yenilikler erkek ve kız okulları için gerçekleştirilmişti.⁴²

Maalesef geniş bir şekilde ortaya koyamadığımız programlar iki kısma ayrılıyordu: Biri mecburiydi ki Kur'anı Kerim ve dini bilgiler,

³⁷ İbn Rosta, A'lâk, s.216; Meârif, s.185

³⁸ İbn Sahnun, Kitâbu'l-Muallimin, giriş, s.(z)

³⁹ İbn Nedim, Fihrist, s.66, 71, 72, 101; Beyhaki, Mehâsin, II, 213.

⁴⁰ Makrizi, Hitat, II, 209-211

⁴¹ İbn Sahnun, Kitâbu'l-Muallimin, s.22-60

⁴² A.e., s.65

okuma ve yazmayla ilgiliydi; diğeri de ihtiyarı idi ki İslâm öncesi tarihi, Hz.Peygamber ve sahabeler tarihi, şiir, gramer, belâgat, lügat, aritmetik ve hüsnü hattı ihtiva ediyordu.⁴³

Kur'anı Kerim öğretimine ayrı bir özen gösteriliyordu. Kur'anı Kerim bütünüyle öğrencilere okutuluyor, sonra onlardan metni güçleri nispetinde ezberlemeleri isteniyordu. Bütün metin dil bilgisi yönünden analiz ve tefsir edildikten sonra, öğrenciler âdet olduğu şekilde metni kopya ediyorlardı. Bununla birlikte Kur'anı Kerim'in okunuşu yedi kıraatten biri üzerine öğrencilere öğretiliyordu.⁴⁴

Kur'anı Kerim, bütün İslâm memleketlerinde, genel olarak ilk öğretilen konuyu teşkil ediyordu. Endülüslü Arap Ebu Bekr b. Arabi (Ö.543/1148) İslâm memleketlerinin büyük bir kısmını ziyaret ettikten ve Kur'anı Kerim'in her konudan önce öğretildiğini her yerde gördükten sonra "el-Avaim mine'l-Kavâsim" isimli eserinde şunu yazmıştır: "Vasi, çocuğa erginlik çağından itibaren inançla ilgili hususları, yazıyı, hesabı, eski Arap şiirini, özet bir grameri ve nihayet Kur'anı Kerim'i öğretmek mecburiyetindeydi"⁴⁵ İbn Haldun, İbn Arabi'nin metodunu tenkit eder ve garip bulur.⁴⁶ Bu konuda M.H.Péres'in tezinin bir bölümünden bahsetmeden geçemeyiz. İbn Arabi tarafından övülen metoda İbn Haldun'da rastlanmış olan yazar, bu metodun Endülüslü'de takib edildiğine ve onun her alanda benimsendiğine inanmaktadır. Diğer taraftan M.Péres, İbn Arabi'nin önerisinin açıklamasını araştırmak için çok uzağa gitmiştir. O bunu Yahudi-Hıristiyan esprisinin ve Yunan düşüncesinin bir tesiri, hatta İspanyol hümanizminin bir kalıntısı olarak görmek istemiştir.⁴⁷ Bunu, İbn Arabi'de şahsi bir fikir olarak kabul etmek daha yerindedir ve eğer bu hususta ki kaynakları araştırmak mecburiyetinde olursak İbn Arabi'de olan bu fikri, İspanya'nın tesirine maruz kalmayan asırlar öncesi yazarlarda da bulabiliriz. El-Mubarrad'ın naklettiğine bakılırsa: "Ali b. Ebi Talib babalara, çocuklarına kültür fiziki, ok atmayı, yüzmeyi, ip atlamayı ve şiiri öğretmekle

⁴³ Krş. İbn Abd Rabihi, 'İkd, I, 165; Şarîşi, Com. Du Makâmât de Hariri, I, 349; Beyhaki, Mehâsin, II, 231; Mesudi, Murûc, II, 195; İbn Abdûn, el-Vesika, s.214; Kitâbu'l-Muallimin, s.49-57; İbn Haldun, Mukaddime, s.494; İbn Sina, Risâlatu's-Siyâse; el-Meşrik Mecmuası, IX, 1047

⁴⁴ İbn Sahnun, Kitâbu'l-Muallimin, s.25-26

⁴⁵ Tunus Zetuniye Kütüphanesi, yazma

⁴⁶ Mukaddime, Texte Quatremère, III, 203

⁴⁷ La Poésie Andalouse en Arabe Classique au XI. Siècle, s.25-26

başlamalarını emretmiştir”⁴⁸ Cahız şöyle nakletmektedir: “Haccâc, çocukların eğitimcisine okumadan önce yüzmeyi öğretmesini emretmiştir”⁴⁹ Bu yeni fikirlerin menşeiini çok uzakta aramaksızın, her memlekette reformculara rastlanmasının mümkün olduğunu söyleyebiliriz. İbn Arabî, kendinden çok önce gelenlerden bazıları gibi, ileri sürdüğü fikri tek başına da bulmuş olabilir.

Öğretmenlere gelince, bunlar özenle seçilmişlerdir; Çocuk psikolojisini kesin olarak bilmek, kendilerini yetiştirmiş ve evlenmiş olmak mecburiyetindeydiler. Genç insanlar bu kutsal göreve kabul edilmişlerdir. Öğretmen olarak kabul edilebilmek için ihtiyar olmamak ve orta yaşlı olmak gerekliydi. Burada sayılması çok uzun olacak vasıflar genel olarak öğretmenden istenebilirdi. Fakat bize öyle geliyor ki İslâm'ın ilk asırlarında ilköğretime ve iyi bir pedegogda bulunması gerekli özelliklere verilen ehemmiyetin bilincinde olunmuştur.⁵⁰

Eğer önceki dökümanlara itimat edilirse, çocuk altı yaşından itibaren okula gönderiliyordu⁵¹ ve Hz.Peygamber de anne ve babaları çocuklarının eğitimine bu yaşta başlamaları için teşvik ediyordu.⁵²

Her yerde olduğu gibi, bu devirde de tembel ve terbiyesiz öğrencilere karşı müeyyideler vardı, bedeni cezalar ağırdı ve öğretmen suçlu öğrencilerini hapsetmek hakkına sahipti.⁵³

C. Medrese

Dî'bıl Huzâî (148-/756-860) medrese terimini aşağıdaki şiirde Dâru'l-Kurra ve cami manasına kullanır:

Medârisu âyât'ın halat min tilâvat'ın

Ve mahbitu vahy'ın makfiru'l-arasâti

Aşağıda belirtildiği gibi, sonraki eserlerde bazı tarihçilerin de mederese terimini kullandığı görülür: Ebu Hâtim el-Busti (Ö.277/890) memleketinde kütüphane ile beraber bir medrese, burslu olan yabancı

⁴⁸ el-Kamil, I, 189.

⁴⁹ El-Beyân ve't-Teyin, II, 92

⁵⁰ İbn Sahnun, Kitâbu'l-Muallimin, s.29, 44, 59; İbn Abdûn, el-Vesika, s.214, 216; Malik, Mudevvene, IV, 26

⁵¹ Yakût, Irşâd, IV, 430; Gazalî, İhyâ, III, 62; Nevevî, Tedrib, s.128

⁵² İbn Abdî'l-Berr, Câmiu Beyânî'l-İlm ve Fadlihi, s.85

⁵³ İbn Abdûn, el-Vesika, s.214; Ebu'l-Ferec, Agâni, II, 3

öğrenciler için yatacak yerler yaptı.⁵⁴ Şafiiler, Neysaburi (Ö.349/960) adına kendine özgü bir medrese inşa ettiler.⁵⁵

Hatimi adına (Ö.362/972) Tahran'da bir Şafii medresesi inşa edildi.⁵⁶ Ebu Ali Hüseyini (Ö.394/1002) nin bizzat kendisi hadis öğretimi için bin öğrencinin devam ettiği bir medrese kurdu.⁵⁷

İmam İsmâili (Ö.396/1005) Bağdat'ta Şafii fıkhnın araştırılması için iki medrese kurdu.⁵⁸ Bilhassa Neysabur'un belli başlı camiinde büyük bir istek ile araştırmalar sürdürüldüğü gibi, aynı zamanda orada birçok medrese doğmuştur.⁵⁹ İbn Asâkir ve İbn Hallikân, Neysabur halkının İbn Fevrak Hüseyini (Ö.406/1015) ve Ebu İshak İsfereyânî'nin isimlerini eğitim ve öğretimle görevlendirildikleri iki medreseye verdiklerini, nakledeleler.⁶⁰ Başka bir yerde de, Ebu Bekr Ahmet Beyhaki'nin (Ö.458/1056), 440/1048 tarihinde Neysabur'a bir seyahat esnasında, kendisi için medrese inşa eden hayranlar bulduğu nakledilir.⁶¹

Öyle sanılır ki, bu medeselerin büyük bir kısmı belli bir sıraya göre düzenlenmiş salonlardan meydana gelmiştir. Bununla beraber öğretmenin oturabildiği binalar, fakir ve burstan yararlanan yabancı öğrencilerin kalabileceği başka kurumlar da vardı; bütün öğretmenler geçinecek maaşa sahiptiler.

Medresenin Mısır'da ortaya çıkışına gelince, tarihçiler bunun için bir tarih belirleme hususunda mutabık değildireler. Bazıları, Amr ve Ahmet b. Tulun camilerinde eğitim için ayrılmış yerlerin olduğunu, başkaları da eğitim kurumlarının oldukça geç olarak Mısır'da Dâru'l-Hikme ve El-Ezher'i kuran Fatımiler devrinde ancak ortaya çıktıklarını ifâde ederler, fakat Dâru'l-Hikme bir medrese sayılamaz. Bu hususa biraz ileride inceleyeceğimiz kütüphane ile ilgili bölümde işaret edeceğiz. El-Ezher camiine gelince, bir üniversite olarak değil, daha ziyade Şii propaganda merkezi olarak kurulmuştur. İbn Hallikan: "Selahaddin

⁵⁴ Wüstenfeld, İmam Şafii, II, 163

⁵⁵ A.e., II, 163

⁵⁶ A.e., II, 150, 160

⁵⁷ A.e., II, 203

⁵⁸ A.e., II, 204, 217

⁵⁹ A.e., III, 236

⁶⁰ İbn Asâkir, Tebyinu Kâzibi'l-Muftari, s.13; İbn Hallikan, Vefeyât, Basım Yeri: Wüstenfeld, no.621

⁶¹ Vefeyât, no.37, 388

Mısır'ı fethettiği zaman hiçbir medrese yoktu, çünkü Şii olan hükümet bu nevi eğitimle asla meşgul olmuyordu” demiştir.⁶² Mısırlı tarihçi Makrizi ve Suyuti de İbn Hallikan'ın haberlerini teyit ederler.⁶³

Biraz önce el-Ezher hakkında eski müelliflerin görüşünü naklettik. Şimdi kendi görüşümüzü dile getirmeden önce bu kuruluşun kısa bir tarihi özetini vermeye çalışacağız.

Fatımilerin Mısır'ı işgalinden ve hemen yeni başşehir Kahire'nin kuruluşundan bir sene sonra, Fatımi halifesi Muiz'in generali Slave Cevher 359/969'da el-Ezher camiini inşa ettirmiştir. el-Ezher Ramazan 361-Haziran (Temmuz) 972'den itibaren halka yalnız cami olarak kullanılmak üzere açılmıştır. Vezir Yakub b. Kilis, halife Nizârü'l-Aziz (365-386/976-996) zamanında, burasını otuzbeş kişilik bir grubun propaganda merkezi haline çevirmiştir.⁶⁴

Hanedanlar ve büyük şahsiyetler onu camiye çevirinceye kadar yarım asırdan daha fazla zaman geçmiştir.

Şüphesiz ki el-Ezher, Fatımiler devrinde sadece bir cami idi, fakat onun Şii propagandasının yapıldığı, memleketin ilk camilerinden biri olduğunu da unutmamak gerekir.

D. Kütüphane, Dâru'l-İlm Ve Dâru'l-Hikme

Halifeler ve soylu kişiler kısa zamanda kütüphaneler kurdular. Büyük camilerin tasvirleri yapılırken, çoğunlukla kıymetli kitap koleksiyonlarından bahsedilir. Bu kitaplar vakıf yoluyla azar azar bir araya toplanıyor ve herhangi bir alimde koleksiyonunu Müslümanlara veyahut alimlere vasiyetle sık sık bırakıyordu.⁶⁵ Kütüphanelerin en eskisi, hayatını Yunan ilimlerinin araştırmasına vakfeden, Halid b. Yezid b. Muaviye tarafından kurulmuş olduğu sanılır. Onun ölümünden sonra II. Ömer, hilâfetinin başlarında bulaşıcı hastalık ortaya çıktığı zaman, kitapların kütüphaneden çıkarılarak halkın hizmetine sunulması için emir verdi. İkinci büyük kütüphane Me'mun tarafından Bağdat'ta açılan Dâru'l-Hikme (veyahut Dâru'l-İlm) olmuş ve bu kütüphane Bizans imparatorluğundan elde edilen ve ehliyetli alimler tarafından tercümesi yapılan Yunan yazmalarıyla zenginleştirilmiştir. Bu

⁶² A.e., no.85, 686

⁶³ Suyuti, Husnu'l-Muhâdara, II, 15; Makrizi, Hitat, IV, 194

⁶⁴ Hitat, II, 272

⁶⁵ Yakut, İrşâd, I, 252; II, 287.

kütüphane Arapların ilgilendiği bütün ilimlere ait eserleri ihtiva ediyordu. Kütüphanede Allân eş-Şu'bi, Ebu Sehl b. Nevbaht ve filozof Sehl idarecilik yapmıştır⁶⁶ Hiçbir kaynak bu kuruluşun medrese olarak hizmet ettiği varsayımını ortaya koymuyor. Halk, kütüphanedeki eserlere müracaat etmek için sık sık gidiyordu, eğer ziyaretçilerden biri kendisi için gerekli olan eseri bulur ve bir güçlükle karşılaşırsa güçlüğü çözmeye yardımcı olan memurlardan veyahut idareci alimlerden birine müracaat edebiliyorlardı.

Bu kütüphanenin yanında, Me'mun tarafından inşa edilen ve çok değerli gök bilginleri⁶⁷ Yahya b. Ebi Mansur, Halid Mervezi ve Abbas Cevheri⁶⁸ tarafından idâre edilen, bir rasathane bulunuyordu.

Mısır Fatimileri, Abbasi halifelerini taklit ederek, Şiiliğin lehinde olan ve Bağdat Dâru'l-İlm'e ise zorluk çıkarmak için aynı neviden bir müesseseyi Kahire'de kurdular. Kahire sarayında, İslâm'ın en mühim kütüphanelerinden biri mevcuttu. Sarayda dört kuruluş vardı ki bütün ilimler bu müesseselerde temsil ediliyordu. Vezir Yakub b. Killis alimlere burs veren bir akademi kurdu ve bu müessese için de ayda 1000 dinar sarfetti.⁶⁹ Fatimi halifesi Hâkim tarafından 395/1005 tarihinde kurulan Dâru'l-Hikme (veyahut Dâru'-İlm) vezir Yakub'un kurduğu akademiye gölgede bırakmıştır. Dâru'l-Hikme batı sarayının en kuzeyinde bulunuyordu ve bu kuruluş, bir kütüphane, okuma salonu, ayrıca toplantı ve münâzara yapılan yerleri kapsıyordu. Bütün İslâmi ilimler burada temsil ediliyordu. Her kuruluş Şii propagandası yapmakla yükümlüydü. Netice olarak bu kurum her Pazartesi ve Perşembe günleri

⁶⁶ İbn Nedîm, Fihrist, s.10

⁶⁷ A.e., s.286; Kiftî, Tabakât, s.441

⁶⁸ Bir taraftan, bu kütüphanenin beşinci asrın sonuna kadar çok iyi olduğu (Bkz. Hattab, Tarihu'l-Tarbya, s.21) ve diğer taraftan, Moğalların Bağdatı alışına kadar mevcut olduğu iddia edilir. (Bkz. Encyc. de l'İslâm, II, 1105) Hattab, Maarri'nin Bağdat'a ziyaretini anlatırken Dâru'l-İlm'den söz eden Yakut ve İbn Hallikan'a atfederek delilini ileri sürer. Bizze öyle geliyor ki Yakut ve İbn Hallikan'ın bahsettiği Dâru'l-İlm, vezir Sâbur b. Ardeşir tarafından 381/991 de meydana getirilen kuruluşun başkası değildir (Bkz. Yakut, İrşâd, I, 977; İbn Esir, IX, 35, 249) zaten Salah Safâdi bunu teyit eder ve şöyle der: "Sâbur, 391 de, Süraim arasında bulunan evi satın aldı, bu eve Dâru'l-İlm ismi verildi, edebi ve ilmi 10.000 eserle zenginleştirildi... ve Maarri bu kütüphane hakkında şöyle demişti:

Ve Cennet lenâ fi dâr Sâbüra kaynatun

Mine'l-Vurki mitr'abi'l-asâil minhâli (Bkz. Uyûnu't-Tevârih, XIII. 416, yazma. Şam Zahiriye Kütüphanesi). İslâm Ansiklopedisinin verdiği malumata gelince, onu destekleyen ve görüşünü kabul imkanını veren hiçbir kaynağı bulamıyoruz ve dökümanların yokluğu sebebiyle, bu Dâr'ın menşei nedir, ne zaman ve nasıl kaybolduğunu da bilmiyoruz.

⁶⁹ İbn Hallikan, Vefeyât, II, 334; Makrizi, Hitat, IV, 192.

du'âtlar ve başka alimlerle oturumlar düzenleyen Dâi'l-Duât tarafından idare ediliyordu.⁷⁰

Bu müessese siyasi-dini kavgalar neticesinde vezir el-Efdal tarafından kapatılmıştır. Fakat vezir Me'mun tarafından 517/1123 tarihinden bir müddet sonra, sarayın güneyinde, başka bina içerisinde tekrar açılmıştır.⁷¹ Fakat bu devirde kuruluş çok şey kaybetmiştir. Muntansir'ın saltanatı ve açlık yıllarında kütüphane yağmalanmıştır. Bir görgü tanığı 481/1068'de kütüphanenin kitaplarını taşıyan yirmi beş deveyi gördüğünü ifâde etmiştir.⁷²

Selahaddin, Şiiizme karşı olan reaksiyonundan dolayı kütüphaneyi kapattırmuş ve kitapların büyük bir kısmını sattırmıştır. Yalnız Kadı el-Fâdıl 120.000 cilt kitap satın almıştır.⁷³

---

⁷⁰ A.e., IV, 226

⁷¹ Krş. Hitat, II, 313, 337

⁷² A.e., II, 254; Wüstenfeld, Fatımeden Chalifen, s.261

⁷³ A.e.,II, 253; Ebu Şâma, el-Ravdatayn, I, 260, 268

NİZAMÜLMÜLK ZAMANINDA İSLÂM DÜNYASINDAKİ SİYASİ DURUM

Batını fikirleri yaymak arzusu ile Kahire'de ilmi bir müessesenin kurulduğunu biraz önce gördük. Bu kuruluşun Irak'ta yankıları olup olmadığı sorusu hatıra gelebilir. Bu soruya cevap vermeden önce, Nizamülmülk'ün vezirlik makamına geldiği zamanda, bu bölgelerin siyasi durumuna süratli bir şekilde bakalım.

Asya'nın iç kısmında bulunan iki kuvvetli hanedandan biri olan, yıkılmaya yüz tutan Gazneliler ile¹ diğeri de kuvvetli, gözü yükseklerde olan Selçuklular² Nizamülmülk'ün doğduğu zamanda iktidar mücadelesi yapıyorlardı.

Fatimiler Mısır'da, Sicilya'da, güney İtalya'da ve Hicaz'da hüküm sürüyorlardı. Mısır 439/1040'da ziyaret etmiş olan Persli tarihçi Nasır Hüsrev'in bu memleketin parlak durumuna hayran kaldığı görülür.³ Gerçi Mısır, Fatimilerin devamlı olarak yerleşebildikleri ve kendi mühürlerini basabildikleri tek memleket olarak kalmıştır. Bununla beraber Suriye, Irak ve İran onları hayran bırakıyor ve kendilerine çekebiliyordu; Siyasetleri ise ülkeleri fethederek topraklarına katmayı hedef alıyordu. Selçuklular kapalı bir şekilde hak iddia eden bu siyaset önünde, Fatimi prensiplerle mücadele etmek için gayesi ve hedefi yüksek eğitim kurumları kurdular, Şiizme karşı savaştılar ve Fatimi propagandasını tesirsiz hale getirmek için tedbir almakta gecikmediler.

Bu ihtiyacı en iyi anlayan ve tasarısını en iyi gerçekleştirmesini bilen kişi Nizamülmülk'tür. Diğer taraftan, Nizam'ın teşebbüslerinde Mısır Fatimilerini taklit ettiği sanılır. Fatimiler, X. asırda, Şiiliği diğer

¹ Krş. Utbi, Tarih-i Yemini; Hamdullah Mustavfi, Tarih Guzide, I, 390-410

² Krş. El-Bundüri, Recueil de Textes Relatifs a l'Histoire des Seldjoucides; Sibt b. Cevzi, Mir'âtu'z-Zaman (Şikako, 1907); el-Ravandi, Rahatu's-Sudür (Leyde, 1921).

³ Sefernâme, s.4, 115

Müslüman ülkelere yaymak için Kahire'de Dâru'l-İlm ve Ezheri kurdular. Bu kurumlarda Şii akımı destekleyen propagandacılar yetiştirdiler ki bunlar yalnız Fatımilerin Mısır'daki iktidarlarını sağlamlaştırmaya yardım etmekle kalmadılar, aynı zamanda Suriye, Irak ve hatta İran'da Şiiliği yaymaya çalıştılar. Şüphesiz Suriye, Irak, İran'daki propagandacıların en meşhurları Nasır Hüsrev ve Hasan Sabbah'tır. Irak asıllı Nasır, İbn Attas tarafından Mısır'a Fatimi prensiplerini öğrenmek için halife Muntansir nezdinde delege olarak gönderilmiştir. Mısır'da bir buçuk sene kaldıktan sonra tekrar Irak'a döndü ve Irak'ta başka mezhepteki insanlara yardım etti. Nasır, Fatimi prensipleri yaymak için aktif olarak çaba gösterdi.⁴ Sapık düşüncelerini ister sözlü olsun isterse Eşarilere hücum eden yazılarıyla olsun, halkın inançları içine sokmakta gecikmedi.⁵ Nizam bütün Selçuklu İmparatorluğunu altüst edebilecek olan bu tehlike karşısında, kesin ve tesirli tedbirler aldı. Siyâsetnâme isimli eserinden bahsederken göreceğimiz gibi, o şahsi yazılarıyla Fatimi propagandasını yıkmakla kalmadı, fakat aynı zamanda eğitim ve öğretimi Eşariler tarafından yürütülen medreselerini kurarak Şiiliğe karşı da mücâdele etti. Goldziher bu tezi teyit ederek şöyle der: "Eşariliğin kurucusu (Ebu'l-Hasan el-Eşari) mutezili bir öğrenci iken, aniden okulundan ayrıldı ve Sünniliğe döndü. O ve öğrencileri hemen hemen dini karakterli olan kelâmi formülleri dine uyguladı. Bununla beraber onlar eski muhafazakarların istediğine asla cevap veremediler. Uzun zaman onlara kelâmi öğretmek mümkün olmadı. Ancak meşhur Selçuklu veziri Nizamülmülk, IX. asrın ortasında, Nisabur ve Bağdat'ta kurduğu büyük okullarda yeni kelami doktrin için halk kürsüleri kurduğu zaman, Eşari doktrinini resmi olarak öğretilmiş ve Sünni sistem içerisinde kabul edilmiştir. Eşari doktrininin meşhur temsilcilerinin Nizamiyye medreselerinde kürsüleri vardı. Eşari ekolü bir taraftan Mutezileye ve diğer taraftan uzlaşmaz gelenekçiliğe karşı mücadelesinde zafere erişmiştir. Bu müesseselerin geliştikleri devir sadece eğitim tarihi yönünden değil, fakat aynı zamanda İslâm tarihi bakımından da önemlidir."⁶

⁴ Krş. Encyc. de l'İslâm, art. Hasan Sabbah, II, 293; Karnat, II, 813-18 ve İsmailiyye, II, 585-88.

⁵ Krş. Kevseri, Zuyûlu Tabakâtı'l-Huffaz, s.262-265.

⁶ Goldziher, Le Doğme et La Loi de l'Islam, s.98-99; Krş. Dugat, Histoire de la Philosophie et Théologiens Musulmans, s.170-176

BİRİNCİ BÖLÜM

NİZAMÜLMÜLK ET-TUSİ

NİZAMÜLMÜLK ET-TUSİ

Hayatı

Bu Ali Hasan b. Ali b. İshak et-Tusi, lakabı Nizamülmülk¹ ve el-Atabek², 21 Zilkâde 408/10 Nisan 1018'de Tus şehrinin Radagân köyünde doğdu.

Vezerin tarihçilerinden Tarih-i Beyhak'ın yazarı bu doğum tarihinin doğru olmadığını ve Nizam'ın 410/1020 de doğduğunu ifade eder.³

Nizam doğumundan hemen sonra annesini kaybetti⁴, çeşitli şanssızlıklar sebebiyle yıpranan babası Nizam'ın eğitimi ile meşgul oldu⁵ ve ona genç yaşta Kur'anı Kerimi öğretti. Sonra fıkıh, hadis ve diğer ilimleri öğrenmesi için onu Tus'a gönderdi. Bu ilimlerden uzunca bahsetme fırsatını daha ileride bulacağız.

---

¹ Mümkün olan her türlü karışıklıktan sakınmak için Sultan Harzemşah'ın veziri olan, aynı zamanda Nizamülmülk olarak isimlendirilen, diğer vezir Mesud b. Ali'yi zikretmemiz gerekir. Subki'ye (Tabakâtu's-Şafiiyye, IV, 309) göre, bu Nizam'ın, yani Mesud b. Ali'nin ve Nizamülmülk'ün ateşli Şafii taraftarı oldukları, her ikisinin okullar kurdukları ve İsmaililer tarafından öldürüldükleri sanılır.

² Bu çok tanınmış ünvan tam bir otorite sahibi olan kimseye verilen isimdir. Demombynes, bu ismin ilk defa 465/1072 de Nizamuddevle'ye verildiğini ifade eder. (Bkz G. Demombynes, La Syrie au début du quinzisième siècle d'après Kalkaşandi, LVI. _ Bkz. Yâfi, Mir'âtu'-Canan, s.42

³ Krş. Encyc. de l'Islam, art: Nizamülmülk, III, 997-1000

⁴ İbn Esir, X, 85; Brawne, Lit.Hist. of Persia, II, 75

⁵ Encyc. de l'Islam, art.: Nizamülmülk, III, 997-1000

Selçuklular, Gaznelileri 431/1040'da mağlup ettiği zaman, Nizamülmülk'ün babası Selçukluları takibederek oğluyla beraber Beyhak'a bağlı Hüsrecird şehrine sığındı, fakat o, daha sonra Gaznelilerin merkezi Gazne'ye yerleşmek için Hüsrecir'di terk etti. Bazı tarihçiler Nizam'ın henüz genç yaşta iken Gaznelilere memur olarak hizmet ettiğini iddia ederler.⁶ Ne olursa olsun Nizam bir müddet sonra, Selçukluların hizmetinde bulunmak için Gaznelileri bıraktı. Gazne'yi terk etti ve Selçuklulara Belh'te yetişti; Burada 445/1053-54 tarihinde Davud Çağrı Beye takdim edildi. Nizam parlak düşüncesi ve derin kültürü sayesinde en iyi hüsnü kabulü bu prensin yanında gördü.

Çağrı Bey onu kendine özel sekreter yaptı ve ona son derece itimat etti. Nizamülmülk Çağrı Beyi bir daha bırakmadı ve onunla beraber 445/1053-54'de Selçukluların en mühim merkezi Merve gitti. Nizam, hakan Çağrı Beyin oğlu prens Alpaslan'ın veziri Ebu Ali Ahmed b. Şâdân'la Merv'de tanıştı.

İbn Şâdân, büyük bir samimiyetle Nizam'a bağlandı ve ölmeden önce efendisine yeni dostunun zekasından ve sahip olduğu siyasi kabiliyetinden dolayı tavsiye etti.⁷ Alpaslan, aydın vezirinin tavsiyelerine uydu ve onun yerine Nizam'ı getirdi. Bu sebepten dolayı Nizam lakabını aldığı sınırlı. O tarihten itibaren Nizam, batını olan bir çocuk tarafından 485/1192'de öldürülünceye kadar, gücünden bir şey kaybetmemiştir.

Karakteri

Nizamülmülk dindar ve şuurlu bir müslümandı⁸, bütün halk, bilhassa dindarlar ve sufiler tarafından sevilirdi.⁹ O, Şafii ve Eş'ari taraftarı idi, bu sebepten Rafiziler, İsmaililer ve sapık gruplar onu düşman ilân etmişti.¹⁰ Ayrıca Nizam, işgal ettiği seviyeye ancak yüksek kültürü sayesinde gelebildi. Eğitime öğretime son derece ehemmiyet verdi. Ve eğitimi yaymak için de gücü nispetinde her şeyi yaptı. İmâd İsfehâni bu hususta şöyle der: "Nizam zamanında, eğitim ve öğretimle faal bir şekilde uğraşıldı. Anne ve babalar çocuklarını Nizam'ın derslerine

⁶ Encyc. de. L' Islam, art. : Nizamülmülk, III, 997-1000

⁷ İbn Esir, X, 38, 64, 77; Yâfiî, Mir'âtul-Canân, II, 41

⁸ İbn İmâd, Şezerât, s.189

⁹ Subki, Tabakâtu's-Şafiiyye, III, 137, 138, 142

¹⁰ Krş. Siyasetnâme, s.32; Brawne, Lit. Hist. Of Persia, II, 212

götürerek, onların eğitimi ile meşgul oldular. Nizam çocuklara sorular soruyor ve bunun neticesinde onları kariyerin en iyisine yöneltmek hususunda çalışıyordu. O her gün yaptığı toplantılarda, çok iyi soru soranlar vasıtasıyla orada hazır bulunanların bilgilerini deniyordu. Kabiliyetlerine göre vazifelerin daha zorunu veriyordu. Eğitim ve öğretim yapabileceğine karar verdiği kimseler akabinde hoca olarak kabul ediliyorlardı. Onlara kütüphane ile birlikte bir okul kuruyor veyahut onları halkı okuma yazma bilmeyen bir vilâyete delege olarak gönderiyordu”.¹¹

Nizam aynı zamanda, alimleri koruması ve yardım etmesiyle temayüz etmiştir. Alimlerin şahsi çalışmalarını ve ilmi araştırmalarını rahatlıkla devam ettirmelerine imkan vermek için en fakirlerini bile servete gark etmiştir.¹² O alimler için yalnız bir ümit değil, fakat aynı zamanda bir dosttu. Rivâyete göre, o düzenli bir şekilde büyük şahsiyetleri evlerinde ziyaret ediyor ve basit bir öğrenci gibi onların kurslarında hazır bulunuyordu.¹³

Alimler, yazarlar ve şairler onun kendilerine gösterdiği dostluğa bigâne kalmıyorlar, ona iyilikle mukabele ediyorlar, onu memnun etmek ve gayretle hizmet etmek için bütün güçlerini sarfediyorlardı.¹⁴ Bu kimseler onun takdirine layık olmak için çokça eser yazıyorlar ve ona ithaf ediyorlardı. Birçok nadide yazmaları da ona takdim ediyorlardı.¹⁵ Hükümdarlığın her köşesinden ve Müslüman memleketlerin en uzak yerlerinden onun himayesini isteyen alimler geliyordu.¹⁶

O, bundan başka, asil ve cömert karakteriyle de meşhurdu, bütün şikâyetleri dinliyordu.¹⁷ Onun adâleti ve iyilik severliği ün yapmıştı.¹⁸

İdareci vasıflarına gelince, İsfehâni ondan bahsederken eserinde şöyle der: “Nizam iktidara geldiği zaman, hükümdarlık bozulmuş ve din terk edilmişti. O vilâyetleri nizama soktu ve ondan önce vergiler merkeze geliyor ve merkez istediği gibi kullanıyordu, fakat bundan

¹¹ İsfehani, Tarihü Devleti'l-Selçuk, s.54

¹² Subki, Tabakâtu's-Şafiiyye, IV, 249-264

¹³ Tabakâtu's-Şafiiyye, III, 228; İbn Esir, X, 77; Ber Heberaus, s.362

¹⁴ Tabakâtu's-Şafiiyye, III, 221; Dubaysi, Tarihü Bağdat, s.74, 114, 115

¹⁵ Tabakâtu's-Şafiiyye, IV, 21, 230; Usame b. Munkız, Kitâbu'l-Asâ, s.11; Baharzi, Dumyatü'l-Kasr, s.7

¹⁶ İbn Neccâr, Tarihü Bagdad, X, 22

¹⁷ Tabakâtu's-Şafiiyye, III, 137-138

¹⁸ İbn Kadî Şuhbe, Tabakât, s.142; Tabakâtu's-Şafiiyye, II, 142; İbn İmâd, Şezerât, I. 139.

sonra onun gayretiyle vergiler bizzat vilâyetlerde muhafaza edildi. Gerçi o, vilâyetlerden her biri için özel bütçe kurdu ve muhafaza edilen bütçenin bir kısmını merkeze ayırdı. Diğer taraftan hükümdarın anne ve babası haklarını aşıyor ve adâlete korkmadan karşı geliyorlardı. Nizam bu durumu düzeltti ve onların adâletsizliklerine son verdi.”¹⁹ Bundan başka vilâyetlerin valilerini büyük bir dikkatle gözetiyor ve bizzat kendisi halka onların gidişatlarını öğrenmek için yazı yazıyordu.²⁰ Kurduğu teşkilatlarda Gazneli Devleti kurumlarını örnek almış ve bütün memlekete uyguladığı bu modeli daha da geliştirmiştir. Bermekilerden itibaren, eski İran medeniyetinin İslâm'a uygulanması boşuna denenmiş bir şeydi. Eğer Nizam birçok kimselerin başarısızlığa eriştiği yerde başarılı olmuşsa, İslâm düşüncesini İran medeniyetine kabul ettirme gereğini anlamış olmasındandır.

Gerçekleştirdiği iç reformda, o sevdiği ve refahını istediği halkın menfaatlerine daima özen göstermiştir. Önceki hükümdarlar tarafından konan birçok vergileri de kaldırmıştır. Reformu bütün sahalara yayıldı; yollar açtı, memleketi ve bilhassa çapulcuların yağmalarla zarar verdikleri hac yolunu düzeltti, herkesin yapabileceği şekilde hac giderlerini azalttı.²¹

Nizamülmülk sadece usta bir siyasetçi ve reformcu değil, fakat aynı zamanda fevkalâde bir bilgindi. O ilk bilgilerini Tus'ta elde etti ve öğrenimini İsfهان'da Müslim b. Mahammed Abid, Neysabur'da Ebu Kasım Kuşeyri ve Bağdat'ta Ebu Hattab Ömer Baytar yanında tamamladı. Diğer taraftan, İbn Şâdân'ın gösterdiği dostluk Nizama bu becerikli siyaset adamının ilminden ve tecrübesinden derin bir şekilde faydalanma imkanı verdi.²² Nizam meşguliyetlerine ve memleketi idâre etmek için sarfettiği gayrete rağmen, zaman zaman hadis dersleri veriyor, dini münâkaşalara katılıyor ve bu münâkaşadan genellikle başarılı çıkıyordu. Onun meşhur öğrencileri şunlardır: İbn Mansur Sem'âni, Mus'ab b. Abdurrazak Mus'abi, Nasr b. Nasr Ukberi, Nasrullah b. Muh. Massisi, Abdülkerim b. Muh Demigâni ve Muhammed Serhasi.²³

¹⁹ İsfهاني, Tarihü Devleti'l-Selçuk, s.53

²⁰ İbn Esir, X,77; Brawne, Lit. His. Of. Persia, II, 161

²¹ A.e., X, 77; Encyc. de l'Islam, Nizamülmülk, III, 997-98

²² Subki, Tabakâtu's-Şafiiyye, IV, 318

²³ İbn Kadı Şuhbe, Tabakâtu's-Şafiiyye, s.143; Subki, Tabakât, IV, 260, 184

Nizam tarafından verilen hadis derslerini ihtiva eden iki küçük yazma Şam Zahirîye Kütüphanesinde mevcuttur.²⁴ Ayrıca Nizam mümtaz bir yazardı. Subki ve Browne'nın belirttikleri gibi,²⁵ onun Siyasetnâmesi İran sitilinde yazılmış mükemmel bir eserdir.²⁶ Bundan başka Nizam, sert bir şekilde eleştirdiği sapıklarla ve bilhassa batınilerle ilgili dini meseleleri hakkında şöyle der: "Halihazırdaki hanedan için gösterdiğim ihtimamın ne olduğunu ve Selçuklu hükümeti, bilhassa dünyanın efendisi için yaptığım gayretin fani kişilerin bilmesi bakımından sapıkların isyanlarına birkaç bölüm ayırmayı istedim. Her devirde ve dünyanın bütün memleketlerinde krallara ve peygamberlere karşı ayaklanan muhalifler olmuştur. Fakat hiçbir fırka batınilerden daha uğursuz, dine mugayir ve tehlikeli değildir. Hükümdar bilmelidir ki bu imparatorluğun yıkılmasını düşünenler ve dinde karışıklık olmasını isteyenler duvarlar arkasında saklananlardır. Onların en az gürültüyü duymak için hassas kulağı ve en küçük fırsatı gözetleyen gözleri vardı. Bu köpekler gizlendikleri yerlerden çıkacaklar, ayaklanacaklar ve Şii doktrinlerini yayacaklar. Onlar Rafizilerden ve Hurremdinilerden daha güçlüdürler. Münâzaralar, münakaşalar ve tehlikeli olan yenilikler hususunda mümkün olan her şeyin meydana geldiği görülecektir. Müslümanlık iddiasında bulunurlar, fakat gerçekte birbirine ihanet eden kimseler gibi davranırlar. İslâm Dini için onlardan daha uğursuz ve daha menfur düşman asla olmamıştır. Onlar dünyanın efendisi için de en kötü düşmandır. Sözlerimin kabul edilmediğini gördüğüm zaman bu tarihi eser için de kısa bir bölümü batınılere ayırdım, zira bu fırkanın menşeyini, inançlarını ve dini görüşlerini, ayaklanmalarının adedini ve başarısızlıklarını tanımak mühimdir, çünkü bunlar dünyanın hakimi hükümdara devamlı acı çekirmiştir."²⁷

Batınî fırkasından bahsetmemin sebebi, onlardan sakınılması içindir. Bu dinsizler, hükümdarın ve devletin büyüklerinin sevdiği şahısları kuyuya attıkları zaman sözlerim hatırlanacaktır. Onların tam-burlarının sesleri bütün köşelerde aksedeceği ve meydana gelen karışıklıklar ortamında gizli niyetleri açığa çıkacağı vakit hükümdar, hiz-

²⁴ Zahirîyye Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu, no.273, 1115 (Hadis)

²⁵ Browne, Lit. Hist. Of Persia, II, 184; Fr. Gabrieli, Studi sub. Siyâset-Nameh in Orientalia, VII, 80-97: Z.D.M.G, XXXXVI, 761-68 (1892)

²⁶ Siyâsetnâme Ch.Scheffer tarafından Fransızca'ya tercüme edilmiş ve 1891 de basılmıştır. 1897 de çok mühim bir ilâve yapılmıştır.

²⁷ Siyâsetnâme, tercüme, s.242-44

metçisinin dediği bütün şeylerin doğru olduğunu ve bu hükümet için gösterdiğim ihtimamı bilmelidir”²⁸.

---

²⁸ A.e., s.289-99

İKİNCİ BÖLÜM

**BAĞDAT
NİZAMİYYE MEDRESESİ**

**NİZAMİYYE MEDRESESİ
KÜTÜPHANESİ VE MEMURLARI**

BAĞDAT NİZAMİYYE MEDRESESİ

A. Nizamiyye'nin Kuruluşu

Nizamülmülk, 457/1065 tarihinde Ebu Sa'd Ahmed Neysaburi'ye (Ö.476/1065) Nizamiyye'yi kurmayı emretti. Medresenin inşaatı iki sene sonra bitti.¹ Maliyetinin 60.000 dinara vardığı nakledilir. 10/12/459 (1067) cumartesi günü olan açılışı muhteşem oldu. Bağdat halifesi etrafında şehrin mühim şahsiyetleri olduğu halde merasimi idare etti. İbn Esir şöyle nakleder: "O gün şehrin bütün sakinleri medresenin avlusunu ve çevredeki mahalleri doldurdu".²

Nizamülmülk'ün emri üzerine şafii olan imam Ebu İshak Şirâzi Nizamiyye'ye hoca olarak atandı. O, açılış günü, ilk ders için gerekli her şey hazır olduğu halde boşuna beklendi. Çünkü her yerde arandığı halde bulunamadı. O gün okula gelirken "Sahiplerinden zorla koparılan toprağın bir kısmında kurulan bu müessesede nasıl eğitimi kabul edersiniz?" sözünü söyleyen bir çocuk tarafından engel olunduğu rivâyet edilir. Bunun üzerine, dine olan ihtimamıyla ve son derece namuslu tanınan Ebu İshak evine geri döndü ve saklandı. O arandı, fakat bulunamadı. Ebu Nasr İbn Sabbag onun yerine getirildi, ilk dersi vererek Nizamiyye'nin açılışını yaptı. Böyle olmakla birlikte, öğrencilerinin

---

¹ İbn Esir, Tarih, X, 18; Makrizi, Hitat, IV, 192

² A.e., X, 18

ısrarları ve tekrar tekrar ricaları üzerine Ebu İshak fikir değiştirdi ve kendisine verilen vazifeyi kabul etti. Açılıştan yirmi gün sonra vazifesine son verilen Ebu Nasr'ın yerine getirildi.³

Bize öyle geliyor ki, Ebu İshak'a tek başına yanaşma düşüncesine ve ona tesir eden güçlü bir ifâdeye sahip çocuğa inanmak çocukça olacaktır. Çünkü hiçbir kaynak bu hadisenin gerçek olduğu hakkında bilgi vermez. Biz bu çocuğun Nizamiyye'nin kendilerine yapacağı bütün kötülüğü önceden sezen ve prensiplerini yıkmak, Eşarilerin prestijlerini yükseltmek ve görüşlerini yaymak için bu okulun kurulmuş olduğunu bilen batıniler tarafından gönderilmiş olduğunu düşünüyoruz. Çünkü batıniler imama oyun oynayarak bu okulun başarılarını kösteklemeyi denediler. Zaten, bize bu tahmini açıklama imkanı veren şey şudur: Batıniler komplolarının gerçekleşmesi için daima çocukları kullanıyorlardı. Onlar Nizamı bir çocuk vasıtasıyla öldürtmediler mi?

B. Nizamiyye'nin Tavsifi

Nizamiyye'nin tavsifini yapma imkanını bize veren Mahmud Şükrü Alusi'nin "Mesâcidu Bağdat ve Âsâruhâ" isimli eseri dışında hiçbir dökümana rastlamadık. Müellif şöyle der: "Emir Mercan b. Abdullah 758/1357 senesinde cami ve okulunu, Nizamiyye'nin planına dayanarak taştan ve iki katlı olarak inşa etmiştir. Zeminde, girerken sağda, iki oda olup birincisi kuttap olarak kullanılırdı; Daha sonra kuyunun solunda esas salon ve kurucusunun mezarı, birinci kata çıkan merdiven, uzun bir galeri, kütüphane olarak kullanılan bir oda ve diğerleride pansiyonerlere ayrılmıştı. Dersler pansiyonerlere salonda veriliyordu."⁴

Kare şeklinde ve büyük bir bahçe ile çevrili olan Nizamiyye'nin birçok geniş konferans salonları ve dershaneleri, depo ve erzak kileri olarak kullanılan zemin katta bir hamamı ve bir de mutfığı vardı."⁵

Maalesef Alusi konu ile ilgili kaynak göstermez ve bunu kopya eden tarihçi el-Azzâvi de kaynağı bilmediğini açıklar.⁶

Gerçekte Alusi'nin bu medrese hakkında bize verdiği kısa tavsifi, aşığı yukarı, Emir Mercan'ın bugünkü cami-medresesi ile uyum sağlar.

³ İbn Hallikan, I, 4, 304

⁴ Alusi, Mesâcid, s.65; Krş. Massignon en Mésopotamie, III, 1, 2

⁵ A.e., s.120

⁶ Azzâvi, Bağdat Beyne'l-İhtilâleyn, II, 86.

Bunu, kopye ettiğimiz bu kuruluşun planının krokisi üzerinde görmek mümkündür.⁷

C. Nizamiyye'nin Yerleşimi Ve Bıraktığı İzler

Nizamiyye Bağdat'ın Rusâfe bölgesinde, Dicle'nin doğu yanındaki Suku's-Selâse'nin ortasında kurulmuştur.⁸ Önünde, şehrin genel meydanı uzanırdı⁹; Çevresinde, Nizamülmülk Bağdat'a uğradığı vakit¹⁰ kendisinin ve çocuklarının oturmasında kullanılmak üzere bir saray inşa etmişti. Çok yakınında, Gazali'nin kalması sebebiyle meşhur olan Ebu Sa'd tekkesi vardı.¹¹

İbn Batuta, Suku's-Selâse'nin merkezindeki okulu tespit ederek bu yerleşimi teyit eder.¹² Bizim için gerekli olan Suk'un şimdi nerede olduğudur. M. Massignon: "Suku's-Selâse hâlâ bugün mevcuttur. O. Mercaniyye camiinin cephesinden Suku's-Sâga'nın yanına kadar giden dar sokaklardadır. İbn Batuta, XIV. asrın başında onu ziyaret etmiştir. Çevrili alana Suku's-selâse kapısı ismini veren bu çarşıdır" der.¹³

R.P.Anastas'ta aynı şekilde şöyle der: "Suku's-selâse, halifelerin saraylarını bir yılan gibi saran kıvrıntılar tarafından kesilen uzun bir anayolu teşkil ediyordu. İbn Serâbun'un tasvir ettiği gibi, bu çarşı güneyde Kalvâdâ kapısından (bugün Babu's-Şarki diye isimlendirilir) kuzey-doğuda Sultan kapısına kadar yayılıyordu".¹⁴

Strange, devrin dokümanlarına dayanarak, Nizamiyye'nin gerçek yerini tespit etmeye çalışırsa da bunda başarılı olamamıştır. Ona göre: "Bu medrese, ismini taşıyan saha ile, halifelerin saraylarına kadar varan ve fakat çevreden uzak olamayan Bağdat'ın Babu'l-Azac mahallesi ve Dicle kıyısı arasındadır".¹⁵ Fakat bu görüş hiçbir yerde belirtilmez. Yalnız Nizamiyye'nin Maşra'a yanında olduğu söylenir.¹⁶

⁷ Bağdat'ta Dâru'l-Asârü'l-Kadime'nin başkanı M. Sâti Husri'nin lütfuyla

⁸ Alusi; Mesâcid, s.102

⁹ İbn Hallikan, I, 161

¹⁰ İbn Esir, X, 39

¹¹ Makkari, Nafh, I, 338

¹² İbn Batuta, Rihle, s.131

¹³ Massignon, Mission en Mésopotamie, I, 92

¹⁴ Rêvue el-Meşrik, X, 441

¹⁵ Le Strange, Bağdad During the Abbasid Caliphate, s.297

¹⁶ Mission en Mésopotamie, II, 92

M.Massignon, *Le Strage*'dan nakledilen pasajı zikrettikten sonra, şöyle der: "Hatırlamak gerekir ki, 'Maşra'a' genellikle uzun bir parkur üzerinde su taşıyıcıların tulumlarını doldurdıkları caddeye ulaşmak için takibettikleri yolu gösterdiği gibi, Sûk (çarşı) çok defa mağazaların bulunduğu uzun bir ana yola da işaret eder. İşte Nizamiyye'nin durumu hakkında kadı Ali Alusi'nin dostluğuna yazılan İbn Usaybia'nın neşredilmeyen iki metni: XIII. asrın sonu tıb evi Emini'd-Devle hakkındadır: "İnne dehra dârihi kâne yelî en-Nizamiyye", "Ve kânet dâru Emîni'd-Devle elleti yeskunuhâ bî Bagdad fi sukî'l-itr mimmâ yelî bâbehu el-mucâvir libâbi'l-Garaba min dâri'l-Hilâfeti'l-Muazzama bi'l-maşra'ati an nâzileti alâ şâtî'ı Dicle". Bundan tıb evinin bir yanının Nizamiyye'ye ve diğer tarafının Bâbu'l-Garaba karşısında (büyük halife sarayının cümle kapısı) Dicleye ulaşan "Maşra'a" üzerinde bulunan Suku'l-Itr kapısına kadar dayandığı neticesi çıkar. Nizamiyye Suku'l-Itr ve Dicle arasında değil, fakat Suku'l-Itr'in kuzeyinde aranmalıdır".¹⁷

Bütün bu tasvirler ve bilgiler bize bugünkü Bağdat'taki medresenin sınırlarını belirleme imkânını vermez. Bununla beraber, bize öyle geliyor ki medresenin Suku's-Selâse'de olduğu, Dicle'ye kadar varan bu çarşının, Suku'l-Itr da olduğu gibi, yapılan ticarete göre isimlendirilmiş kıvrıntıları ve kolları olduğu ifade edilebilir. Bu kıvrıntılardan biri Suku'n-Nizamiyye ismiyle tanınan Suku'l-Itr'in kuzeyindedir. Bu ismin mevcudiyeti ile, bizzat Nizamiyye'nin doğrudan doğruya çevresi ile aynı isme sahip olduğunu düşünebiliriz. Diğer taraftan, asrımızın tarihçilerinin büyük bir kısmı minarenin bakıyelerinden Nizamiyye'nin kalan izlerini keşfedebilme hususunda mutabıktırlar. Yıkıntı halinde olan eski bir minareyi teşkil eden bu bakıyeler, Babu'l-Âgâ mahallesinde Darbu'l-Maktû'a ismi verilen bir sokakta veya el-Maktûma'da veyahut Darbu Mahmut Ebu'l-Hass'da bulunur.¹⁸

R.P.Anastas bu bakıyeleri aşağıdaki ifadelerle tasvir eder: Kalan bakıyeler 20 cm eğik bir minarenin temelini teşkil eder. Minarenin yalnızca üçte ikisi içine gömüldüğü duvarı aşar. Bu duvar üzerinden aşan kısım 2 metre 79 cm yükseklikte, 81 cm kalınlıktadır, bütün hepsi bir kubbeyi aşacak kadardır. Halihazırda bu Haskail Hâhâm Yakub'un ve İshak b. Haskail Ezrâ'nın evi arasındadır. Bu minarenin iki asırdan

¹⁷ A.e., II, 29

¹⁸ R.P.A. Karmali, el-Meşrık, X, 441; Alusi, Mesâcid, s.102

daha fazla tarihi olabileceğine inanmıyorum, zira tuğla Abbasi devrinde ve hatta bu devirden iki asır sonra kullanılan tuğlayla aynı kalitede değildir. Diğer taraftan, kireç de Abbasi binalarında kullanılan kirecin aynı değildir. Nihayet kubbe o devrin sitiline uymamakta ve süslemeler binada noksandır. O halde, bu minarenin eski olmadığını, sadece Nizamiyye'nin anısına ve Nizamiyye'nin aynı yerinde yükseltildiğini söyleyebilirim".¹⁹

Bununla beraber, M.B.el-Eseri ve M. Azzâvi²⁰ bu minarenin Nizamiyye'nin bakıyesi olduğunu kesin şekilde ifade ederler ve minareyi teşkil eden tuğlanın Abbasi devrinde kullanılan tuğladan farklı olmadığını ve süslemelerin olmamasının onu inkar etme imkanını bize vermediğini, çünkü o zaman Bağdat'ta bütün binaların süslenmediğini beyan ederek R.P. Anastas'ın görüşünü çürütürler.

Diğer taraftan minare, Nizamiyye'den bize kalan tek kalıntı değildir. el-Eseri şöyle nakleder: "Nizamiyye kapısının eyvanı diye isimlendirilen bir eyvanı, Mercan camii önünde, yanlarından biri tamamen açık kubbeli salon gördüm ve bu yerin ortasında bir kaya bulunuyordu. Kaya üzerinde Şiiilerin Panca Ali b. Ebi Talib (Ali'nin eli) diye isimlendirdikleri ve büyük hürmet gösterdikleri bir elin izi görülüyordu. Birinci Dünya savaşı esnasında Türk generalı Halil Paşa yol yaptırırken bu eyvanı yıktırmak mecburiyetinde kaldı. Şiiiler kayayı buradan taşıyarak onu el-İmam mahallesindeki bir mezarın içine yerleştirdiler".²¹

el-Eseri, el-Azzâvi ve R.P. Anastas'ın görüşleri şöyledir: Yukarıda gördüğümüz gibi, ilk ikisi R.P.Anastas'ın kabul etmediği hususu teyit ederler. Biz Anastas'ın kısmen haklı olduğuna inanıyoruz. Gerçekte bu minare, Nizamiyye'nin bir kısmını teşkil edebilir. İbn Cübeyr ve İbn Batuta bu okulun Dicle'nin çok yakınında ve kendisine su veren bir kanal üzerinde olduğunu naklederler. Halbuki konu edilen minare Dicle'nin 500 metre ilerisindedir. Bu bize minarenin Nizamiyye'ye ait olmadığı neticesini çıkarma imkanını verir. Bununla beraber, R.P. Anastas gibi, yukarıda zikrettiğimiz sebepten dolayı, minarenin bu kuruluşun anısına inşa edilmiş olduğunu da düşünmüyoruz.

¹⁹ el-Meşrik, X, 440

²⁰ Konu ile ilgili olarak 1935 senesinin yazında onlarla yapılan şahsi bir münakaşada geçen hususlardır.

²¹ Alusi ve el-Eseri, Mesâcidü Bağdat, s.104

el-Escri'nin zikrettiği eyvana gelince, bize öyle geliyor ki burada konu edilen hiçbir ilmi esas olamayan bir efsane ve bir halk inancıdır. Netice olarak, bugün Nizamiyye'nin hiçbir kalıntısının kalmadığını söyleyebiliriz.

D. Nizamiyye'nin Ortadan Kayboluşu

Nizamiyye, Nizamülmülk'ün ve çocuklarının ölümünden sonra süratli bir şekilde geriledi. Bize öyle geliyor ki bu gerileme çok farklı iki sebepten olmuştur: İlk sebep, halife Mustansır'ın (Ö.636/1242) Nizamiyye'nin itibarına erişmesi için kurduğu Mustansırıyye medresesidir. Nizamiyye'nin öğrencileri, bizzat halifenin himayesi altında olan zamanın okulunu tercih ettiklerinden dolayı, gittikçe azaldı; Sonra sel ve yangımlar sebebiyle maddi tahribata maruz kaldı. Gerçi Nizamiyye, 504/1110 tarihinde yangın sebebiyle tahrip olup yıkıldı ise de tekrar inşa edildi.²²

641/1243²³, 646/1249²⁴ ve 652/1254²⁵ senelerinde Dicle'nin taşması sebebiyle üç defa yıkılan Nizamiyye, bu sel baskınlarının her birinden sonra tekrar ve yeniden yapıldı. O 670/1272²⁶ tarihinde de, çevresindeki bütün çarşıları da tahrip eden bir yangına tekrar maruz kaldı. Alim vezir Cüveyni'nin emri üzerine, o yıkıntılar arasından meydana çıkarıldı.²⁷ Şimdi bilmemiz gereken husus bu binanın hangi asra kadar dayanmış olmasıdır. Fakat hiçbir doküman bu okulun IX. asır (XV. asır) dan sonra mevcut olduğunu nakletmez. Gerçi, Celâluddin Bistâmi (Ö.794/1391) Nizamiyye'ye hoca yardımcısı²⁸, Muh. İbn Âkûli'de (Ö.797/1395) hoca olmuş²⁹ ve Firuzabâdi'de (Ö.817-18/1414-15) aynı yerde öğrenim yapmıştır.³⁰

Nizamiyye'nin ortadan kalkış tarihine gelince, başvurabileceğimiz en eski kaynak Mahmud Alusi (Ö.1923) nin eseridir. Alusi babasının asla Nizamiyye'yi görmediğini ifâde eder. R.P.Anastas'da:

²² İbn Cübeyr, Rihle, s.299; Le Strange, Bağdad, s.297

²³ İbn Fuveti, s.198

²⁴ A. e., s.233; İbn Sâi, s.266

²⁵ A. e., s.318

²⁶ A. e., s.371

²⁷ A. e., s.371

²⁸ İbn Hacer, Inba', 326. varak, yazma, Şam Zahiriyye Kütüphanesi

²⁹ İbn İmâd, Şezerât, IV. 351.

³⁰ A. e., VII, 126

“XVIII. asrın ortasında Bağdadı ziyaret etmiş olan Alman seyyahı Neibuhr gazetesinde bütün Abbasi bakıyelerini zikretmesine rağmen Nizamiyye’yi ziyaretten bahsetmez.³¹ Netice olarak, biz Nizamiyye’nin XV. asrın sonunda veyahut XVI. asrın başında Türklerin idaresi döneminde ortadan kaybolduğunu sanıyoruz” der.

E. Nizamiyye Vakfı ve Bakımı

Sıbt İbn Cevzi ve İbn Esir’in ifade ettikleri gibi³², medresenin bakımı ve inşasına hizmet eden önemli ve zengin bir vakıf kuruldu. Bu vakfın gelirleri hocaların ve öğrencilerin geçimlerine bolca yetiyordu. Bu kimseler maaşlarını, yiyeceklerini, elbiselerini, eşyalarını okuldan alıyorlardı³³. M. Abdo bu kuruluşun senelik masrafının 15.000 dinar olduğunu tahmin eder.³⁴ Bu kuruluşta, refahın oldukça uzun zaman hüküm sürdüğü sanılır. Nizamiyye’yi 562/1160’da ziyaret eden İbn Cübeyr, vakıfların gelirlerinin hâlâ bakım ve tamir masraflarını, aynı zamanda memurlarının maaşlarını da karşıladığını nakleder.³⁵ Bize öyle geliyor ki bu durum VIII. (XIII.) asrın sonuna kadar devam etti, bu tarihe kadar emirler ve yüksek şahsiyetler idâreleri altına giren memleketin cami ve okul vakıflarının bir kısmını benimsediler.

F. Eğitim-Öğretimin Ve İdârenin Durumu

Medresenin idâresi Nizamülmülk’e verildi. Kendisi de yalnız çocuklarının veya bilhassa büyük şafii alimleri arasından seçilen vekillerin halef olmasını istedi.

Nizam’ın sülâlesi bu mühim kuruluşu VII. (XII.) asra kadar elinde tuttu. Son olarak elinde bulunduran kişi Ebu Ali Hasan b.Muh. b. Ali b. Ahmed Nizamülmülk (Ö. 617/1220)tür.³⁶

En tanınmış vekiller şunlardır: Hasan b. Sa’d b. Hasan Havancı³⁷; Ebu Bekr Muh. b. Abdullatif Ezdi³⁸; Yusuf b. Abdullah Marâği³⁹; Muh. b. Muh. b. Abdulkerim Kazvini⁴⁰

³¹ P.A. el-Karmali, in el-Meşrik, X, 441

³² İbn Esir, X, 39-40

³³ Alusi, Mesâcid, s.102-103

³⁴ el-İslâm wan-Nasraniyya. s.95

³⁵ In el-Muktabas. IV, 268

³⁶ Dubaysi, s.172

³⁷ Subki, Tabakâtu’ş-Şafiiyye, s.214

Nizam'ın sülâlesinin kayboluşundan sonra, Bağdat halifelerinin bizzat kendileri idarecilerin ve hocaların tayinlerini üzerine aldılar. İbn Fuveti şöyle nakleder: “Halife, 712/1312 tarihinde, nakiblerin nakibi Şerif İzzeddin Ebu'l-Fadl Haşimi Mansuri'ye Mustansiriyye ve Nizamiyye medreselerinin idâresini verdi. Böylece Nizamiyye sahip olduğu refaha tekrar kavuştu”.⁴¹

Öğretime gelince, Nizam her memurun, hocanın, hoca yardımcısının ve hatta kapıcının Nizamiyye'ye kabul edilebilmeleri için gerekli şart olarak Şafii ve Eşari olmalarını istedi.⁴² Nizam'ın halefleri tarafından da genel olarak bu şarta uyuldu. Büyük alim Ebu Bekr Mubarek b. Ebu Talib Vecih Dahhan'ın (D. 532/1137, Ö.612/1215) Hanbeli mezhebini bırakmaya ve gramer kürsüsünü işgal edebilmek için şafilîği kabul etmeye mecbur olduğunun anlaşıldığı ve edebiyat tedris eden Ali Fasih Ebu Hasan Astarâbâdi(Ö. 516/1122)'nin şiiiliği keşfedildiği zaman kovulduğu, nakledilir.⁴³

Bununla beraber, sonradan meselenin daha kolaylaştığı sanılır: Hanbeli alim İbn Cevzi, Şafii mezhebinden olmamasına rağmen, Nizamiyye'ye hoca olmuştur. Belki de o, geniş kültürü ve büyük şöhreti sebebiyle hüsnü kabul görmüştür.

G. Hocaların Atanması Ve Sosyal Durumları

Nizamülmülk ve çocukları zamanında, hocaların ve yardımcılarının vezirin emri ile tayin edilmeleri esas idi.⁴⁴ Nizamülmülkan Nizam'ın çocuklarından biridir. Tayin emrini alan yeni bir memur Bağdat'a gelir ve kendini halifeye takdim ederdi. Halife emri tasdik ettikten sonra deniz mavisi bir tarha ve siyah uhbâ'yı ihtiva eden hususi elbiseyi hocaya veya yardımcı hocaya verirdi.⁴⁵

³⁸ Asnavi, Tabakâtu's-Şafiiyye, s.214

³⁹ A. e., s.214

⁴⁰ es-Safâdi, Vâfi, I, 122.

⁴¹ Fuveti, Mecmau'l-Alkâb, s.122

⁴² İbn Hallikân. I, 444.

⁴³ A. e., I, 444; Yakut, Irşâd, V, 514

⁴⁴ İbn Esir, X, 68

⁴⁵ Le R.P. Anastas, Dozy'nin eserine ve Tarihu'l-Memâlik'e atfederek Tarha'nın Taylasan gibi, hocalara has deniz mavisi bir şaldan ibaret olduğunu ve Uhbâ'nın Sultanın memurlarına verdiği siyah bir tünik olduğunu ifâde eder.

İlk ders yüksek dereceli memurların, hocaların, alimlerin ve şairlerin huzurunda merasimle verilirdi. Ders bittiği zaman yeni hocanın şerefine konuşmalar yapılırdı.⁴⁶

Halife bazen bu merasimde bizzat hazır bulunurdu. Halifenin, etrafında yüksek şahsiyetler olduğu halde, büyük alim Ahmed b. İsmail b. Yusuf Kazvini'nin ilk dersinde hazır bulunduğu nakledilir.⁴⁷

Yeni gelen hocalar, mevcut örf ve âdete uyararak, büyük bir ziyafet tertip etmeye ve bu ziyafete bütün hocaları ve öğrencilerini davete mecburdular. Subki, Ebu Şaşi'ye dayanarak, şöyle nakleder: "Nizamülmülk, Gazali'yi 484/1091 tarihinde hoca olarak tayin ettiği zaman, Gazali bu âdete uymamıştır, fakat bu sebepten dolayı da öğrencileri ona darılmamışlardır"⁴⁸.

Nizamülmülk veyahut çocuklarının Bağdat'taki temsilcisi bir hocayı veya yardımcı hocayı işinden çıkartmak için, hoca kürsüde olsa bile çağırıyor, elbisesini çıkarttırıyor ve ona yol veriyordu.⁴⁹

Nizamiyye'deki öğretmenlikle ilgili bir göreve girme kolay şey değildi, vazife elde edebilmek için cemiyette imam veyahut bilgin olarak yüksek bir seviyeye ve büyük bir şöhrete sahip olmak gerekliydi. Bu okulun hocaları meşhur kimselerdi ve Bağdat'ın siyasi ve sosyal hayatı üzerinde büyük tesirleri vardı. Sem'ani şöyle nakleder: "Ebu Muh. Abdurrahman b. Hasan Taberi, Nizamiyye'de kürsü sahibi olabilmek için okul inşa etme, büyük şahısların teveccühlerini çekme, tasviplerini ve yardımlarını alma hususunda ne kadar gayret sarf etmiştir"⁵⁰.

Hocalar veya yardımcıları, sultanlar veyahut Bağdat halifeleri tarafından diğer sultanların yanına genellikle siyasi görevle gönderilmişlerdir. Hoca Mum. Mübârek Mucir Vasati Selçuklu sultanı tarafından Harzemşâha diplomatik bir vazife ile görevlendirilmiştir.⁵¹ Mecdüddin Yahya b. Rebi', dört sene müddetle siyasi görevle Gazneli Şihâbüddin Muh. b. Sâm'ın yanına gönderilmiştir.⁵² Bu elçiler, şöhret ve nüfuz

⁴⁶ İbn Fuveti, el-Havâdisu'l-Câmi'a, sene.671, s.2, 374.

⁴⁷ Subki, Tabakât, IV, 350

⁴⁸ A. e., IV, 113

⁴⁹ İbn es-Sa'i, Tarihu Bağdad, s.219; İbn Fuveti, el-Havâdis, s.2

⁵⁰ Subki, Tabakât, IV, 244

⁵¹ A. e., IV, 305

⁵² İbn Sâ'i, Tarihu Bağdad, s.45, 143, 174, 297.

sahibi olmaları sebebiyle milletler arası zorlukları, Selçuklu sultanları ve diğer sultanlar arasında ortaya çıkan yanlış anlaşılmaları çözmede başarılı oluyorlardı.

H. Ders Programları

Müslümanlardaki ilköğretimin, küttabların ve orta öğretimin büyük bir kısmını ihâta ettiğini, yüksek öğretimin de orta öğretiminin bir bölümünü kapsadığını ve eğitimin camide yapıldığını giriş kısmında görmüştük. Nizamiyye, bu kurumlarla münasebetini koparmaksızın, kuruluşu ile birlikte bazı değişiklikler meydana getirmiştir. Nizamiyye’de bir araştırma planı gerekli idi ve bu plân öğretimin halihazır durumu ile uyum sağlamak mecburiyetindeydi. Gerçi Nizamiyye, camilerin ve kütüphanelerin umumi toplantılarında daha önceden staj yapmış olan kimselerin öğretimini de üstüne almıştır. Bu sebepten dolayıdır ki orta okul, cami ve kütüphane müstemilatı içinde olmuş ve yüksek öğretim Nizamiyye’ye verilmiştir. Bununla beraber demek istiyoruz ki, eğitim köklü bir değişikliğe maruz kalmış ve düzenli bir plân üzerine kurulmuştur. Ne var ki kuşkusuz bu değişiklikler yavaş ve genel olmuştur. Düzensizliklerin devam ettiğine ve hiçbir programın hedef alınmadığına veyahut seçilmediğine inanıyoruz.

Şüphesiz, yukarıda gördüğümüz gibi, dini gaye için kurulmuş olan Nizamiyye din adamları yetiştirmiş ve bilhassa eğitim ve öğretime şekil vermiştir. Bize öyle geliyor ki, Nizamiyye farklı ve derin konulardan oluşan geniş bir program takip ederek dini veyahut dine çok yakın mevzular üzerinde durmuştur. Huart: “Büyük vezir Nizamülmülk tarafından Bağdat’ta Nizamiyye medresesinin kurulmasıyla daha çok gramer ve müşterek ilimlerin öğretimi bir yönetim altında toplandı. Bu kurumda, İbn Cevâlîki’nin Araplar tarafından iktibas edilmiş olan yabancı kelimeleri ve yanlış terimleri incelediği, İbn Hamdân’ın tarihi ve filolojik olan antolojisinin unsurlarını derlediği, İbn Dahhân’ın şiir öğrettiği, İbn Enbârî’nin Arap lisanının gizliliklerini izah ettiği, Ukbârî’nin mirasın taksimindeki hukuki zorlukları çözmek için aritmetiki kabiliyetini kullandığı görülmüştür” der.⁵³

Bu açıklama Nizamiyye’nin dini gayeleri ile ilgili olan görüşümüzü çürütmez. Huart tarafından zikredilen konular şafii prensiplerine

⁵³ Huart, *Histoire de la Littérature Arabe*, s.182

zarar vermez, zaten Nizamiyye bu konuların öğretimini ciddi olarak yaptırıyordu. Bununla beraber, eşari alimler tarafından reddedilen ve kabul edilmeyen genel felsefe ve metafizik yasak edilmiştir.

Nizamiyye'nin belli başlı hocalarının ve yardımcılarının biyografik incelenmesine göre, bu medresede öğretilen konuların genel programı şöyle oluşturulabilir:

- 1- Kur'an ve Kur'an ilimleri
- 2- Hadis ve ilimleri
- 3- Şafii usulü fıkhi ve Eşari kelamı
- 4- Şafii fıkhi
- 5- Arapça ve ilimleri
- 6- Adâb ve kısımları
- 7- Riyâdiyât ve ferâiz (aritimetik ve mirasın taksimi ile ilgili ilim)

I. Öğretim Metodu

Nizamiyye, yüksek okul olmasından dolayı öğretimde takibedilen metoda işaret etmek mümkün değildir. Çünkü hiçbir metod hocalara telkin edilmiyordu; Onların her birinin serbestçe uygulayabildiği kendi metodu olduğuna inanıyoruz.

Mez, medresede verilen bir dersin durumunu şu ifâdelerle özetler: “Genellikle öğretim namazdan sonra başlıyordu ve öğrenciler namazı hocalarıyla birlikte kılıyorlardı. Dersler Hz. Peygambere yapılan salâtu selâm ve diğer dini sözlerle birlikte bir kâri (okuyucu) tarafından Kur'anı Kerim'in okunmasıyla başlıyordu”.⁵⁴

Yalnızca yalın bir imlâ sistemi yapılmıyordu. Ayrıca öğrenciler kaynak teşkil eden metinlerden oluşan birçok nüshalarının kopyalarını azar azar istinsah ediyorlardı. Metin yüksek sesle okunuyor, hoca metnin izahlarını yapıyor ve metnin düzeltmelerini veriyordu.⁵⁵ Öğretim metodunda, hoca ve talebe işbirliği, karşılıklı olarak sorulan sorular daima mühim bir rol oynuyordu.⁵⁶

---

⁵⁴ Mez, Renaissance, s.172

⁵⁵ Yakut, Irşâd, I, 255; V, 272

⁵⁶ Encyc. de l'Islam, III, 413

Wüstenfeld medresedeki öğretimden genel olarak bahsederken şöyle der: “Avrupa Hıristiyan üniversitesinde olduğu gibi, camilerde ve medreselerde bazan sonuçsuz kalan münakaşalar oluyordu. Nizamiyye'nin hocaları da benzer münazaralar tertipliyorlardı”.⁵⁷

İbn Cübeyr, Bağdat'ı ziyaret ettikten ve İmam Radiyuddin Kazvini tarafından 580/1184 tarihinde Nizamiyye'de verilen bir konferansta hazır bulunduktan sonra, intibalarını şöyle nakleder: “İkinci namazından sonra, hocanın kürsüsünün etrafındaki sandalyeler üzerine oturan talebeler Kur'an-ı Kerim'den bir bölümü makamla okumaya başladılar. Sonra hoca dinleyici önünde Kur'an'dan bir ayeti hadisle şerh ve tercüme ederek dersini verdi. Bazı dinleyiciler sırayla hocaya soru sordular. Hoca sorulara hüsnüniyetle cevap verdi. Başkaları da yazılı sorularını hocaya takdim ettiler. Hoca bütün soruları topladıktan sonra, birbiri arkasına hepsine cevap verdi ve ders akşama doğru bitti”.⁵⁸ İşte İbn Cübeyre göre, Nizamiyye'nin birçok hocalarından herhangi birinin metodu budur. Sehavi ve İbn Ebi Ya'lâ gibi, başka müelliflerde diğer hocaların aynı metodu takibettiklerini doğrularlar.⁵⁹ Dokümanların noksanlığı sebebiyle daha geniş bilgi elde edemedik.

---

⁵⁷ Wüstenfeld, İmam Şafii, s.9

⁵⁸ İbn Cübeyr, Rihle, s.197-98

⁵⁹ Sehavi, ed-Dav'u'l-Lami', VII, 164; Muhtasar Tabakâtu'l-Hanabile, s.37

NİZAMİYYE MEDRESESİ KÜTÜPHANESİ VE MEMURLARI

A. Kütüphane

Nizamülmülk kurduğu medreselerle bizzat meşgul oldu ve her medreseye bağlı bir kütüphane kurdu. Yakut tarafından ziyaret edilip hayranlıkla zikredilen Merv'deki Nizamiyye medresesinin önemli bir kütüphanesi vardı.¹ Aynı şekilde İsfahan ve Nisabur Nizamiyye medresesinde de önemli kütüphaneler bulunuyordu. İsfahan kütüphanesi 542/1147 tarihinde şafiiler ve hanefiler arasındaki geçimsizlik esnasında yağma edilmiştir. Nisabur kütüphanesi de Guzz'lar tarafından 548/1153 veyahut 556/1161'de şehrin fethi esnasında yıkılmıştır. el-İmâd İsfehâni şöyle nakleder: "Nizamülmülk bir şehirde alime rastladığı zaman onun için medrese kurduruyor, medreseyi vakıf ve mühim bir kütüphane ile donatıyordu".²

Subki'ye göre, Nizamülmülk insanları sahip oldukları nadir kitapları kendisine vermeleri için teşvik etmiş, alimlerden telif ettikleri kitaplardan istemiş, Irak ve İran'daki okulların kütüphanelerini bu kitaplara zenginleştirmiştir.³ Subki, Nizam'dan bahsetmeye devam ederek şöyle der: "Zengin alim Ebu Yusuf Abdüsselam b. Bundar Kazvini (Ö.488/1095) dünyada tek nüshası olan dört eseri yani İmam

---

¹ Yakut, Irşâd, IV, 322

² İsfehâni, Devletü'l-Selçuk, s.45

³ Subki, Tabakât, III, 230

Ebu Omar b.Hayuyah tarafından yazılan İbrahim Harbi'nin on ciltlik Garibu'l-Hadisini; Ebu Mansur tarafından yazılan Kumeyt b. Zeyd'in onüç ciltlik Divanını; Sahib İbn Abbad tarafından yazılan Kadı Abdülcebbar'ın Ahd'ini ve altınla yazılan kıymetli bir Kur'an'ı Nizama takdim etti, Nizam da bu kıymetli yazmaları Bağdat okuluna hediye etti."⁴

Birçok tarihçi Bağdat Nizamiye Kütüphanesini hayranlıkla zikrederler. Bâharzi, Nizam'ın çok kıymetli eserleri ihtiva eden bir kütüphane kurduğunu, böylece eserlere müracaat etmek isteyen öğrencileri uzun seyahatler yapma sıkıntısından kurtardığını, nakleder"⁵.

Bu kütüphane, halifelerin ve alimlerin cömertçe hediyeleriyle inkişaf etmeye ve zenginleşmeye devam etti. Tarihçi et-Tıktaka, halife Nâsır Lidinillah'ın büyük filozof Mubeşşir b. Ahmed b. Ali Râzi Bağdadi'den Dâru'l-Hilafet kütüphanesinden en kıymetli eserleri seçerek Nizamiye Kütüphanesine vakfedilmesini istediğini, zikreder.⁶ Diğer taraftan İbn Esir'e göre, aynı halifenin Nizamiye Kütüphanesinin eski binasını onarttığı ve Nizamiye'ye "el-Mektebu'n-Nasırıyye'n-Nizamiyye" ismiyle tanınan yeni bir ilâve yaptığı sanılır. Bu kuruluşun zenginleşmesine katkıda bulunan kimseler çoktur. İbn Sâ'i (Ö.674/1275) zengin eser koleksiyonunu bu kütüphaneye vasiyet etmiştir.⁷ Aynı şekilde İbn Neccâr da aynı kütüphaneye değeri 1000 dinar olan yazmaları vermiş⁸ ve Muh. b. Ali b. Muh. Ezdi Taberi de çok bağışta bulunmuştur.

Bu kuruluşun geleceği, aynı zamanda okulun geleceğine bağlıydı, kütüphanede okul gibi aynı değişikliklere ve aynı felâketlere maruz kalıyordu. İbn Esir, bu kütüphanenin kati olarak yıkılmasından önce, 510/1116'da büyük bir yangına maruz kaldığını ve kitapların cesur öğrencilerin müdâhalesi sayesinde kurtarıldıklarını, zikreder.⁹

⁴ A. e., III, 230

⁵ Bâharzi, Dumiyatu'l-Kasr, s.7

⁶ İbn Tıktaka, Fahri, s.269

⁷ Esnavi, Tabakâtu's-Şafiiyye, yazma, 120. varak

⁸ İbn İmâd, Şezerât, V, 226

⁹ İbn Esir, X, 197

B. Memurlar

Nizamülmülk okulunu Bağdat'ta kurduğu zaman, bizzat kendisi ve kendisinden sonra sülâlesinden gelenler bu kuruluşun şeref idârecileri olarak seçildi. Bu kuruluş, hayatta iken Nizam ve ölümünden sonra halefleri tarafından atanan yüksek bir memur "Nâib" tarafından idâre edildi.

Nizamiye'de Nâib, hocalar ve yardımcı hocalardan başka, muhasebeciler, kütüphane müdürleri ve bir de namaz kıldıran imam vardı. Tarihçi İbn Sâ'i bu vazifeyi Ebu Meâlî Ahmed b. Amr b. Bakrûn Nehrevânî'nin yaptığını açıklar.¹⁰ Vakıf hesap defteri iyi matematik bilen uzman bir memur tarafından tutuluyordu. İbn Sâ'i, bu vazifeyi Ebu Berakât Muhammed b. Hibetullah b. Ebu Hadid'in yerine getirdiğini nakleder.¹¹

Nizamiye Kütüphanesi müdürleri ile ilgili olarak daha geniş bilgiye sahibiz, fakat en mühimleri şunlardır: Ekremuddin Ebu Sehl¹²; İbrahim b.Şeybân Nufeyli¹³; Ali b. Ahmed b. Bekri¹⁴; Ali b. Abdullah Bakillâni¹⁵; Abdülkâdir Vasiti¹⁶; Omar b. Ebu Bekr Dabbâs.¹⁷

---

¹⁰ İbn Sâ'i, s.42

¹¹ A. e., s.88

¹² el-Ezdi, Bedâiu'l-Bedâih, s.223

¹³ İbn Asâkir, II, 217

¹⁴ Yakut, Irşâd, V, 105

¹⁵ İbn Sâ'i, s.77-95

¹⁶ A. e., s.102

¹⁷ A. e., s.162

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NİZAMİYYE'NİN
DİĞER MEDRESELERE TESİRİ

NİZAMİYYE'NİN İLMİ VE
DİNİ AÇIDAN KÜLTÜREL TESİRİ

NİZAMİYYE VE BÜYÜK MEDRESE:
EZHER İLE MUSTANSİRİYYE'NİN MUKAYESESİ

NİZAMİYYE'NİN DİĞER MEDRESELERE TESİRİ

*N*izamiyye'nin kendinden sonra kurulan medreselere tesiri büyük olmuş, plânı diğer kuruluşların çoğu tarafından kabul edilmiştir. Diez şöyle der: "Nizamiyye'den önce, eğitim ve öğretim yerleri camilerdi. Camilerin çoğu zaman revakla çevrili bir salondan, yani sütunlarla veya direklerle desteklenen galeri şeklindeki salonlardan meydana geldiklerini biliyoruz. Bu galeriler ister yatay kirişlerle olsun, ister kemerlerle olsun, birbirine bağlanmış ve düz bir çatı ile örtülmüşlerdir".¹ "Bu, açık avlulu camiın gelişmesine imkan vermiştir; Nizamülmülk devrinde doğu memleketlerinde görüldüğü gibi, aynı zamanda o sıralarda doğmuş olan medrese tipidir".²

Cami ve okul büyük bir benzerliğe sahip olmasına rağmen, Nizamiyye'nin kuruluşundan sonra, cami plânından farklı belirli bir plân kabul edilmiştir. Medrese çok salonlu bir yapı olması bakımından camiden farklıdır. Buna karşı, caminin genellikle memurlara tahsis edilen ancak iki veyahut üç odası vardır. Diğer taraftan medrese iki, üç veyahut dört katlı olabilir. Buna mukabil, cami genel olarak medresenin sahip olmadığı bir zemin kat ve zemin katın yanında yer alan minarenden meydana gelir. Böylece, çok belirgin bir şekilde farklılıkların olduğu görülmektedir. Pedersen, bu farklılıkları nazarı itibara almayarak

---

¹ Diez, Encyc. de l'Islam, III, 430.

² A. e., III, 431

şöyle der: “ Eski camiler çoğunlukla öğrenciler tarafından kullanılan odaları ihtiva ediyordu. Okul ve belirli cami tipi arasında belli başlı farklılıklar yoktu, yalnız okullar talebelerin araştırmalarına yönelik ve geçimlerini temin edebilecek şekilde tanzim ve tertip edilmişlerdir”.³

Bununla beraber, Nizamiyye medresesi örneği kendini kabul ettiren tek tip olmamış, aynı zamanda Mustansiriyye'nin Nizamiyye'den farklı olan plânı birçok okulun yapımına ilham vermiştir. Sarr-Herzfeld: “Mustansiriyye hayret veren uzunca bir şekle (26 m. Genişlik, 63 m. Uzunluk) altı livana⁴, kubbeli geniş bir salona, sıra şeklinde hücrelere ve müşterek odalara sahipti. Dört kısımdan daha başka, bu ilk devlet medresesinde, bir Dâru'l-Hadis ve Dâru'l-Kur'an vardı. Mustansiriyye'nin haç şeklindeki dört livanı ile birlikte tam bir simetrik plânı yoktur. Bununla birlikte o, bir plân fikrinin somut örneğini temsil ediyordu ve netice olarak da gelecek medrese tipi üzerine tesir etmiş oluyordu” demişlerdir.⁵

Bu iki Bağdat medresesinin ideal şemasından ve bilhassa Nizamiyye'ninkinden Irak'ta, İran'da, Suriye'de ve Mısır'da devamlı olarak faydalandığı görülür.⁶

Medrese teşkilâtına gelince, M. Pedersen Nizamiyye'den önceki kuruluşlar hakkında şöyle der: “ Birçok hocalar kendilerine ait evlerde hadis yazdırıyorlardı ve fıkıh dersleri veriyorlardı. İşte böyle bir hoca olup, 420 tarihinde Merv'de ölen Ebu Hatim Busti vatanında kütüphaneye ile birlikte bir okul, lojman ve yabancı öğrenciler için burslar tahsis etti. Camide araştırmaların faal bir şekilde sürdürüldüğü Nisabur'da, aynı zamanda birçok kuruluşlar doğdu. Şafii fıkıh hocası Sâ'igân Neysâburi (Ö.349/960) için hususi bir okul kuruldu. Rükneddin İsfereyânî (Ö. 418/1077) adına, önceki bütün okulları aşan bir okul inşa edildi. V. asrın ilk yarısında, özellikle Nişabur'da dört meşhur medrese bulunuyordu”.⁷

Bu yazarın açıklamasından, Nizamiyye'den önce plânlı okulların olduğunu, yabancı öğrencilere burslar ve kalmaları için evler verildiği, okul hocalarının lojmanları ve devamlı maaşları olduğu neticesi çıkabi-

³ Diez, Encyc. de l'İslâm, III, 404

⁴ Livan: Üç tarafı duvarla kapalı ve dördüncü tarafı bir kemerle açık olan büyük bir oda

⁵ Sarr ve Herzfeld, Arch, Reise, II, 161

⁶ Krş. K.A.C. Greswell, The Orijin of the Ecruciforme plan of Cairen Madrasa, 1922

⁷ Encyc. de l'İslam, III, 403

lır; fakat bu kuruluşlar hususi idiler ve Nizamiyye vakıfları, yeterli miktarda idâreci kadrosu, hocaları, yardımcı hocaları, memurları vs. olan ilk büyük halk medresesi idi. Nizamiyye'nin teşkilâtı, plânında olduğu gibi, kendisinden sonra gelenler tarafından kabul edilmiştir. Pedersen buna şöyle temas eder: "Nizamülmülk'ün enerjik faaliyeti medresenin yeni bir gelişimin başlangıcıdır. İktidar sahipleri, o günden itibaren, medreseye ilgi duydular ve Nizam tarafından kabul edilen tip, lojman ve talebelerin maişetlerini temin eden hususlarla birlikte olan okul, kendisinden sonra hakim bir örnek oldu".⁸

Nizam'ın getirdiği en mühim yenilik, eğitimde dini hedefin ortaya konulmasıdır. Önceleri okullar özel gayelere sahip değildi ve yetiştirme şekli de idealden yoksundu. Nizamiyye, yukarıda gördüğümüz gibi, Eşari ve Şafii esaslarını müdâfaa edebilen güçlü insanlar hazırlamak için kurulmuştu. O günden itibaren okul kurucuları, Nizamülmülk gibi, çoğunlukla siyasi veyahut dini gayelere sahiptiler. Bu gayelere sahip Malik Âdil Muh. b. Ebu Bekr 622/1224'de Kahire'de Kamiliyye Medresesini kurdu ve burada hadis, Şafii fıkının öğretilmesini şart koştu.⁹ Aynı şekilde Malik Zahir Baybars da (622/1264) meşhur Zahiriyye okulunu kurdu. Okul dört revâka ayrılmış ve her biri farklı dini bir mezhebe tahsis edilmişti.¹⁰ Kahire'de, Harrûbiyye okulunu kuran Bedrüddin Muh. Harrubi'nin gayesi daha fazla siyasi ve irki idi. O, bütün hocaların, memurların ve talebelerin Arap menşeli olmalarını mecburi yaptı.¹¹

Okullarını kurarak hedeflerini belirleyen Nizamülmülk, sonuçlara erişmek için özel bir program ortaya koymak mecburiyetindeydi. Önceleri eğitim ve öğretim düzenli hiçbir plân izlemiyordu. Hocaların kararı ve arzusu dersleri düzenliyordu, hocaların bizzat kendileri çalışmalarının istediği şeyi takip ediyorlardı. Nizamülmülk'le birlikte belli bir program ortaya çıktı ve bu program devamlı olarak izleniyordu. Daha sonra bu yenilik genelleşti ve Nizamiyye'den sonra Irak'ta, İran'da, Suriye'de ve Mısır'da kurulan birçok medresenin, her birinin siyasi veyahut dini hedeflerine göre belirlenen bir çalışma programı oldu.

⁸ A. e., III, 403

⁹ Makrizi, *Hıtat*, II, 375

¹⁰ A. e., II, 397

¹¹ A. e., II, 396

NİZAMİYYE'NİN İLMİ VE DİNİ AÇIDAN KÜLTÜREL TESİRİ

Ğer Nizamiyye'nin kültürel hareketler üzerindeki derin tesirini kendi realitesi içinde tanımak istiyorsak, Nizamiyye'den önceki duruma genel olarak bir göz atmak mecburiyetindeyiz.

Irak, IV/XI. asrın sonunda ve V/XII. asrın başında, İslâmî İlimlerin merkezi idi. Diğer Müslüman Arap memleketler ilmi oradan alıyorlardı; Bağdat diğer merkezler üzerine ışık saçıyordu, alimleri çok yer değiştirmeleri sebebiyle, ziyaret ettikleri memleketlerde ister haclarını yaparken olsun, isterse despot bir prensin adâletsizliklerinden kaçmak için olsun, ilmi yayıyorlardı. Böylece, İran, Suriye, Mısır ve Hicaz gibi memleketler Irak'tan daha aşağı olmasına rağmen ziyaretçi alimlerin aracılığıyla yenilikleri ve keşifleri takib ediyorlardı.¹

Endülüs ve Kuzey Afrika'ya gelince durum hayret vericiydi, dini ilimler ihmal edildiği halde edebiyat mükemmeldi.²

Buradaki dini durum Müslüman memleketlerine göre çok daha karışık idi. Karışıklıklar görüşleri ve inançları bölüyor ve büyük tefrikalar insanları birbirine düşman fırkalara ayırıyordu; Bölünmeler, ister

¹ Krş. İbn Hallikan, no.404, 449, 620, 630; İbn Asâkir, Tebyinu Kâzibi'l-Mufteri, s. 138, 142, 144, 151

² Marrâkuşi, History of the Almohades, s.123; Goldziher, İbn Tumert, giriş, s.25; İbn Faradi, no. 245, 1229

bazı şahısların iktidara gelmek için düşüncelere hakim olma ihtirası olsun, ister dini münakaşalarda akli terketmeyi isteyen diğer bazı kimselerin taassubundan olsun, meydana geliyordu. Fatımiler³, Sebuktekinliler⁴ ve bazı Selçuklu emirler tarafından⁵ teşvik ve yardım gören birinci derecedeki kimseler her yerde prensiplerini yayıyorlardı.⁶ İkinci durumdaki kimseler, yani Hanbeliler, inançları daha çok akli olan mutezileye karşı, siyasi bir hırs olmaksızın, sadece reaksiyoner olarak hareket ediyorlardı. Bununla beraber Hanbeliler, akli ve sağduyuyu atarak, prensiplerinde fazla mübalağa ediyorlardı. Eşariler tarafından ortaya konulan kuvvetli bir tepki hanbelilere karşı harekete geçti ve Nizamiyye'nin büyük hocası Ebu İshak Şirazi onları susturmaya ve eşari prensiplerini başarıya ulaştırmayı başardı. Yukarıda gördüğümüz gibi, en gayretli eşarilerden seçilen bu medresenin bütün hocaları hanbeli ve batını hareketinin bozulması ve kendi prensiplerinin İslâm memleketlerinde başarıya ulaşması için büyük gayret gösterdiler.

Nizamiyye'nin batı Müslüman dünyasında ki tesiri oldukça büyük olmuştur. Kelâmi ve felsefi ilimler orada yalnızca ihmal edilmiş olmakla kalmamış, fakat aynı zamanda bir nevi yasaklanmıştır. Dinde ve hukukta izlenen prensipler Kur'an, Hadis ve Usulü Fıkıhtan değil, yalnızca Maliki kaynaklardan ve furu' ile ilgili el kitaplarından çıkarılmışlardır. Goldzihier bu konuda şöyle der: "Hadisle ilgili yanıltıcı gerçek iki misali İspanya'da bulabiliriz. Hicri V. asırda, hanedanların lütuflarına bel bağlayan alimler Maliki mezhebinin furu'unu araştırmaya kendilerini veren kimselerdi. Zira furu' eserleri bu devirde garantili olarak satılabiliyordu. Bu eserler pratik hukukta bütün otoriteye sahipti ve geri kalan hepsi atılmıştı. O derece ki Kur'an'ı ve Hz Peygamber'in hadisini incelemek tamamıyla ihmal ediliyor ve en meşhur alimler bile bu araştırma için gerekli faaliyeti hiçbir zaman yapmıyorlardı. Bilhassa furu'un incelenmesi kaynaklara, yani hadislere, nüfuz etmeye mani olan tek netice değildi. O, aynı zamanda usulü fıkıh ilminin incelenmesini de ortadan kaldırdı. Kuzey Afrika'da usul araştırması genel olarak ihmal edilmişti. İbn Sina "Faslu'l-Makâl" isimli eserinde bilhassa Mağrib'i konusunun dışında bırakır.

³ Kevseri, Zuyul Tezkiretu'l-Huffaz, s.96-97

⁴ Şehristani, el-Milel ve'n-Nihal, s. 15, 58, 61, 65, 112, 114, 116,

⁵ Tebyinu' Kâzibi'l-Mufferi, s.93-94

⁶ B. Carra de Vaux, Encyc. de l'Islam, Dâli, I, 918-19

Mağrib'te, zamanın din bilginleri ve hemen onları takibeden nesil şahâne eserleriyle hizmet eden Gazali'nin fikirlerine kafa tutar görüldüler ve Gazali'nin eserlerine karşı şiddetle mücadele ettiler".⁷

Bu durum İbn Tümert'in gelişine kadar devam etti. İbn Tümert Nizamiyye medresesi ve temeli ilk üç kaynak: Kur'an, hadis ve usul olan akılcı bir felsefe üzerine kurulan bir mezhebin meşhur idârecisi idi. Biraz ileride biyografisinde göreceğimiz gibi, bu şahsın tesiri fevkalâde oldu. O, Magrib'te olduğu gibi, İspanya'da kurulu sistemleri altüst etmeye ve sistemleri Nizamiyye'nin sisteminden mülhem olan başka bir sistemle değiştirmede başarılı oldu.

---

⁷ Goldziher, İbn Tümert, s.26-36

NİZAMİYYE VE BÜYÜK MEDRESE: EZHER İLE MUSTANSİRİYYE'NİN MUKAYESESİ

A. Nizamiyye Ve Ezher

Ezher, cami olarak kullanılmaya uygun yapılmasına rağmen, aynı zamanda Dâru'l-Hikme ve el-Muhavvel olarak da kullanıldığını gördük. Onun Şii prensiplerini yaymaya ehil olan insanları yetiştirme gayesi de vardı. Yalnız bu kuruluş halife el-Aziz Billâh'ın veziri Yakub b. Killis zamanında önemli hamle yaptı. Bu vezir iktidara geldiği zaman, ilk defa kendi evinde kelam ve Şii fikhı ile ilgili toplantılar tertip etti, sonra halife onun isteği üzere 378/988'de resmi olarak hocalar tayin etti.¹ Hocalara Ezher'in yanında lojman yapıldı ve daha sonra her salı ve cuma Ezher camiinde yapılan genel toplantılar bilgi sahibi olmayı ve alimlerin emrinde bulunmayı isteyen öğrencileri bir araya topluyordu.² Makrizi bu toplantıları, batını eğitim düzenini ve batını eğitim yerlerinden biri olan Ezheri detaylı şekilde anlatmıştır.

Kadılar kadısı Ali b. Nu'man, 395/1004 tarihinden itibaren, Fatimi prensiplerini ihtiva eden kelâmi eserleri okuyarak, Şiiğe ait dini tartışmalarla ilgili toplantıları halifelerin sarayında yönetmeye başladı. Başka yüksek derecedeki bir memur, yani Dâ'i d-Duât, etrafında oniki hocayla birlikte Şii prensiplerini halka açıklıyordu ve o, bundan başka,

---

¹ Makrizi, Hitat, II, 340

² A. e., s.272

batniliğe girmek isteyen kimseleri kabul etmekle de görevliydi. Dâ'i d-Duât'ın emri altında bütün memleketlerde Şiiliği yayan, öğreten ve vaaz eden misyonerler vardı, bu misyonerler Dâru'l-Hikme'de kürsü sahibi idi. Burada perşembe ve pazartesi günleri umumi konferanslar tertip ediyorlardı. Konferanslar'da Mecâlisu'l-Hikme'yi okuyup şerh ediyorlardı. Bu derslerin yazılmasını müteakip Dâ'i d-Duâta takdim ediliyordu. Dâ'i d-Duât'ta kendisine hüsnü kabul gösteren halifeye yazıyı takdim ediyor ve halife de onu imzalıyordu. Dersler, Dâ'i d-Duât tarafından sarayda birisi erkeklere, diğeri de hanımlara yapılan iki toplantıda, okunuyordu. Ayrıca Dâ'i d-Duât haftada birçok toplantıları, bazıları kendi evinde, sırayla şehrin mühim şahsiyetlerinin, yüksek memurların ve yabancıların evlerinde, diğerlerini de hanımlara Ezher camiinde tertip ediyordu. Toplantılardan sonra, dinleyiciler üç dirhem ve 1/3 nisbetinde necvâ³ ödüyorlardı. Ezher'de verilen konferansların bir kısmı M.Hasan Âzam Han'ın çalışmalarıyla yakın zamanda yayınlanacaktır. Biz bu konferanslardan birini Paris Milli Kütüphanesinde (yazma: 1408-1432) inceledik. Konferanslar kelâm, fıkıh, Şii usulü ve Yunan felsefesinin izini taşıyor ve daha çok batnilikten bahsediyor.

Bu Fatımi kuruluşlar, Hakim Biemrillah'ın iktidara geldiği güne kadar, Fatmiliği yaymaya devam ettiler. O zaman bu kuruluşlar prensiplerini değiştirdiler ve yeni hâkim doktrinini kuvvetli bir propaganda aletinden başka bir şey olamadılar. Tehlike ile mücâdele etmek için Nizamülmülk ve kendisinden sonrakiler Şii propagandasına etkili şekilde engel olan okullar kurdular.⁴

Bize öyle geliyor ki: Ezher yetiştirdiği insanlar vasıtasıyla Müslüman dünyasında Fatımi prensipleri yaymak, Nizamiyye ise Fatımi faaliyete ve Şii propagandasına karşı mücâdele etmek için kurulmuştur. Onun kuruluş gayesine erişip erişmediğini ve görevini yerine getirme hususunda başarılı olup olmadığını sonuç kısmında göreceğiz. Daha sonra Mısır'a hakim olan Eyyubiler devrinde, Ezher aynı prestije ve aynı aksiyona sahip olamadı.

Vollers şöyle nakleder: "Eyyubilerin gelişi tepki doğurdu. Zira bu gayretli Sünni prensler Şii Fatımilerin izlerini silmeye çalıştılar. Selahaddin hutbe hakkını Ezher'den geri aldı ve Hakim'in gelir olarak

³ Şiilerde gizli olarak verilen sadaka.

⁴ Krş. S. Guyard, Fragments Relatifs a la Doctrine des Ismaélis; De Sacy, Exposé de la religion de Druzes, II, 15 vd.

vakfettiği birçok şeyden Ezheri yoksun bıraktı. Hükümdarlar ve büyük şahsiyetler Ezhere himayelerini gösterinceye kadar yarım asırdan fazla bir zaman geçti".⁵ Böylece Ezher, Fatımi kuruluşların en mühimlerinden biri olduktan ve Eyyubiler devrinde bir müddet geriledikten sonra, tekrar sahip olduğu mühim yeri aldı. Nizamiyye eskimiş, birçok defa yıkılmış ve zaman zaman gölgede kalırken, doğuda meşhur Mustansiriyye Medresesi (Üniversitesi) ve Mısır'da Ezher VII/XIII. asrın başında aynı davaya hizmet ediyorlardı ve zaman zaman önemli saygınlık elde ederek aynı hedefleri takib ediyorlardı.

Ezher, Memlûklular devrinde, tekrar hamle yaptı ve diğer bütün kuruluşların başına geçti. Baybars bu camiin büyümesiyle meşgul oldu ve ona eski refahını iade etti.

Vollers bu medresenin tarihinden bahsederken şöyle der: "Baybars ona yeni binalar ilâve yaptı. İlmî, eğitimi teşvik etti ve ona 665/1266 da hutbe imtiyazını geri verdi. Birçok idareci onun modelini benimsedi. Bu tarihten itibaren Ezher'in cami ve okul olarak gelişmesi başlar. Ezher sadece mahalli sultanların yardımından istifade etmekle kalmadı, fakat aynı zamanda daima büyüyen bir ölçü içinde Moğollar tarafından doğuda yapılan yağmalardan ve İslâm'ın batıda gerilemesinden de faydalandı. Bu hadiseler birçok eski ve gelişmiş medresenin kayboluşuna veyahut hiç değilse çöküşüne neden oldu".⁶

Vaktiyle bu okulda kurulan iç yönetime gelince, Nizamiyye'nin yönetiminden farklı idi. Gerçi, bu kuruluş özellikle eğitim-öğretim ve birinci derecede Eşari prensipleri ve Şafii fıkhı için kuruldu. Bir tek kürsü bu kuruluşun kayboluşuna kadar bu ilimlere ayrıldı, fakat Ezher Fatimiler ve Eyyubiler devrinde birçok yönetime maruz kaldıktan sonra, Memlûklular devrinde en yüksek seviyede iken birinci derecede dört ananevi ilim olan: Tasavvufu, tevhidi ve dört Sünni mezhep fıkhını; İkinci derecede, Nizamiyye'de olduğu gibi, akli ilimlerden: Filolojiyi, edebiyatı, şiiri vs. öğretti.

Vollers, Ezher'de ilmi ve edebi eğitimde kullanılan temel kitapları zikrediyor⁷, fakat hiçbir doküman Nizamiyye'de takib edilen eserleri bize tespit imkanı vermedi. Biz bu konuda iki okulun birbirine yaklaşım

⁵ K. Vollers, Encyc. de l'İslam, Ezher, I, 541.

⁶ K. Vollers, Encyc. de l'İslam, Ezher, I, 541.

⁷ A. e., I, 547-48

yaklaşmadıklarını veyahut birbirinden ayrılıp ayrılmadıklarını bilemiyoruz. Bununla beraber, Nizamiyye'deki hocaların kendi eserlerini eğitim kitabı olarak kullandıkları şeklinde özetleyebiliriz. Ezher'in inkişafı ve itibarı IX/XII. asra kadar artmaya devam etti. İşte bu devirde, Mustansiriyye tarafından zaten uzun zamandan beri gölgede bırakılan Nizamiyye ortadan kayboldu ve vakıflarını, gelirlerini yavaş yavaş kaybeden Ezher de gerilemeye başladı, zaten gerileme diğer okullarda da olmuştu.

İbn Hacer, 780/1390-91 tarihinde, Ekmeluddin ve Siracuddin gibi alimlerin karşı olmasına rağmen, emirlerin ve alimlerin medrese vakıflarının kaldırılmasını ve onların devlet gelirlerine bağlanmasını konuşmak için toplandıklarını, emirlerin okulları vakıflarından ve gelirlerinden mahrum bırakarak kararlarını icrâ ettiklerini, bu şeyin bütün eğitim kuruluşlarının çöküşüne neden olduğunu, nakleder.⁸ Mısır'daki Ezher'de bu kötü talihsizliği paylaşmıştı.

Bizce incelenmesi gereken husus, Nizamiyye'den sonra hangi sebeplerin Mısır Üniversitesinin mükemmel kalmasına ve uzun zaman devam etmesine imkan vermiştir. Bu hususta hiçbir şey açıklayamamakla birlikte, bize öyle geliyor ki Ezher Mısır'ın coğrafi durumu, Arap İslâm dünyasının merkezinde bulunması, Endülüs ve Kuzey Afrika alimlerinin göç ettiği memleket olması sebebiyle, Nizamiyye'den daha fazla tercih edilmiştir. Diğer taraftan, ziraatın verimliği ve bu Akdeniz kavşağının zenginliği Ezhere Nizamiyye'ninkinden hatta Mustansiriyye'ninkinden daha uzun bir devamlılık ve daha fazla ikbal teminine katkıda bulunmuştur.

B. Nizamiyye Ve Mustansiriyye

Bu konunun başında, üzüntü ile ifâde edebiliriz ki meşhur Mustansiriyye Medresesi (Üniversitesi) hakkında bugüne kadar hiçbir ilmi çalışma yapılmamıştır. Bu hususta vereceğimiz bilgiler bu medrese (üniversite) zamanındaki muhtelif kaynaklardan derlenmiştir. Halife Mustansır'ın bizzat kendisi 625/1227 tarihinde Dicle'nin sol sahili üzerinde olan bu medresenin (üniversitenin) ilk taşını koydu. Üniversite beş sene sonra bitti, bugün hâlâ orada görülen kitâbeler buna işâret eder. Ondan şimdiye kadar oldukça iyi durumda olan büyük bir kısım

⁸ İbn Hacer, Inbâ, sene.780

kaldı.⁹ Bu geniş üniversite dört eyvanı, Kur'an öğretim yerini (Dâru'l-Kurra'yı) hadis öğretimi için Dâru'l-Hadisi, bir kütüphaneyi, ferâiz ve matematik ilimleri ile ilgili dersler için büyük bir salonu; karşıda tıp, eczacılık ve tabii ilimlerin eğitimine tahsis edilmiş hastahane ile birlikte bir bina ve nihayet bir mutfak, banyo ve yiyecekleri koymak için depoları ihtiva ediyordu. Dört eyvandan her biri dört sünni mezhepten birinin derslerine tahsis edilmişti. Buna mukabil, yukarıda gördüğümüz gibi, Nizamiyye yalnız Şafii mezhebini öğretiyordu. Diğer taraftan, hiçbir salon bu veya şu konunun öğretimine ayrılmamıştır. Halbuki Mustansiriyye'de, kuruluşundan itibaren, geniş yerler bu veya şu ilmin eğitimi için ayrılmışlardı. Bu iki okulu birbirinden ayıran farklılık da şudur: Nizamiyye'de öğrencilerin sayısını tespit eden hiçbir esas yoktu. Öğrencilerden her biri, yeter ki Şafii olsun, okula kabul ediliyordu. Fakat Mustansiriyye'de ise kurucusu kati prensipler koymuştu. Öğrencilerin toplam sayısı 308'i geçemiyordu. Bunlardan 62'si öğretilen dört mezhepten her biri için, 10'u Kur'an, 30'u hadis ve 10'u tıp içindi. Mustansiriyye'deki öğrencilerin durumuna gelince, onlar sadece bedava oturmakla ve beslenmekle kalmıyorlar, fakat aynı zamanda onların bir altın dinar aylık maaşları da vardı.¹⁰ Dökümanların yokluğu sebebiyle Nizamiyye'deki öğrencilerin maaş miktarını bilemiyoruz.

İki kurum arasındaki eğitim yapısı ve yardımcı hocaların adedi bakımından başka bir fark da şudur: Nizamiyye'deki her hocanın bir veyahut iki yardımcısı vardı. Halbuki Mustansiriyye'de her hocaya bu memurlardan dört tanesi yardım ediyordu. Nizamiyye dini ilimleri, aritmatığı, dili, edebiyatı ve ilimlerini, Mustansiriyye ise bu ilimleri öğretmekle beraber geometri, tıp, sağlık bilgisi, eczacılık ve tabii ilimleri de öğretiyordu.¹¹

Nihayet Mustansiriyye Nizamiyye gibi bu veyahut şu prensiplere karşı mücadele etmek için ve ne de bu veyahut başka şeyleri müdâfaa etmek için kurulmadı. Fakat o, Arap medeniyetini yükseltmek, genel bir rönesansa hamle yapmak, için kuruldu. Bunun için kültürlü ve islahatçı

⁹ Krş. Naci Ma'rûf, el-Mustansiriyye, s.23

¹⁰ İbn Fuveti, Havâdis, s.54; İrbili, Hulâsatu'z-Zeheb, s.211; İbn Batuta, Rihle, I, 141; Le Strange, Bağdad, s. 267-68; el-Meşrik, X, 393; Suyuti, Tarihu'l-Hulefâ, s.306; Alusi, Mesâcidu Bağdad, s. 101; Karmali, Mecalatu'l-Arab, IV, 341.

¹¹ Havâdis, s. 85, 385; Le Strange, Bağdad, s. 268; Hulâsatu'z-Zeheb, s.211; Mesâcidu Bağdad, s.87-89.

olan kurucusu Mustansır ecdatları Reşid ve Me'mun idâresinin eski parlaklığını kendi saltanatı devrinde de tekrar yaşatmak istedi.

Tarihçi İbn Tıktıka Mustansır Abbasi halifelerinin en meşhuru kabul eder.¹² Bundan başka, halifenin bu okulu sosyal gayelerle kurduğuna inanıyoruz. Gerçi Mustansırıyye el-Futuvve¹³ teşkilatı gençlerinin toplantı yeri oldu.¹⁴ Aynı zamanda halife Mustansır ve halefleri burada yüksek şahsiyetleri kabul etme merasimleri ve siyasi toplantılarda tertip ettiler.¹⁵

Yukarıda açıkladığımız gibi, Mustansırıyye Nizamiyye gibi ayakta kalamadı. Dicle'nin kabarmasıyla birçok defa sel baskımına maruz kaldı. 656/1258 tarihindeki Tatar fethinde Mustansırıyye'nin bir kısmı yıkıldı, hocaları suda boğuldu, kitaplar nehire atıldı. Bundan sonra fethedenler medreseyi tekrar inşa ettiler ve yeniden teşkilatlandırdılar. Eğitim ve öğretim, Mustansırıyye'yi han yapan Osmanlıların gelişine kadar, devam etti.¹⁶

---

¹² El-Fahri, s.292

¹³ Askeri teşkilat

¹⁴ Ma'ruf, Mustansırıyye, s.18

¹⁵ Fuveti, Havâdis, s.89

¹⁶ A.e., s.365; Mustansırıyye, s.55-59

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NİZAMİYYE MEDRESESİ HOCALARI VE YARDIMCILARI

NİZAMİYYE MEDRESESİ HOCALARI VE YARDIMCILARI

NİZamiyye'nin getirdiği reform ve yenilikler sebebiyle, bütün İslâm dünyasında, tesiri büyük olmuştur. Nizami faaliyete az çok katkıda bulunan bu okulun belli başlı hocalarının, yardımcı hocalarının ve talebelerinin hayatını ve eserlerini kısaca nakletmeyi gerekli gördük.

İlkönce Nizamiyye'de devamlı ve resmi bir kürsünün olduğuna işaret etmek mecburiyetindeyiz. Zira medresede diğer konular öğretilmesine rağmen, yalnız Şafii fıkı için resmi bir hoca vardı. Vaaz, hadis, usul veyahut edebiyat eğitim ve öğretimiyle meşgul olan hocalar, ders yükleri hafif kimselerdi. Fakat karışıklıklardan sakınmak için onlara hoca "profesör" adı altında işaret edeceğiz. Bunlar hemen hemen resmi kürsüsü olmayan kimselerdi.

A. Fıkıh Ve Usul Hocaları

Ebu Nasr b. Sabbâg Abdülvâhid Bağdâdi (400-477/1009/1084)

Şafii fıkı sahasında büyük bir alimdi ve bu ilimde Ebu İshak Şirâzi kadar süper olduğu kabul edilirdi. O hadisi Ebu Ali b. Şâdân'ın ve fıkı Ebu Tayyib Taberi'nin yanında öğrendi. Onun, oğlu Ali Hatib Bağdadi ve Ebu Kasım Semerkandi gibi öğrencileri vardı.

Subki: "Onun iĉtihadı kesin surette kabul edilmiştir" der.

şafiiiler tarafından otorite olarak kabul edilen eserleri şunlardır: eş-şâmil, el-Kâmil, 'Uddatu'l-Âlim, et-Tariku's-Sâlim, Kifâyatu's-Sâil ve el-Fetevâ.

O, Babu Harb'teki evine gömüldü.¹

Ebu İşhak eş-şirâzi İbrahim b. Ali b. Yusuf Firuzâbâdi (393-476/1002-1083)

Firuzâbâd'ta doğdu ve tahsil için 410/1024'de şiraza gitti, burada Ebu Abdullah Beydâvi ve Abdülvehhab b. Rameyn'in yanında fıkıh tahsil etti. Bir müddet Basra'da kaldı ve 415/1024 tarihinde Bağdat'a gitmeden önce, İmamı Gazali Basra'da onun hocası oldu. O Bağdat'a yerleşti ve fıkıhı Ebu Ali ez-Zeccâci ve Ebu Tayyib Taberi ve usulü Ebu Hatim Kazvini'nin yanında kuvvetlendirdi. İlimiyle Bağdat'ta meşhur oldu, halife tarafından Horasan'a sultanın yanına vazifeyle gönderildiği güne kadar konferanslar verdi. Nizamülmülk onun adına Bağdat Nizamiyye medresesini kurdu, medresede hayatının sonuna kadar fıkıh kürsüsünü işgal etti. Güzel söz söyleyen ve hatırşinas olan bu alim hayatı boyunca fakir kalmıştır.

Eserleri şunlardır: el-Mühezzeb, et-Tenbih, el-Luma', en-Nuket, el-Ma'üne, Tabakâtu'l-Fukaha ve Akidetu's-Selef.

Dâru'l-Hilâfe'de Muzaffer b. Reis er-Ru'asa'nun yanında öldü ve Bâb Abraza kabristanına gömüldü. Nizamülmülk'ün emriyle, Nizamiyye matem işareti olmak üzere bütün bir sene kapandı.²

Ebu Sa'd el-Mutevelli Abdurrahman b. Me'mun b. Ali Neysaburi (426-478/1034-1085)

Büyük bir şafii alimidir. Fıkıhı Merv'de Hüseyin b. Muh. ve Buhara'da Ebu Sehl el-Ebiverdi ve hadisi Ebu Kasım el-Kuşeyri ve Abdulgafir el-Farisi'nin yanında öğrendi. Fıkıhı, münâzara ve usul ilmini derinlemesine araştırdı. Nizamiyye'ye 476/1083 tarihinde Ebu İşhak şirazi'nin yerine getirildi, daha sonra azledildi ve bir müddet sonra İbn Sabbag'ın yerine tayin edildi ve ölünceye kadar kürsüsünde kaldı.

¹ Safadi, Naktu'l-Himyân, s.193; İbn Hallikan, no.410; İbn Tağri Berdi, Nucum sene. 477; Subki, Tabakâtu'ş-şafiiyye, III, 230; Asnavi, Tabakâtu'ş-şafiiyye, s.250.

² Subki, Tabakât, I, 30; İbn Esir, sene.472; İbn Tağri Berdi, sene.472; İbn Hallikan, I, 21; F. Wüstenfeld, İbn Challikani Vitae İllustrium Virorum, s.21.

Hocası Abdurrahman Fevrâni'nin başlamış olduğu "Kitâbu'l-İbâna"nın bir kısmını yazdı, fakat bitiremedi. Daha sonra başka müellifler onu bitirdiler. Fakat Ebu Sa'd'ın yazmış olduğu kısım eserin en iyi kısmıdır. O iki mühim de deneme yaptı, biri usul ve diğeri ferâizdir.³

Ebu Kasım Dabbûsi Ali b. Muzaffer b. Yezid b. Muh. b. Abdullah Alevi Hüseyini (Ö.482/1089)

Ebu Amr Kantari, Ebu Sehl Abiverdi ve Ebu Mesud Beceli onun hocaları olarak kabul edilir. İbn Sakati, onun bu devirdeki Şafililerin imamı, Kur'an'da, hadiste, fıkhıta, Arap lisanında ve usulde de en büyük alim olarak kabul edildiğini, nakleder. Ebu Sa'd Mutevelli'nin ölümünden sonra ve bizzat Nizam'ın emri üzerine Nizamiyye'ye hoca olarak atandı. Hayatının sonuna kadar medresedeki fıkıh kürsüsünde kaldı. Meşhur öğrencileri, İbn Anmâti ve Ebu Berakât İbn Sakati'dir.⁴

Ebu Abdullah Hüseyin b. Muh. b. Hasan Taberi (Ö.498/1104)

Fıkıh ve münâzara ilimlerini Nizamiyye'de öğrendi. Hocası Ebu İshak Şirâzi Taberi'nin kabiliyetine hayran olmuş ve onu yardımcı hoca olarak tayin etmiştir. Tarihçi Dubeysi, Taberi'nin Nizam'ın oğlu Fahu'l-Mülk'ün emriyle 483/1090'da Nizamiyye'ye hoca olarak atandığını ve medreseden uzaklaştırılınca kadar eğitim-öğretim yaptığını nakleder. O, Gazali'den sonra, 489/1095-96'da kürsüsüne tekrar döndü, fakat bir ay sonra aynı kürsü için Fahu'l-Mülk'ün emriyle İmam Abdülvahab Şirazi geldi. Bunlardan her birinin iki günde bir konferans vermesi uygun görüldü. Sultan, Taberi'yi siyasi bir vazife için İsfahan'a çağırıldığı güne kadar bu böyle devam etti.⁵

Ebu Muh. Abdulvehhab b. Muh. b. Abdulvehhab Fâmi Şirazi (Ö.500/1106)

Fıkıh hocalarının en ünlülerinden biri olan Şirazi'nin Bağdat'a gelişi resmi bir kabul gördü. Nizamiyye'deki ilk dersinde devletin yüksek memurları, kadıları, alimleri ve şehrin tanınmış kimseleri hazır bulundular. Şirazi doğum yeri olan Şiraz'a dönünceye ve Nizamiyye'ye atandığı 483/1090 tarihinden 498/1104 tarihine kadar tedriste bulundu.

³ Subki, Tabakât, IV, 210; İbn Esir, X, 54; İbn Hallikan, no.373

⁴ Yakut, Mu'cemu'l-Buldan, Dabbusiyye; Subki, Tabakât, IV, 6; İbn Esir, X, 58; İbn Tagri Berdi, sene.482; Asnavi, Tabakât, s.126

⁵ İsfehani, Devletü'l-Selçuk, s.73; İbn Esir, sene.498; İbn Dubeysi, s.30

Şiraz'da vefat etti ve Medâfinu's-Salihine gömüldü.⁶

Keyâ Harası Ebu Hasan Ali b. Muh. İmâdüddin Taberi (450-504/1058-1110)

Nisabur medresesinde İmamı Haremeyn'in talebesi idi. Aynı yerde yardımcı hoca oldu. Sonra Bağdat'a gitti. İlkönce Nizamiyye'de öğrenci oldu, sonra yardımcı hoca ve nihayet hoca olarak atandı. Keyâ, İmamı Haremeyn'in yanında Gazali'nin araştırma arkadaşı idi. Dostu Gazali'den daha iyi konuşurdu ve daha iyi hoca idi. O münakaşalarında ve delillerinde başlıca kaynak olarak hadisi alıyordu. O kadar meşhur oldu ki Sultan Barkiyârük onu özel danışmanlık mertebesine yükseltti. İmam Ebu Tahir Silefi onun meşhur talebelerinden biridir. O Bağdat'ta İmam Şirazi'nin yanına gömülmek şerefine nail oldu.⁷

Ebu Bekr Şâşi Muh. Ahmed b. Hüseyin b. Omar (429-507/1037-1113)

Muh. b. Beyân Kâzarûni, Ebu İshak Şirazi ve yanında yardımcı hoca olduğu İbn Sabbâg'dan fıkıhı, Hatib Bağdadi ve Ebu Ya'la Ferâ'dan hadis öğrendi. O, vezir Tâcülmülûk tarafından kurulan Tacıyye medresesine hoca olmadan önce, inşâ ettiği okulda eğitim ve öğretimde bulundu. Daha sonra, ölümüne kadar Nizamiyye medresesine hoca oldu. Onun meşhur öğrencileri şunlardır: Ebu Muammer Azaci, Ebu Hasan Ali Yazdi, Şahda el-Kâtibe ve Ebu Tahir Silefi.⁸

Esad Mihani Ebu'l-Feth b. Ebi Nasr b. Ebi Fadl (Ö.527/1132)

İlk öğrenimini Tus'ta yaptı. Hocaları Muvaffak Herevi ve Ebu Muzaffer Sem'âni'dir. Sonra Gazne'de yaşadı. Bağdat'a gitmeden ve Nizamiyye'ye birinci defa 507/1113 ve ikinci defa 517/1123 tarihinde hoca olarak atanmadan önce derin bilgisi sayesinde meşhur olmuştu.

“et-Ta'lika” olarak isimlendirilen eseri usulü fıkıhta mükemmel bir eserdir.⁹

⁶ Subki, Tabakât, IV, 269; İbn Neccar, Târihu Bağdad, s.24

⁷ A. e., IV, 281; İbn İmâd, Şezerât, IV, 8; İbn Hallikan, n.ö.441; İbn Esir, X, 144; İbn Tagri Berdi, sene.504

⁸ Subki, Tabakât, IV, 57

⁹ İbn Esir, X, 202; İbn İmâd, Şezerât, IV, 80; Subki, Tabakât, IV, 203; İbn Hallikan, no.88 .

Ebu'l-Feth Ahmed b. Ali b. Muh. b. Burhan Hanbeli Şafii (479-520/1086-1126)

Nizamiyye'de öğrenci idi. Ebu Bekr Şâşi, Keyâ Harrâsi ve Gazali gibi hocaları vardı. O zeki ve şaşkıncu bir hafızaya sahip olmasıyla meşhurdur. Nizamiyye'de yalnız bir ay eğitim ve öğretim yaptı. Üç mühim eserini: el-Basit, el-Vasit ve el-Veciz'ini telif ettikten sonra 41 yaşında vefat etti.¹⁰

Ebu Said Yahya b. Ali b. Hasan Bezzâr, İbn el-Havlavâni (450-520/1058-1126)

Ebu İshak Şirazi'den Kitâbu'l-Mühezzebi okuyarak fıkıh ve Ebu Cafer b. Müslim, Ebu Hasan b. Nâkur ve Ebu Hattâb b. Beşir'in yanında hadis öğrendi. Kısa zamanda meşhur oldu. Halife Mustarşid Billah tarafından Semerkant hükümdarı Hakan Muh. b. Süleyman'ın yanına özel görevle gönderildi. Bağdat'a tekrar döndüğü zaman, Nizamiyye'ye hoca ve Bağdat muhtesibi olarak tayin edildi.

Meşhur İmam İbn Sem'âni onun öğrencilerinden biridir.¹¹

Ebu Nasr Şâşi Ahmed b. Abdullah b. Muh. b. Ahmed b. Muhammed

Ebu Nasr, Ebu Bekr Şâşi'nin (Ö.597/1183) torunudur. Fıkıh babası ve imam İbn el-Hall vasıtasıyla öğrendi. Bu konuda o kadar ilerledi ki, büyük babası gibi meşhur oldu. 566/1170 senesinde Nizamiyye'ye hoca olarak atandı. Üç sene sonra vazifesinden azledildi.¹²

Mahmud b. Mübarek b. Ali b. Mübarek, Ebu Kasım Vâsiti Mucir (Ö.595/1198)

Fıkıh İbn Razzâz'ın yanında öğrendi. Sonra Ebu Necib Suhraverdi medresesine yardımcı hoca olarak atandı. Muvaffak Bağdadi şöyle nakleder: "Mucir, Nizamiyye'de kelâmi ve hukuki münakaşalarda sakin olmasıyla meşhurdur ve bilhassa Yahya b. Fadlan ile münakaşa yaptığı vakit ekseriya başarıya ulaşırdı. Fakat Yahya b. Fadlan düşmanın gizlice felsefi ilimler incelendiğini halka anlatarak başarısızlığının intikamını alırdı. Bu polemik efkârı umumiyyeyi Mucire karşı a-

¹⁰ Subki, Tabakât, I, 42; İbn İmâd, Şezerât, IV, 61; İbn Hallikan, I, 29; Asnavi, Tabakât, s.24

¹¹ Subki, Tabakât, IV, 323; Asnavi, Tabakât, s.34

¹² Dubaysi, Tarihu Bağdad, s.21

yaklandırdı. Mucir Şam'a kaçtı ve burada bir prensesle tanıştı. Prenses onun için bir medrese inşa etti ve ona çok iylikte bulundu. Şamlılar tarafından hoş karşılanmadığı için Horasan'a sığınmak mecburiyetinde kaldı. Hükümdar ona Horasan'da bir medrese inşa etti. Muh. b. Ahmed b. Kassab'ın vezirlik makamına gelişini takiben, Bağdat'a çağrıldı ve yeniden Nizamiyye'ye girdi. Fakat bir müddet sonra Bağdat halifesi onu özel görevle Hamadân'a gönderdi ve burada öldü.¹³

İbn Fadlân Yahya b. Ali b. Fadl Hibetullah b. Beraka (Ö.595/1198)

Şafii fıkında alim bir kimse idi. Genellikle Mucir Bağdadi ile uzun münakaşalar yapardı. Güzel konuşmasıyla rakibine galip gelmede ve kelimeleri seçişiyle tanınmıştı. İntikam almak için Mucir'i felsefi ilimlerle uğramakla itham ederdi. İbn Fadlân Nizamiyye'de öğretimde bulundu, fakat medresede rakibi Mucir'in konferanslarını ve münakaşalarını tercih eden öğrencilerin yanında asla başarılı olamadı.¹⁴

Mübarek b. Mübarek b. Mübarek, Ebu Talib Kerhi (Ö.585/1189)

Hocası Ebu Hasan b. Hâl'dir. Ebu Hayr Kazvini'den sonra, Nizamiyye'deki öğretiminden önce, halife Nasır Lidinillah'ın çocuklarının eğitimiyle meşgul oldu. Onun derslerinde hazır bulunan Abdüllatif Bağdadi ondan daha güzel söz söyleyen kimseyi iştmedigini ifade eder. Şeyh İbn Ebi Ubeyde Nahvi de onun hakkında: "Mübarek'in ud çalgısının oğlu olduğunu ve bu sanatta yüksek bir seviyeye geldiğini, yakın bir zamanda kendisini meşhur eden hat sanatını çalgıya tercih ettiğini" ilâve eder. Daha sonra, kendini fihhi araştırmaya verdi ve bu konudaki selahiyeti ile de hayranlık uyandırmakta gecikmedi.¹⁵

Mecdüddin Yahya b. Rabi' b. Süleyman Ebu Ali Vâsiti (528-606/1133-1209)

İlk eğitimcisi ve terbiyecisi dedesi Süleyman'dır. Daha sonra Nizamiyye'de Ebu Necib Suhraverdi ve Nisabur'da Muh. b. Yahya, Abdullah Feravi ve Bağdat'ta İbn Nâsır gibi hocalardan ders aldı.

Çok geniş hukuki ve dini bilgiye sahip olmasından dolayı, kendisini siyasi vazife ile Gazne'ye gönderen sultanın hürmet ettiği ve sözü-

¹³ Asnavi, Tabakât, s.240; Zehebi, Tarihu'l-İslâm, s.68

¹⁴ Dubaysi, Tarihu Bağdad, s.74

¹⁵ Subki, Tabakât, IV, 299; Yakut, Irşâd, VI, 231; Zehabi, Tarihu'l-İslâm, s.24

nü dinlediği bir imamdı. Dönüşünde, Nizamiyye'de bir kürsü verildi, burada hayatının sonuna kadar öğretimde bulundu.¹⁶

Şihâbuddin Mahmud b. Ahmed Zincâni (Ö.656/1258)

Nizamiyye'de fıkıh hocası idi. Bilinmeyen sebeplerden dolayı görevlerinden uzaklaştırıldı ve 656/1258 de Tatar fethi sırasında öldürüldü.¹⁷

İbn Fadlân Muh. b. Vâsık b. Ali b. Fadl b. Hibetullah b. Baraka (Ö. 631/1233)

Babası Cemâlüddin tarafından eğitildi. Horasan'a gitti ve kendini meşhur bilginler yanında yetiştirdi. Babasının yerine Fahruddevle'nin Isbahbaziyye medresesine geçti. Sonra halifenin Dâru't-Teşrifâtına sekreter, Dâru's-Selâm muhtesibi, vakıflar genel müfettişi, Nizamiyye'ye ve kurulur kurulmaz Mustansuriyye'ye hoca oldu.¹⁸

İbn Hubeyr Muh. b. Yahya b. Muzaffer b. Ali Bağdadi (595-693/1193-1293)

İbn Hubeyr, Şuhda el-Kâtibe, Ebu'l-Feth b. Musanna Sulemi ve Mucir Bağdadi'nin öğrencisidir. Öğrenimine Fahruddevle'nin Isbahbaziyye medresesinde başladı. İlk defa hanbeliydi, Nizamiyye'de kürsü sahibi olabilmek için Hanbeli prensipleri terketti. Nizamiyye'de başarıya ulaştı ve hayatının sonuna kadar eğitim ve öğretimde bulundu. Tarihçi Neccâr meşhur öğrencilerindendir.¹⁹

İzzuddin Ebu'l-Izz Ahmed b. Cafer Basri (Ö.671/1277)

İlk defa Bağdat'ta İstemiyye medresesi yapıldığı zaman, burada eğitim ve öğretimde bulundu. Tatarların istilasından sonra, Nizamiyye ve nihayet el-Ashâb medresesine nakledildi ve ölümüne kadar öğretimde bulundu.²⁰

¹⁶ İbn İmâd, Şezerât, V, 231; İbn Esir, XII, 120; İbn Sâ'i, s.79; Zehebi, Tarihu'l-İslâm, yazma, 157. varak

¹⁷ Subki Tabakât, V, 158

¹⁸ A. e., V, 44; İbn İmâd, Şezerât, V, 147; İbn Fuveti, s.63

¹⁹ Subki, Tabakât, V, 44; İbn İmâd, Şezerât, V, 205; İbn Sâ'i, s.219; İbn Fuveti, s.2

²⁰ Azzavi, el-Irak Beyne'l-Ihtilâleyn, I, 273.

Şerafüddin Harun b. Şemsüddin Cüveyni (?)

671/1272 tarihinde Nizamiyye'de hoca idi. İlk dersini şehrin en büyük alimlerinden ve ileri gelenlerinden oluşan bir dinleyici önünde verdi. Bu merasim şairler tarafından terennüm edildi.²¹

Mecdüddin Ali b. Cafer (?)

Uzun zaman Nizamiyye'de kalamadı, 681/1282 de Bişriyye medresesinde öğretimde bulunmak için ayrıldı. Nureddin Halebi onu 687/1288 tarihinde kendi yerine yerleştirildi.²²

Necmüddin Muh. b. Ebi el-Izz (?)

Bağdat kadısı olan Nureddin Halebi'nin ölümünü müteakip hocalık görevi aldı.²³

B. Tefsir Ve Hadis Hocaları

Ebu Bekr Muh. b. Mansur b. Muh. b. Abdülcebbâr Sim'âni Mervezi (466-510/1073-1116)

Meşhur yazar Ebu Sa'd Abdülkerim'in babası, "Kitâbu'l-Ensâb"ın yazarıdır. Abdülkerim, babasının 497/1103 de hac yaptığını ve Bağdat'a döndüğünde bu şehrin muhaddislerinden hadis tahsil ettiğini, daha sonra iki oğlunu Nisabur'a götürdüğünü ve Ebu Bekr Şirvâni'nin hadis toplantılarına devam ettiklerini, ifade eder. Ebu Bekr, Merv'e döndüğü zaman vefat etti ve Sincerân'daki aile mezarlığına gömüldü.²⁴

Ebu Mansur b. Muh. b. Omar b. Mansur Razzâz (462-537/1069-1142)

Tefsir, hadis ve usul ilimlerine vukufundan dolayı Bağdat'ta tanınmış bir alimdi. Bu ilimleri Gazali, Şâşi, Keyâ Harrâsi ve Esad Mihani'den okumuştur. Nizamiyye'de hoca idi ve onun Ebu Sa'd b. Sim'âni ve Abdulhalık b. Esad gibi meşhur öğrencileri vardı²⁵

²¹ İbn Fuveti, s.374

²² A. e., s.434

²³ A. e., s.459

²⁴ Sim'âni, Kitâbu'l-Ensâb, s.238

²⁵ Subki, Tabakât, IV, 221; İbn Esir, IX, '42

Ebu'l-Vefâ Muh. b. Muh. b. Ebi Vefâ İsfehâni (Ö.537/1142)

Fıkıh ve tefsirde çok meşhur bir alimdi. İlk defa Askar Mukram'da kadı, sonra Nizamiyye'de tefsir hocası oldu.²⁶

Ebu Zekerıyya Yahya b. Kasım b. Mufarrıç Taglıbi Tikriti (531-616/1136-1219)

Babasının, Ebu Sa'id Sühraverdi'nin, İbn Bundar Dımışkî'nin ve İbn Haşşab'ın yanında tahsil yaptı. 607/1210 tarihinde Bağdat'a geldi ve Nizamiyye'de öğretimde bulundu. İbn Neccâr'a göre o hadis, usul, fıkıh, âdab ve bilhassa Kur'an ilimlerinde derin vukufu olan son alimlerden biridir.²⁷

Ebu'l-Vakt Abdulevvel b. İsa b. Şuayb b. İshak Siczi (458-553/1065-1158)

Çok genç yaşta iken Abdurrahman b. Muh. Davudi'den hadis öğrendi. Ölümünden bir sene önce Bağdat'a geldi ve Nizamiyye'de Sahihi Buhari'yi okuttu. Onun, Nizamiyye'de İbn Hallikan'ın hocası meşhur imam Ebu Cafer Muh. b. Hibetullah b. Mukerrem Sufi gibi dinleyicisi vardı. Bir müddet sonra Bağdat'taki Firuz tekkesinde öldü ve Şuniziyye'ye gömüldü.²⁸

Ali b. Ebi Kasım b. Ahmed Tacüddin Kazvini (Ö.748/1347)

Bağdat'ta aşağı yukarı elli sene kadılık yaptı. Tefsirde, hadiste bilgili ve ciddi bir kimse idi. Kadılık vazifesini bırakarak, bu konularda Nizamiyye'de öğretimde bulundu. Bağdat valisi Havâca İmâdüddin İftihârî Kazvini, ona kendi ismiyle anılan bir medrese yaptırdı.²⁹

Gıyasuddin Muh. b. Sadruddin Muh. b. Muhyüddin Abdullah Vâsiti Âkâli (733-797/1332-1394)

Nizamiyye'deki tanıdığımız son hocalardan biridir. Timurlenk Bağdat'a girdiği zaman, O Mustansiriyye ve Nizamiyye'de öğretimde bulunuyordu. Sultan Ahmed'le mücâdelesini oldu ve Şam'a sığındı. Mal ve mülkü tahrip edildi, kadın ve çocukları kaçırıldı. Sultanların refâkatinde tekrar Bağdat'a döndü ve bir müddet sonra öldü.³⁰

²⁶ Safadi, Vâfi, I, 144.

²⁷ Asnavi, Tabakât, yazma, 125. varak

²⁸ İbn Hallikan, I, 306; Subki, Tabakât, V, 158; İbn Fuveti, Havâdis, s.2

²⁹ Safadi, Naktu'l-Hirnyân, s.203

³⁰ İbn İmâd, Şezerât, IV, 351

C. Kelâm Hocaları

Ebu Nasr Abdurrahim b. Ebi Abdülkerim b. Havâzin b. Abdülmelik Kuşeyri (Ö.514/1120)

Babası gibi imamdı. Muhtelif dini ilimlerde ve bilhassa kelâm ve tasavvufta çok bilgili kimse idi. Bağdat'a 469/1076 tarihinde geldi ve Nizamiyye'de kelâmi bir toplantı yaptı. Bu toplantı sonunda tanındı ve Nizamiyye'ye hoca oldu. Onun ilk derslerinde İmam Ebu İshak Şirâzi ve Bağdat'ın başka alimleri de hazır bulundu. Onun Eşari prensipler hakkında ileri sürdüğü hususlar Hanbeli prensiplere karşı bir ayaklanmaya neden oldu. Ayaklanma birçok ölüme sebep oldu, ancak Nizamülmülk'ün oğlunun şahsi müdahalesiyle bastırıldı. Nizam'ın oğlu Ebu Nasr'ı Nişabur'a çağırttı ve ona şehrin camiinde bir kürsü verdi, burada ölünceye kadar kaldı.³¹

Ardeşir b. Mansur Ebu'l-Hasan Ibâdi (Ö.496/1102)

Öğrenimini Merv'de yaptı ve 486/1093 tarihinde Bağdat'a geldi. Burada Gazali'nin de hazır bulunduğu kelâmı ilgili toplantılar düzenledi. Onun tesiri, yalnız ilmi hareketlik üzerinde olmadı, fakat aynı zamanda Nizamiyye'deki öğrencilerin hayatı ve âdetleri üzerinde de büyük olmuştur. Bu öğrenciler örnek bir hayatı benimsediler ve bir nevi inzivai esasları takibettiler³²

Ebu Hamid Muh. Gazali Tusi (450-505/1058-1111)

Tus'ta doğdu. İlk araştırmalarını Ahmed b. Muh. Radkâni'nin idaresinde Tus'ta yaptı. Eğitim ve öğretimini İmam Ebu Nasr İsmaili'nin yanında Cürcân'da tamamladı. Sonra Nisabur'daki İmam Haremeyn Cüveyni'nin yanına gitti. Onun yanında usulü fıkıh, kelâm ve mantıktaki eksikliklerini giderdi. Gazali, Cüveyni'yi ölümüne kadar terketmedi. Kendisini şan ve şerefle kabul eden Nizamülmülk'ün yanına gitti ve Nizam Gazali'yi 484/1091 tarihinde Nizamiyye'ye hoca olarak atadı. Gazali hayattan ve şan şereften bıktığı güne kadar Nizamiyye'de kaldı. Onun yerine kısa bir zaman için kardeşi Ahmed vekâlet etti. Gazali

³¹ İbn Hallikan, no.405; İbn Esir, X, 71; Subki, Tabakât, III, 98

³² İbn Esir, X, 84; İbn Tagri Berdi, sene.497

Kudüs'ü sonra Şam'ı ziyaret etti. Şam'da uzun zaman kaldı. O, Horasana tekrar döndüğü zaman, bu şehrin Nizamiyye'sinde bir müddet öğretimde bulundu. Sonra tekrar Tus'a döndü, burada bir medrese yaptı ve sufiler için bir tekke (ribat) kurdu.

Gazali'nin tesiri çok büyük oldu. Öğretimde bulunduğu her yerde ilme yeni bir anlayış getirdi. İlim, şan ve şerefe, zenginliğe götüren bir vasıta olduğu zaman, Gazali ilmi kalbi olan kutsal bir saygı, içten gelen dua, insan şuurunu Allah'a yaklaştırmaya imkan veren vasıta olarak kabul ediyordu.³³

Ahmed b. Muh. Mecdüddin Ebu'l-Futûh Gazali Tusi (Ö.520/1126)

Güzel konuşan ve alim bir kimse idi. Kelâmdaki vukufiyeti ve vaazdaki mahareti ile tanınmıştı. O, erkek kardeşi Ebu Hamid'in Suriye'ye seyahati esnasında, kardeşinin yerine Nizamiyye'ye yerleşti ve Nizamiyye'de kelâmi ve hukuki oturumları idâre etti. Konferansları öğrencisi Said b. Fâris Labbâni tarafından toplandı. Onu sahte dindarlıkla itham eden ve devamlı hücum eden birçok düşmanları vardı. Kardeşinin "İhyâ" eserini hülâsa etti ve "Lubbu'l-İhyâ" ismini verdi.³⁴

Muh. b. Muh. b. Ali b. İshak Ebu'l-Feth Huzeymi Farravi (Ö.514/1120)

Dini ilimleri Abdülgâfir Fârisi, Ebu Kasım Kuşeyri Ebu Hayr Muh. Saffar ve İsmail b. Ali Hatib Râzi'den öğrendi ve 499/1105'de Bağdat'a geldi. Nizamiyye'de ve Kasr camiinde kelâmi toplantılar ve vazazlar düzenledi. Oğlu Muh. Ali b. Hibetullah b. Abdüsselam Kâtib ve Sadullah b. Muh. Varrâk gibi öğrencileri vardı.³⁵

Ebu Mansur Muh. b. Muh. b. Muh. Sa'd Barâvi Tusi (517567/1123-1171)

Muh. b. Yahya Neysaburi'nin nezareti altında kelim ve irşad konusunda ciddi bir eğitim aldı ve 567/1171'de Bağdat'a geldi. Bahâiyye medresesine hoca olarak atandı. Mederesede öğretimi sürdürürken, Nizamiyye'de ve Kasr camiinde ilmi ve kelâmi oturumlar düzenledi.

³³ Subki, Tabakât, IV, 101; İbn Hallikan. I. 463; Safadi. Vâfi. I, 274; Goldziher, İbn Tumert, s.30

³⁴ İbn Hallikan, II, 233; İbn Enbâri, Nuzhetu'l-Elibba, s.443; Hist. De Litt. Arabe, s.161

³⁵ Safadi, Vâfi, I, 170

Hanbelilerin amansız düşmanı idi. Konuşmalarında onlara şiddetli şekilde hücum ederdi. Hanbeliler onu susturmak için kendini, hanımını ve çocuğunu zehirlettiler. Hilâf ilminin bir şaheseri olan “el-Muktarah fi'l-Mustalah” eseri Mısır'da büyük rağbet görmüştü. İbn Dakik İd hilâf ilmindeki mühim ve çok tanınmış eserini telif etmek için bu esere başvurmuştur.³⁶

Ebu Yakub Yusuf b. Eyyub b. Yusuf b. Vaharâ Hemadâni (441-535/1049-1140)

Fıkıhî İmam Ebu İshak Şirazi'nin nezareti altında ve hadisi Ebu Hüseyin Muh.b. Ali b. Muhtadi, Ebu Ganâim Abdussamed b. Me'mun ve Ebu Cafer Muh. b. Müslime'nin yanında ilerletti. Kalam sahasında meşhur bir kimse idi.515/1121 tarihinde Nizamiyye'de öğretimde bulundu. Merv'de bir tekke kurdu. Hayatının geri kalanını vaaz ederek, kalam ve fıkıh öğreterek geçirdi.³⁷

Muh. b. Abdülkerim b. Ahmed Ebu'l-Feth Şehristâni (479-564/1086-1168)

Hadisi Nisabur'da Ali b. Ahmed Medini'nin, fıkıhî Bağdat'ta Ahmed Havvâfi ve Ebu Nasır Kuşeyri'nin, kelamı Ebu Kasım Ensâri'nin yanında öğrendi. 510/1116 tarihinde Bağdat'a geri döndüğü zaman, Nizamiyye'de üç sene kalam öğretiminde bulundu. Ebu Nasr Sim'âni meşhur öğrencilerinden biridir. En meşhur eserleri şunlardır: el-Milel ve'n-Nihal ve Nihâyetu'l-Ikdâm.³⁸

Muh. b. Ebi Bekr Atik b. Muh. b. Hibetullah b. Ali b. Malik Temimi Kayravâni (Ö.510/1118)

Kayravan'da doğdu. Bağdat'a gitmeden önce Şam'a uğradı, burada öğretimde bulundu. Son derece zeki bir kimse idi. Sibeveyh'in kitabını ezbere bildirdi. Öldüğü zaman, Ebu Hasan Eşari'nin mezarı içine gömüldü.³⁹

³⁶ İbn Hallikan, I, 446; İbn İmâd, Şezerât, IV, 224; Safadi, Vâfi, I, 279; Yaf'i, Mir'âtu'l-Canân, s.112

³⁷ İbn Halikan, no.850; İbn Şezerât, IV, 110

³⁸ Yakut, İrsâd, III, 343; İbn Hallikan, no.622

³⁹ Yakut, Buldân, (Kayravan); İbn Tagri Berdi, sene.512

Ebu Necib Ziyâüddin Abdülkahir b. Abdullah b. Muh. Amûyah Suhraverdi Kuraşı (490-563/1096-1167)

Nizamiyye'nin tanınmış talebelerindendi. Öğrenimini Esad Mihani'nin yanında yaptı ve sufi prensipleri benimsedi. Dicle'nin batı yakasına bir tekke inşa etti. 545/1150 tarihinde Nizamiyye'ye hoca oldu. Fakat ardından Şam ve Kudüs'ü ziyaret ettiği için Nizamiyye'de ancak iki sene öğretimde bulunabildi. Bağdat'a geri döndü ve ölümüne kadar tekkesinde eğitim ve öğretimde bulundu.⁴⁰

Radyüddin Ebu Hayr Ahmed b. İsmail b. Yusuf b. Abbas Kazvini Tâlikâni (512-591/1118-1194)

Radyüddin 567/1171 tarihinde Bağdat'a gitti. Fıkhıdaki ciddi araştırmalarını İbn Malakdâd ve Muh. b. Yahya'nın yanında yaptıktan sonra, 569/1173'de Nizamiyye'ye hoca olarak atandı. Yardımcıları Muhsin b. Şeddâd ve Sadid Salamâsi'dir. Kelam derslerinde halife, alimler ve şehrin ileri gelenleri hazır bulunurlardı. Yukarıda naklettiğimiz gibi, tarihçi İbn Cübeyr onun öğretim metodundan bahseder. Halife, 585/1189 tarihinde, ona evine tekrar dönmesi ricasında bulduktan sonra, istifa etti.⁴¹

Ebu Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muh. b. Ali Cevzi Kuraşı (508-579/1114-1183)

Bağdat'ta doğdu. Edebi araştırmalarını Nizamiyye'de, İbn Cevâlık'ın yanında yaptı. Kelam ve münâzara ilminde şöhrete erişti ve büyük bir nüfuz elde etti. Aşırı derecede Hanbeli taraftarı olmasına ve Nizam'ın şartlarına rağmen, Nizamiyye'de kelam kürsüsüne sahip olmaya muvaffak oldu. Tarihçi İbn Neccar meşhur öğrencilerinden biriidir. En meşhur eseri: Tarihu'l-Muntazam'dır. Babu Harb'te gömülüdür.⁴²

⁴⁰ İbn İmâd, Şezerât, IV, 300; İbn Esir, sene.263; Subki, Tabakât, IV, 35; Dubaysi, Tarihu Bağdad, s.2; Zehebi, Tarihu'l-Islâm, s.52

⁴¹ İbn Hallikan, no.378; Dubaysi, Tarihu Bağdad, s. 121-122

⁴² İbn Hallikan, no.378; A.e., s.121-122

D. Adâb Hocaları

Ebu Zekeriyya Yahya b. Ali b. Muh. b. Hasan Şeybani Hatib Tebrizi (421-502/1030-1109)

Hadisi Salim b. Eyyüb Razi, Abdülkerim b. Muh. Dellâl ve Ubeydullah Rakki'nin yanında Sûr şehrinde öğrendi. Ebu'l-Alâ Ma'arri gibi edebiyat ve Arapça hocası vardı. Bağdat Nizamiyye medresesinde öğretimde bulunmadan önce, ikâmet ettiği Mısır'da uzun süre edebiyat hocalığı yaptı.

En meşhur öğrencileri: Ebu Tahir Silef, Ebu Fadl Muh. b. Nâsır, İbn Cevâlikî, Hatib Bağdadi, Ebu Hasan Tahir b. Bâb Şâz ve Sa'd Hayr b. Sehl Endülüsî'dir.

Meşhur eserleri şunlardır: Şerhu'l-Hamâse, Şerhu'l-Mutanabbi ve Şerhu'l-Mufaddaliyât.⁴³

Ebu Hasan Ali b. Ebi Zeyd Muh. b. Ali Fasîhi İstrâbâdi (Ö.51110)

Edebi araştırmalarını İmam Abdükkâhir Cürcânî'nin nezareti altında yaptı ve meşhur oldu. Hatib Tebrizi'nin ölümünden sonra, Nizamiyye'ye edebiyat hocası olarak atandı. Ebu Fevâris Seyfî, el-His Bis, Ebu Tahir Silefî ve Hasan b. Sâfî Malik Nuhât, İstrâbâdi'nin öğrencilerindedir. Fakat onun Şii inançlara sahip olduğu öğrenildiği zaman Nizamiyye hocalığından azledildi, yerine Ebu Mansur Cevâlikî getirildi. Resmi görevinden uzaklaştırılmakla birlikte evinde de ders vermeye devam etti.⁴⁴

Ebu Sa'adât Hibetullah b. Ali b. Muh. İbn Şeceri Alavi Bağdadi (450-542/1058-1147)

Edebiyat sahasında derin kültüre sahip idi. Nizamiyye'ye hoca oldu. İbn Sim'ânî, onun derslerinde şiir öğrendiğini nakleder. Meşhur öğrencileri: İbn Enbârî, Ali İbn Tırâd Zeynebi'dir. Birçok eser telif etti, en

⁴³ İbn Hallikan, II, 233; İbn Enbârî, Nuzhetu'l-Elibba, s.443; Huart, Hist. De Litt. Arabe, s.160

⁴⁴ İbn Enbârî, Nuzhet, s.448; İbn Hallikan, I, 344

meşhurları şunlardır: el-Amâli, el-Hamâsâ, Lunâ'nın ve İbn Cinni'nin et-Tasrifu'l-Mulûk isimli eserinin şerhleri.⁴⁵

Ebu Mansur Mevhub b. Ahmed b. Muh. b. Hıdır b. Hasan Cevâlikî Hanbelî (465-540/1072-1145)

Edebiyatta Hatib Tebrizi'nin, hadiste Ebu Kasım b. Basri ve Ebu Tahir Sakr'ın öğrencisidir. Nizamiyye'de hocası Tebrizi'nin yerine geçti, gramer ve edebiyat öğretmenliği yaptı. Onun daima derslerinde en istisnâi gramer meselelerini çok açık bir şekilde çözmeyi tercih ettiği söylenebilir. Arap lisanına gramerden daha çok vakıftı. Şiir üzerine meşhur bir denemenin, İbn Kuteybe'nin Edebu'l-Kâtib'ine yapılan bir şerhin ve Mu'ribu'l-Kur'an'ın yazarıdır. Onun İbn Sim'âni ve İbn Cevzi gibi öğrencileri vardır.

Babu Harb'te babasının yanına gömüldü.⁴⁶

Abdurrahman b. Muh. b. Ubeydullah b. Muh. Ebu Berekât Enbârî (513-577/1119-1182)

Nizamiyye'de İbn Şeceri ve Cevâlikî'nin yanında öğrenim yaptı. Bağdat'taki gramercilerin ve dilcilerin önde geleni idi. Nizamiyye'ye hoca oldu. Meşhur öğrencileri vardır. Kendisini dine ve ibadete vermek için hayatının sonuna doğru köşesine çekildi.

Esrâru'l-Arabiyye, el-Mizân ve Tabakâtu'l-Udebâ isimli eserler telif etti.⁴⁷

Abdülvâhid b. Hasan b. Muh. b. İshak b. İbrahim Ebu Feth Bâkarhî (Ö. 553/1158)

Gazali, Ebu Nasr Kuşeyri ve Keyâ Harrâsi'nin Nizamiyye'deki meşhur öğrencilerindendir. Sultan Sencer'in emriyle 517/1123 tarihinde bu okula Arapça hocası olarak tayin edildi. Fakat Bağdat'a geldiği zaman, öğrenciler tarafından kötü karşılandı. Kendisine yol verilmeden önce, hususi ünvanla birkaç ay öğretimde bulundu. Uzun seyahatler yaptı ve Hindistan'da öldü.⁴⁸

⁴⁵ İbn Hallikan, no.778

⁴⁶ İbn İmâd, Şezerât, IV, 127; İbn Hallikan, no.761

⁴⁷ İbn Hallikan, I, 279; Asnavi, Tabakât, yazma, 252. varak

⁴⁸ Subki, Tabakât, IV, 268; Asnavi, Tabakât, 282. varak;; İbn Neccâr, Tarih, X, 289

Ebu Bekr Mübârek b. Mübârek b. Said Vecih b. Dahhân Vâsiti (532-616/1137-1219)

Kur`an ilimleri ve edebiyat sahasında inceleme yaptı. Ebu Said Nasr b. Müslim, Ebu Ferec `Alâ b. Ali Savâdi, Ebu Zur`a Tahir Makdisi, İbn Enbârî ve İbn Haşşâb gibi hocaları vardı. Yakut, bize Vecih'in öğrencisi olduğunu nakleder, ciddi olarak derslerini yapma yerine tarih anlatarak ve şiir okuyarak zamanını geçirdiğini de ilâve eder. Birçok lisanı özellikle Farsça ve Türkçe'yi biliyordu. Bunun için zor bir meseleyi yabancı öğrencilere kolayca izah ediyordu. Halifenin oğlunun dil hocası olmak için Hanbeli mezhebi prensiplerini terketti ve Hanefî prensipleri benimsedi. Nihayet medresede bir kürsü sahibi olabilmek için de Şafiliği kabul etti.⁴⁹

E. Ferâiz ve Aritmatik Hocaları

Abdullah b. Ebi Vefâ Muh. b. Hasan Necmüddin Badrâ'i Bağdadi (594-655/1200-1257)

Nizamiyye'de Abdülaziz b. Manna ve Ebu Mansur Razzâz'ın yanında öğrenim yaptı. Nizamiyye'ye hoca olarak atandı ve bundan başka kendisini tayin eden halifenin haberleşmelerini yazmayla da görevlendirildi. Aynı zamanda kütüphane müdürüydü. Nihayet kadılar kadısı yüksek mevkiine kadar erişme şerefine nail oldu.⁵⁰

Ebu Abbas Ahmed b. Sabit Hammâmi Vâsiti (Ö.731/1330)

Hocalık için kadılık vazifesini terketmeden önce Vâsıt şehrinin kadısı idi. Nizamiyye'de kırk sene müddetle ferâiz ve aritmatik öğretiminde bulundu. Ölümüne kadar bu konularda birçok eser telif etti.⁵¹

F. Fıkıh, Hadis Ve Usul Dersi Yardımcı Hocaları

Ahmed b. Yahya b. Abdülbâki b. Abdülvâhid b. Abdullah Ebu Fadl b Şakrân (Ö.561/1165)

Ebu Hasan b. Allaf, Ebu Ganâim b. Muhtedi Billah ve Ebu Kasım b. Razzâz'ın hocasıdır. Fıkıh ve usulde tanınmış kimseydi. Dubeysi'ye

⁴⁹ Safadi, Naktu'l-Himyân, s.233; İbn Hallikan, I, 444

⁵⁰ İbn Fuveti, Havâdis, s.147; Subki, Tabakât, V, 59; İbn İmâd, Şezerât, V, 269

⁵¹ İbn Fuveti, Arih, s.62

göre, büyük muhaddis Ebu Abbas Ahmed b. Mansur Kâzârûni'nin hocasıdır. Hayatının sonuna doğru, Behrûz tekkesinde ölümüne kadar inzivaya çekildi⁵²

Ebu Hasan Ali b. Hasan b. Ali Rumeyle (Ö. 569/1173)

Fıkıhta uzman bir kimse idi. Bununla birlikte Yusuf Dımışki, Ebu Hasan Abnusi, İbn Armavi ve Ebu Hasan Zeynebi'nin yanında öğrendiği dil ve gramer konusunda da geniş bilgiye sahip oldu. Yardımcı hoca olarak Bağdat ve bilhassa Nizamiyye vakıflarını idâre etti. Nizamiyye'de bir kürsüye sahip olduğu ve Bağdat kadılar kadısı yüksek mevkiine yükseldiği sırada öldü. Vardiyye mezarlığına gömüldü.⁵³

Muh. b. Hibetullah b. Abdullah Sadeddin Salamâsi (Ö.574/1178)

Fıkıh Ebu Mansur Razzâz'ın yanında öğrendi. İslâmi İlimlerde geniş bir kültüre sahipti. Fıkıh ve usulde meşhurdu. Rukmeddin Tâvûsi'nin usuldeki eserinin büyüklüğünü meydana çıkardı. Bu usulle ilgili eseri, Gazali'nin el-Vâsıt ve Mustasfâ kitaplarını ezbere bildiği gibi, ezbere biliyordu. Nizamiyye öğrencileri onun tekrarlarından gerçekten faydalanıyorlardı. Onun en tanınmış öğrencileri şunlardır: İmadüddin Muh. Kemâlüddin Musa, Yunus b. Mana'a'nın oğulları ve Ebu Muzaffer b. Muhâcir.⁵⁴

Ebu Abdullah Muh. b. İsmail b. Ubeydullah b. Vada'a Bakkâl Bağdadi (Ö. 588/1192)

İbn Neccâr, Bağdadi'nin fıkıhta, usulde ve hadiste çok bilgili kişi olduğunu ve Nizamiyye'de fıkıh yardımcı hocası olarak çalıştığını nakleder.

Gittiği Damas'ta bilgisini tamamlamak istiyordu, fakat vakitsiz öldü.⁵⁵

Ahmed b. Omar b. Hasan Vecih Kürdi (Ö. 591/1194)

Öğrenimini İmam İbn Ebi Ömer'in nezareti altında yaptı ve Bağdat'ta devam etti. Daha sonra Nizamiyye'ye fıkıh hocası yardımcısı olarak atandı, burada hayatının sonuna kadar öğretimde bulundu.⁵⁶

⁵² Subki, Tabakât, IV, 57; Dubeysi, Tarih, s.78

⁵³ İbn Neccâr, Tarih, s.231; Subki, Tabakât, IV, 272; Asnavi, Tabakât, 31. varak

⁵⁴ Subki, Tabakât, IV, 195; İbn Hallikan, no.606

⁵⁵ Asnavi, Tabakât, 128. varak

Mansur b. Hasan b. Mansur Ebu Mekârim Zincânî (Ö.597/1183)

Zincan menşelidir. Bağdat'a gitti ve burada öğrenimini Ahmed b. İsmail Kazvini'nin yanında yaptı. Fıkıh ve münâzara ilminde çok derin bilgi sahibi idi. Bir medresede yardımcı hocalık görevinde bulundu. Daha sonra, ölümüne kadar Sıkatu'd-Devle medresesinde hocalık yaptı.⁵⁷

Ebu Fadl Muh. b. Ahmed b. Muh. Erdebili (Ö.625/1227)

Erdebil menşelidir. Yardımcı hoca olmadan önce, Nizamiyye'de öğrenci idi. Usul ve fıkıhta yetkili bir kimse idi. Kemâliyye medresesine hoca olarak atandı. Zaman zaman Kasr Camiinde münâzara oturumları düzenledi.⁵⁸

Tiflisi, Erdebili'nin ölüm tarihini belirtmeksizin, onun hakkında bilgi verir.

G. Adâb Yardımcı Hocaları

Ebu Mehâsin Yusuf b. Râfi' b. Temim b Şeddâd Halebi(539-632/ 1144-1234)

Musul'da doğdu. Fıkıh öğrenimini Abdullah b. Hıdır b. Siraci, Abdullah b. Ahmed Tusi, Esad b. Abdullah Şehrazûri ve Muh. b. Muh. Hayyânî'nin yanında yaptı, fakat edebiyat ve hadis sahasında derinleşmek için de büyük gayret sarfetti. Edebiyat ve hadis konularında daha fazla bilgi elde etmek için Ebu Bekr Yahya b. Sa'dun Kurtubi'nin 576/1171'de Musul'a uğramasından faydalandı. Bağdat Nizamiyye medresesindeki Ebu Bekr Şâfi'nin derslerinde hazır bulundu. Musul'a gitmeden önce, dört sene müddetle hizmet ettiği Nizamiyye'de yardımcı hocalık yaptı. Musul'daki muhtelif medreselerde öğretimde bulundu. 583/1187 tarihinde Kudüs'e uğradığı zaman ders verdiği Salahaddin tarafından davet edildi. Hükümdar onu kadıasker ve Kudüs kadısı olarak atadı. İbn Şeddâd, Selahaddin'in ölümünden sonra Malik Zahir'in yanına Haleb'e gitti. Malik onu şan ve şerefe gargetti, kadı ve vezirlik görevi verdi. Medrese kurdu, alimlere, hocalara yardım etti, faal bir şekilde eğitim ve öğretimle meşgul oldu. Halep'te ihmal edilen öğretim

⁵⁶ Subki, Tabakât, s.43

⁵⁷ İbn Sâ'i, s.65; Dübeysi, s.30; Asnavi, Tabakât; 22. varak

⁵⁸ A. e., s.65, A. e., s.30; A. e., 22. varak

onun idaresi altında mükemmel hamle yaptı. Halep'te öldü, onun ölümüne şehrin bütün sakinleri üzüldü.⁵⁹

Beşir b. Hamid b. Süleyman b. Yusuf Ebu Nu'man Tebrizi (570-646/1174 - 1248)

Erbil'de doğdu. Bağdat'a gitmeden ve Nizamiyye'de İbn Fadlan ve İbn Rabi'nin yanında incelenmelerine başlamadan önce, ilk araştırmalarını Erdebil'de yaptı. Edebiyat ve tefsir sahasında derin kültüre sahipti. Medreseye yardımcı hoca olarak atandı, birçok ciltlik tefsir kitabı yazdı. İnam Şerafüddin Dimiyati onun en meşhur öğrencilerinden biridir. Hacca gittiği zaman Mekke'de öldü.⁶⁰

Celâlüddin Bistâmi (Ö.794/1391)

Edebiyat ve fıkıhta büyük bir alimdi. Bağdat'ta öğrenim yaptı ve medreseye yardımcı hoca oldu. Hayatının sonuna kadar kaldığı Kudüs'te edebiyat ve vaaz oturumları düzenledi. Bistâmi bilgi kaynağı kabul ediliyor ve şehrin sakinleri tarafından da takdir ediliyordu.⁶¹

Mecdüddin Muh. b. Yakub b. İbrahim b. Omar Firuzabâdi EbuTahir (729-817/1328-1414)

Kâzarûn'da doğdu. Babası ve başka hocaları vasıtasıyla Şirâz'da ve gittiği Irak'ta hattı ve Arapça lisanını öğrendi. O, Bağdat Nizamiyye medresesinde hocası Şerafüddin Abdullah Bektaşî ile olan çalışmalarını bitirmek için araştırmalarına Vasıt'ta devam etti. Nizamiyye'ye hoca oldu. Fakat bilgi sahibi olmak gayesiyle Hindistan, Hicaz, Kahire ve Yemen'e seyahat etmek için Bağdat'tan ayrıldı. Oraya kadılar kadısı olarak atandı. Yazara mühim bir eser atfedilir ve İbn İmâd "Şezerât"ında bu eserin büyük bir kısmını zikreder.⁶²

⁵⁹ İbn Hallikan, II, 354

⁶⁰ Subki. Tabakât, V, 52

⁶¹ İbn Hacer, İnbâ, s.211

⁶² İbn İmâd, Şezerât, VII, 126; Azzavi, e-Irak Beyne'l-İhtilâleyin, II, 329; Krş. Taşköprüzâde, Şakâiku'n-Nu'maniyye (İbn Hallikan'ın haşiyesinde), Encyc. de l'Islâm, II, 120.

BEŐINCI BÖLÜM

NİZAMİYYE'NİN EN MEŞHUR ÖĞRENCİLERİ

NİZAMİYYE'NİN EN MEŞHUR ÖĞRENCİLERİ

Bu kuruluşun İslâm Dünyası üzerine tesirinin ne kadar büyük ve etkili olduğunu önceden belirtmiştik.¹ Bu kurumun yeni fikirlerini öğrenmek ve bilgi sahibi olmak isteyen doğu ve batı bütün Arap memleketlerinin arzulu insanları Nizamiyye'ye koşuyorlardı. Bu kimseler geri döndükleri vakit, Nizamiyye'nin fikirlerini ve metotlarını memleketlerine yerleştirmeyi az çok deniyorlardı. Böylece medresenin tesiri öğrencilerinin yardımıyla yabancı memleketlere yayıldı. Fikirlerini yayma gayesiyle katkıda bulunan öğrencilerden ve bu faaliyette en tesirli olanlardan kısaca bahsetmek gerekir.

A. Büyük Şahsiyetler

İbn Tümert Ebu Abdullah Muh. b. Abdullah Mehdi

Biyograflar onun doğumu ve ölümü üzerinde tam bir birlik sağlamışlardır. Bununla beraber, çoğunluğu 471/1078 de doğduğunu ve 524/1129'da öldüğünü kabul ederler.² Diğer taraftan, İbn Tümert'in doğuya yaptığı seyahatin tarihinde de farklılıklar vardır. Doğumunu 471 olarak tespit eden tarihçiler bu seyahatı gençliğinde, yani altıncı asrın başında yaptığını naklederler. İbn Hallikan bu son durumu kabul

---

¹ Bkz. s.

² Salâvi, Istıksâ, I, 138

etmekle birlikte, doğumunu 485/1092 olarak belirtir.³ Bize gelince, İbn Esir ve İbn Hallikan tarafından zikredilen “Şebîbe” teriminin yirmi seneyi geçmeyen bir yaşı ifâde etmesinden dolayı, bu son görüşü benimsiyoruz.⁴

Seyahatına gelince, biyograflar onun seçtiği yol güzergahı üzerinde mutabık olmamakla beraber, seyahatla ilgili her hususu nakledderler. Goldziher,⁵ İbn Hallikan'ın naklettiği hususu kabul etmekle birlikte, ona göre, İbn Tümert ilk defa ziyaret ettiği Bağdat'ta bir müddet kalmış, daha sonra haccını yapabilmek için Mekke'de ikamet etmiştir. Bu şehirden ayrıldıktan sonra Kahire'yi, İskenderiyye'yi ziyaret etmiş, daha sonra Mehdiyye'ye yerleşmiştir. Seyahatı esnasında büyük bilginler ve alimlerle münasebet kurmuş ve doğunun çeşitli görüşlerini tanımıştır.

İbn Tümert 510/1107'de Kordu'da idi. Buradan Bağdat'a gitmek için deniz yoluyla Suriye kıyılarına hareket etti. Bağdat'a 502/1108'de geri döndü. Aynı senede Keyâ Harrâsi Nizamiyye'ye hoca oldu ve Harrâsi'yi Ebu Bekr Şâşi takibetti. Harrâsi'yi İbn Tümert'in hocaları arasında zikreden tarihçilerin rivâyetlerinin bunu teyit ettiği ve onun gerçekleştirdiği yer değiştirmelerle uygunluk sağladığı sanılır. Biyograflardan birkaçı şöyle nakledderler: İbn Tümert öğrenimini Gazali'nin yanında yapmıştır,⁶ fakat İbn Esir ve İbn Haldun ileri sürülen bu düşüncüyü kabul etmezler. Gerçi bu düşünce, Gazali'nin hayatının İbn Tümert'in seyahatı ile aynı devreye tekâbül edip etmediği hususu ile ilgili bütün tenkitler karşısında zayıf kalmıştır. İbn Tümert Bağdat'a geldiği zaman, Gazali Damas'a gitmek için çok önce Bağdat'ı terketmiştir.⁷

Genç adam, memleketinin inanan insanların içinde mahvolduğu karışıklığı ve anarşiyi, maliki metinlerinin nasıl tek otorite olduğunu, münakaşasız ve derinlemesine incelemeksizin metinlerdeki fikirlerin ve prensiplerin nasıl kabul edildiğini gördü. O, maliki alimler tarafından teşvik edilen, İbn Tâşifi'nin emri üzerine Gazali'nin İhyâ'sının nasıl yakıldığını da gördü.

³ İbn Hallikan, no.699

⁴ İbn Esir, sene.415

⁵ Goldziher, La Vie d'Ibn Tümert, s.7

⁶ A. e., s.38, 54

⁷ Krş. Salâvi, Istikâsâ, I, 131; Subki, Tabakât, IV, 101; Goldziher, İbn Tümert, s.22

Doğu, fikirlerin doğduğu ve hürriyet içinde serbest münakaşaların yapıldığı yerdir. İbn Tümert bu entelektüel hareketlere hayrandı. Nizamiyye'deki en meşhur hocalar ve ikamet ettiği şehirlerdeki diğer alimler yanında incelemelere kendini bütün gücüyle verdi. Memleketinde terkedilen muhtelif ilimleri öğrendi. Gerçi o, eserinde toplanan denemelerinde görüldüğü gibi, hadiste de derinleşmiştir. Eserinde görüşlerini hadisle teyit eder.⁸ Fıkıhta maharet sahibiydi. Denemelerinden çıkarılan neticeye göre o, muhtelif mezheplerin prensiplerini ve genel olarak Şafii mezhebini inceledi. Bununla beraber, bize öyle geliyor ki o mezhepleri katıyen benimsemedi. Fakat her durumla ilgili izahlarını usul metotlarını izleyerek yapıyordu. Usul ilminde yüksek bir dereceye geldiği görülür. Gerçekte bu ilim, onun eserlerinde ve memleketinin alimleriyle yaptığı birçok münakaşadaki delillerinde muhakeme ile üstün metodunu karıştırarak çoğunlukla verdiği neticelerde görülüyordu.⁹

Nihayet kelâm dersleri, zamanındaki Nizamiyye hocalarının mükemmel kapasitesi sayesinde, onu meşhur bir kelimci yaptı, bu durum el-Ma'lûmât ve A'azz Mâ Tulib¹⁰ ismi verilen eserlerinde görülür. R. Basset¹¹, İbn Tümert'in Irak'ta Eşari prensiplerini kesin olarak kabul ettiğini ve memleketine döndükten sonra bunları yaydığını, nakleder. Bize öyle geliyor ki, bu düşünce münakaşalıdır; Zira İbn Tümert'in bu veya şu prensipleri kabul etmiş olduğu veyahut bu veya başkalarını yaymış olduğu, sanılmamaktadır. Tam aksine Goldziher onun Maturidi ve Eşari prensiplerinin en mükemmeli içinden bir seçim yaptığını vurgular.¹²

Ebu Bekr Muh. b. Velid b. Muh. b. Ebi Randakâ Tarşuşi Kuraşi (451-520/1059-1126)

Tartasa'da doğdu. İlk öğrenimini Tartasa'da yaptı. Araştırmalarına devam etmek için Ebu Velid Bâci'nin yanına Saragosse'a gitti. Sonra Seville'de ikâmet etti. Ebu Bekr İbn Hazm onun hocası idi. 476/1083'de hac vazifesini ifâ etti ve Bağdat'a gitti, burada öğretimde

⁸ Krş. Denemesi: el-Kelâmu fi's-Salât, s.63-152

⁹ Krş. İbn Tümert, Kitâbu't-Tahâre ve Risâletu'l-Hamr, s.280, 363

¹⁰ Encyc. de l'İslâm, (Eşari), I, 487

¹¹ A. e., IIIIII, 452

¹² Goldziher, İbn Tümert, s.75-76; İbn Haldun, Kitâbu'l-Iber, VI, 225-229; Encyc. de l'İslâm, II, 45153

bulundu ve Nizamiyye'de ders vermekle görevlendirildi. Bu ona Ebu Bekr Şaşı ve diğer alimlerin nezaretinde fıkıh ve usulü kuvvetlendirmesine imkan verdi. Memleketine dönmek için geçtiği İskenderiyye'de ölmeden önce, Damas'ta eğitim ve öğretimde bulundu. Birçok eser telif etti. Bunlardan en meşhuru dört mezhep hilâfı üzerine olan denemesidir.¹³

Ebu Bekr Muh. Abdullah b. Muh. b. Abdullah İbn Arabi Mu'âfiri İşbili (468-585/1075-1189)

Seville'de doğdu. İlk öğretmeni olan babasıyla birlikte 485/1092 tarihinde doğuya gitti. Damas'ta Tartûşi'ye rastladı. Onun yanında fıkıh ve usul araştırmaları yaptı. Bağdat'a döndü, Nizamiyye'ye girdi ve Ebu Bekr Şaşı, Hatib Tebrizi ve Gazali'nin yanında fıkıh ve edebiyat araştırmalarını bitirdi. "Kanunu't-Te'vil"inde Gazali'den hayranlıkla bahseder.¹⁴ Eserlerinde Gazali'nin eserlerinden iktibaslar çoktur. Onun vazifesi burada bitmedi. Seville'ye dönmeden önce Mısıra gitti ve orada çalıştı. İbn Başkuvâl'a göre, İbn Arabi'den önce bu şehir böyle bilgili bir kişi tanımamıştır. Memleketinde imam ve sonra kadı oldu. Daha sonra bulunduğu Fez'de ölümüne kadar bütün faaliyetini eğitim ve öğretime ayırdı.¹⁵

Ebu Tahir Ahmed b. Muh. Ahmed b. Muh. b. İbrahim Silafa İsfehâni (478-576/1085-1180)

İsfehan menşelidir. Bağdat'a gitti ve fıkıhı Keyâ'nın, edebiyatı Hatib Tebrizi'nin yanında Nizamiyye'de öğrendi. Medresenin öğrencileriyle münâkaşadan hoşlanıyordu ve zorlukları halletmek için Keyâ'ya başvuruyordu. Bir müddet sonra, İskenderiyye'ye gitti ve buraya kati olarak yerleşti. İskenderiyye'de meşhur oldu ve şöhreti sebebiyle ona danışmak üzere uzak memleketlerden öğrenciler geliyordu. Şan ve şerefe garkoldu ve Mısırlıların imamı olarak kabul edildi. İbn Hallikan, Fatimi halifesi Zâfir'in veziri Ali b. Sallâr'ın onun adını taşıyan bir okul yaptırıldığını, nakleder.¹⁶

¹³ İbn Hallikan, no.616; Makkari, Nafh, I, 368; İbn Başkuval, Sıla, s.518.

¹⁴ Makari, Nafh, I, 344

¹⁵ İbn Hallikan, no.637; Makkari, Nafh, I, 340; İbn Başkuval, Sıla, s.532; Zehebi, Tabakatu'l-Huffaz, III, 33

¹⁶ İbn Hallikan, no.160 ve 441; Zehebi, Tabakâtu'l-Huffaz, III, 39

İbn Asâkir Ebu Kasım Ali Hasan b. Hibetullah Dımâşki (499-571/1097-1175)

Damas'ta doğdu. İlk eğitimini babasının yanında yaptı, sonra Bağdat'a gitti ve araştırmalara Nizamiyye hocalarından Esad Mihani ve İbn Burhan'ın nezaretinde devam etti. Nizamiyye'de beş sene kaldı. İbn Hüseyin Ebu Kasım hadisi ve Ebu Sa'd İsmail Kirmani'de dört mezhep arasındaki hilâf ilmini ona öğretti. Ebu Sa'd Sem'âni'nin refakatında Müslüman memleketleri ziyaret ederek ve zaman zaman karşılaştığı hocalarla münasebette bulunarak uzun bir araştırma seyahatı gerçekleştirdi. Zehebi onu, büyük bir alim olması sebebiyle "Hafızu'd-Dünya" olarak isimlendirdi.¹⁷ Damasa geri döndü ve burada ölümüne kadar öğretimde bulundu. Selahaddin'in İbn Asâkir'in cenaze merasiminde hazır bulunduğu rivâyet edilir.

O çok değerli Tarihu Dımışki'l-Kebir gibi bir eser bıraktı.¹⁸

İbn Ebi Hadid Abdülhamid Hibetullah b. Muh. Hüseyin Madrâ'ini (586-656/1190-1258)

Nizamiyye'de öğrenim yaptı. Kelamda meşhur oldu ve mutezile konusunda geniş bir kültüre sahipti. Bağdat Tatarlar tarafından işgal edildiği zaman, hayatını vezir İbn Alkami'ye sığınmak suretiyle kurtarmaya muvaffak oldu.

Çok sayıda eser telif etti. Edebiyatta en meşhurları şunlardır: Nehcu'l-Belâga, İbn Esir'in "el-Meselu's-Sâir", Zemahşeri'nin "el-Mufassal"ın şerhleri ve kelamda Şerif Murtedâ'nın "Zari'a fi Usuli's-Şeria", Fahru Razi'nin "el-Muhassal" ve Ebu Hasan Eşari'nin "Müşkilâtu'l-Gurar"ın şerhleri.¹⁹

Abdullatif Bağdadi Muvaffaküddin b. Yusuf b. Muh. b. Ali b. Ebi Sa'd İbn Labbâd Mavsılı (557-629/1161-1231)

Edebiyat araştırmalarını Bağdat Nizamiyye medresesinde İbn Enbâri'nin yanında, hadisi İbn Battu, Ebu Zur'a Makdisi ve Yahya b. Sabit Vekil'in nezaretinde yaptı. Gramer ve Arap dilinde çok başarılı

¹⁷ Tabakâtu'l-Huffaz, III, 45

¹⁸ Yakut, Irşâd, V, 139; İbn Hallikan, I, 336; Subki, Tabakât, IV, 273; Zehebi, Tezkiretu'l-Huffaz, III, 45

¹⁹ İbn Sâi, Havâdis, s.77; İbn Ebi Hadid, Şerhu'n-Nehcu'l-Belâga, IV, 390; Salah Kutbi, Fevât, I, 248

oldu. Ayrıca meşhur bir doktordur. Araştırma için uzun seyahatlar yaptı ve Halep, Damas camilerinde, aynı zamanda Ezher'de öğretimde bulundu. Birçok eseri İbn Usaybi'ya tarafından zikredilmiştir.²⁰

Ahmed b. Muhsin b. Mekki Ba'labekki Necmüddin (617-699/1220-1229)

Ba'lbek'te doğdu. Bağdat'a gitti, buradaki Nizamiyye medresesinde fıkıh öğrendi. Ayrıca onun, gramerden İbn Hacıb, Kelamdan İzz b. Abdüsselam ve hadisten Abdurrahman Makdisi gibi hocaları vardı. İkâmet ettiği Halep ve Damas'ta, aynı zamanda birçok defalar ziyaret ettiği Mısır'da hadis, fıkıh ve kelam konusunda dersler verdi. Tıp ve felsefe sahasında meşhurdu. Fevkalâde hafızaya sahip olduğu söylenir. Asnavi, Ba'labekki'nin Banyâsiyya medresesinde tedriste bulunduğu nu, nakleder. Sonra Damas'a tekrar döndü. Râfizi inançlara sahip olmakla suçlandı.²¹

B. Muhaddisler

Ebu Ali Hüseyin b. Muh. b. Firrab Hayyon b. Sukkara Sarakusti (Ö.514/1120)

Saragos'ta doğdu. Hadisi Ebu Bekr Bâci'nin yanında öğrendi. Sonra bu ilmi ilk defa Valence'te Ebu Abbas Uzri'nin yanında, daha sonra Meria'da Muh. b. Sa'dun Kurtubi'nin yanında kuvvetlendirdi. Bağdat'a gitmeden, Ebu Bekr Şâsi'nin hoca olarak bulunduğu Nizamiyye'de araştırmalarını sürdürmeden önce, 481/1088'de doğuya gitti ve hac vazifesini yerine getirdi. Ebu Bekr Tartuşi ile Damas'ta karşılaştı. Bağdat'ta İbn Hayrûn, Tırâd Zeynebi ve Humeydi'nin konferanslarına devam etti. 487/1094 de Kahire ve İskenderiye'ye gitmek için terkettiği Damas'a, 490/1096 tarihinde de Saragosa tekrar döndü. Kadı olarak atanmadan önce, Murcie'deki camisinde öğretimde bulundu. Hayatının sonuna doğru kadılığı terkederek, ölüncüye kadar kendini öğretime verdi.²²

²⁰ İbn Ebi Usaybi'a, Uyûn, II, 202; İbn İmâd, Şezerât, V, 132

²¹ Subki, Tabakât, s.12; Asnavi, Tabakât, 212.varak

²² Makkari, Nath, I, 371; Zehebi, Tabakât, III, 32

Ahmed b. Muh. b. Abdurrahman Ebu Abbas Şâriki Ensâri Ö.500?/1106)

Şârika'da doğdu. İlk hadis araştırmalarını Şârika'da yaptı, sonra Bağdat'a gitti ve fikhî Ebu İshak Şirâzi'nin derslerinde öğrendi. Hadis ilminde yüksek bir dereceye ulaştı. İran'a ve Ahvaz'a gitti ve buralarda hadiscilerle görüştü. Nihayet Mısır'a gitti ve burada ikâmet etti. Daha sonra, memleketine dönünceye kadar Mısır'da öğretimde bulundu. Memleketinde de öğretimle meşgul oldu ve 500 senesi civarında, ölünceye kadar Fez ve Sevta'da dersler verdiğini İbn Başkuval nakleder.²³

Ebu Velid Süleyman b. Halef b. Sa'd b. Eyyub Tucibi Maliki (403-474/1012-1081)

Kordu'da doğdu ve burada araştırmalarına başladı. Daha sonra seyahat için doğuya gitti ve onüç sene müddetle tahsil yaptı.

Bağdat Nizamiyye medresesinde Şafii fikhını Ebu Tayyib Taberi ve Ebu İshak Şirâzi'nin yanında derinlemesine araştırmalardan sonra vatanına döndü, hadis öğretiminde bulundu ve birçok öğrencisi vardı. Bunlardan en meşhuru İbn Sukkara'dır. Sukkara hocasından bahsederken şöyle der: "Böyle çok muhterem, hadis ve hadis ilimlerinde derin bilgisi olan hiçbir hocayı tanımadım".²⁴

Sa'd Hayr b. Muh. b. Sa'd Ebu Hasan Ensâri (Ö. 541/1146)

Valence'te doğdu. Fikhî doğduğu yerde öğrendi. Sonra doğuya gitti ve Bağdat'ta uzun zaman kaldı. Nizamiyye'de aktif olarak araştırmalarıyla meşgul oldu, burada fikhî ve kelâmı Gazali'nin, edebiyatı Tebrizi'nin derslerinde derinlemesine araştırdı. Tirâd Zeynebi ve Ebu Abdullah Na'âl'den hadis öğrendi. Uzun bir araştırma seyahati için Bağdat'tan ayrıldı ve Çin'e kadar gitti. Bağdat'a tekrar döndü ve ölümüne kadar öğretimde bulundu. Arzu ettiği gibi, İmam İbn Hanbel'in yanına gömüldü.

En meşhur öğrencileri; İbn Asâkir, İbn Sim'âni, İbn Cevzi ve kızı Fatma'dır.²⁵

²³ İbn Başkuval, Sılâ, I, 75

²⁴ A. e., I, 199

²⁵ Makkari, Nafh, II, 653

Muh. b. Ahmed b. İbrahim b. İsa Hazreci (470-540/1077-1145)

Doğum yeri olan Gean'da araştırmalarına başladı. Daha sonra doğuya gitti ve Bağdat'a yerleşti. Araştırmalarına Nizamiyye'de devam etti ve fıkıh Ebu Tayyib Taberi ve Ebu Bekr Şâşi'nin yanında derinlemesine inceledi. Bağdat'ta uzun zaman ikâmet etti ve hatta Bağdadi diye isim verildi. Memleketine geri döndü ve fıkıh ölümüne kadar tedris etti. Birçok öğrencisi vardı, bunlar arasında Ebu Abdullah Numeyri ve Abdurrahman b. Malcûm sayılır.²⁶

Muh. b. Ebi Said Ferec b. Abdulah Bezzâz (?)

Saragösse'da doğdu. Denia'da, Husari'nin yanında öğrenim yaptı. Daha sonra hac vazifesini yerine getirdi ve Bağdat'a geldi, Nizamiyye'ye girdi. Edebi araştırmalarına Hatib Tebrizi'nin yanında devam etti. Hadisi Humeydi, İbn Hayrun, İbn Mübarek ve İbn Bundâr'ın yanında geliştirdi. Vatanına dönmek için Bağdat'tan ayrıldı. Uğradığı İskenderiyye'de eğitim ve öğretimde bulundu ve burada öldü.²⁷

Hasan b. Said b. Abdullah b. Bundâr Ebu Ali Şâtâni (510-579/1116-1183)

Diyarbakır'da doğdu. Sonra Bağdat'a gitti. Hasan b. Süleyman İsfehani ve bunun ölümünden sonra İbn Razzâz onun Nizamiyye'deki fıkıh hocası idi. Meşhur bir yazar ve şöhret sahibi bir şairdi. Musul prensinin sekreteri oldu. Musul prensi onu Bağdat halifesi nezdine resmi vazife ile gönderdi. Daha sonra ilmi seyahatler yaptı ve Damasa yerleşti. O, İbn Asakir'in Damas tarihinde zikrettiği gibi, ölümüne kadar Damas'ta hadis öğretiminde bulundu.²⁸

Davud b. Süleyman b. Ahmed b. Nizamülmülk Tûsi (Ö.596/1199)

İlk araştırmalarını doğduğu İsfehan'da yaptı. Sonra Nizamiyye'de İbn Razzâz'ın yanında fıkıh geliştirdi, daha sonra bu arada hadis öğretiminde bulundu. Öğrencisi tarihçi Dubeysi, Tusi'ye hangi senede doğ-

²⁶ İbn Abbâr, II, 193; Makkari, Nafh, I, 401

²⁷ Makkari, Nafh, I, 401

²⁸ Dubeysi, Tarih, s.4

duğunu sorduğu zaman şevval 518/1124 tarihi olarak cevap verdiğini, nakleder. Nizamülmülk'ün torunu olan Tusi doğduğu şehirde öldü.²⁹

Salim b. Mansur b. Abdulhamid Ebu Ganâim Mukri (Ö. 604/1207)

Hâbûr üzerinde olan Arabûn köyü asıllıdır. Araştırmalarını Bağdat Nizamiyye medresesinde yaptı ve burada uzun zaman kaldı, aynı yerde hadis öğrenimi yaptı. İbn Battî ve Ebu Zur'a Makdisî gibi hocaları vardı. Diğer taraftan, Nasr b. Mansur Ebu Murhaf Numeyri'nin eserlerini bizzat bu şairin nezaretinde inceledi. Bizzat kendisi şiir yazdı. Tarihçi Dubeyî, onun şiirlerini Nizamiyye'de okuduğunu, nakleder.³⁰

Ebu Fadl İlyas b. Câmî b. Ali İrbîlî (551-601/1156-1204)

İrbîl'de doğdu. Araştırmalarını Bağdat Nizamiyye'sinde yaptı. Sonra birçok Bağdatlı alimin yanında hadisi geliştirdi. Vatanına döndüğü zaman, hadis ve fıkıhta meşhur bir kimse oldu. Bu ilimlerde birçok eser yazdı ve hayatının sonuna kadar, doğduğu şehirde öğretimde bulundu.³¹

Şa'd b. Hibetullah b. Ali b. Nasr b. Abdülvahid b. Sabbâğ (588-614/1192-1217)

Araştırmalarını Bağdat Nizamiyye medresesinde İbn Bundâr Dîmaşki'nin yanında yaptı. Hoca Ebu Abdullah Osman Salih'in hadis derslerine devam ederek, bu ilimde yüksek bir dereceye ulaştı ve bizzat kendisi Bağdat'ta hadis öğretiminde bulundu. Dubeyî, bize onun öğrencisi olduğunu nakleder.³²

Ebu Hayr Davud b. Bundâr b. İbrahim Cilânî (Ö. 618/1221)

Bağdat'a gitmek için doğduğu yer olan Cilân'dan ayrıldı. Nizamiyye'de İbn Bundâr Dîmaşki'den fıkıh ve Ebu Vakt Sicî'den hadis öğrendi. Bahâiyye medresesinde öğretimde bulunmak üzere Nizamiyye'den ayrılmadan önce, Nizamiyye'de yardımcı hoca idi. Dubeyî, onun Nizamiyye'deki derslerinde hazır bulunduğunu nakleder.³³

²⁹ Dubeyî, Tarih, s.45

³⁰ A. e., s.73

³¹ İsn Sâ'i, s.165

³² Dubeyî, Tarih, s.68

³³ Dubeyî, Tarih, s.47

C. Fakihler

Ebu Ali Hasan b. İbrahim b. Ali b. Barhun Gassâni (433-528/1041-1132)

Doğum yeri olan Mayyâfârıkın'da Ebu Abdullah Muh. Kâzarûni'nin yanında, sonra Bağdat Nizamiyye medresesinde öğrenim yaptı. Ebu Nasr İbn Sabbâğ ve Ebu İshak Şirâzi hocasıdır. Hatib Bağdadi'den hadis öğrenimi yaptı. Büyük bir şöhrete erişti. Vâsıt kadısı olarak atandı, aynı zamanda Ebu İshak'ın "Kitâbu's-Şâmil"ini okuttu. İbn Asrûn öğrencisidir.

Yazdığı eserlerinden en mühimi "el-Fevâid" adı verilen Kitâbu'l-Minhâc'ın şerhidir.³⁴

Abdüsselâm b. Fadl Ebu Kasım Ceyli (Ö.534/1139)

Ceylân'da doğdu. Bağdat'a giderek Nizamiyye medresesinde öğrenim yaptı. Keyâ Harrâsi'nin derslerinde hazır bulundu. Sonra ilmi seyahat gayesiyle Mekke'ye gitti. Ebu Hüseyin Taberi'nin yanında Sahihi Müslimi okudu. Irak'a geri döndü ve kadılık vazifesini yaparken Basra'da öldü.³⁵

Ebu Fadl Kemâleddin Muh. b. Abdullah b. Kasım Şehrazûri (492-572/1098-1176)

Musul'da doğdu. İlk fıkıh öğrenimini İbn Hamis Muh. Mavsîli'nin yanında yaptı ve Nizamiyye'de fıkıh araştırmalarına Esad Mihani'nin yanında devam etti. Fıkıh ilminde, aynı zamanda hadis, usul ve edebiyatta üstün bir dereceye ulaştı. Sırayla İmâdüddin Zengi ve oğlu Mahmud Selahaddin'in siyasi sekreteri oldu. İbn Hallikan'ın bize naklettiğine göre, o mükemmel bir idareci ve çok becerikli diplomattı. Hayatının sonuna doğru, kendini ilme ve eğitime verdi ve ölmeden önce, ilim adamlarına Musul ve Damas'ta birçok vakıflar bıraktı. Damas'ta öldü, Kâsiyûn'da gömüldü.³⁶

³⁴ İbn Hallikan, no.160

³⁵ Subki, Tabakât, IV, 254; Huart, Hist. De Litt. Arabe, s.110-111

³⁶ İbn Hallikan, no.609

Ebu Muh. Abdullah b. Ali b. Said Kayserî Halebi (Ö.544/1149)

Kasr Hayfa'da doğdu. Bağdat'a gitti ve fıkıh araştırmalarını Keyâ Harrâsi ve Ebu Bekr Şâşi'nin, usul araştırmalarını Asad Mihani ve İbn Burhan'ın yanında yaptı. Hayatının sonuna kadar medresedeki mevkiini korudu.³⁷

Şarafşa İbn Malakdâd (Ö.546/1151)

Araştırmalarını Bağdat'ta yaptı. Subki, onun Şafii fıkımın en büyük alimlerinden biri olduğunu belirtir. Kendini daha fazla geliştirmek için Neysabura gitti ve Muh. b. Yahya'nın yanında araştırma yaptı. Neysabur'da hoca olarak atandı ve ölümüne kadar öğretimde bulundu.³⁸

Hasan b. Muh. Ebu Ali Kürdi (Ö.558/1162)

Doğduğu yer olan İrbil'den Bağdat'a geldi. Fıkıhı Ebu Vakt Şiczi'den öğrendi. Dubeysi tarihinde, Ebu Feth Sadaka b. Hüseyin Hanbeli'nin inancı, düşüncesi hususunda bilgi verir. Fıkıhta meşhurdu ve müftü oldu. Abdullah b. Hüseyin b. Ali Şehrazûri Bağdat kadısı olduğu zaman, Hasan b. Muh. i kendine kadı yardımcısı yaptı.³⁹

Ebu Abbas Hıdır b. Nasr İrbili (478-567/1085-1171)

Hasan b. Muh.'in hemşehrisidir. Araştırmalarını Nizamiyye'de Keyâ Harrâsi ve Ebu Bekr Şâşi'nin yanında yaptı, sonra doğum yeri olan İrbil'e döndü. Burada adına bir medrese yapıldı ve ilk müderris oldu. Fıkıh ve tefsir konusunda mühim eserleri vardır. Öldüğü zaman, kendi adına yapılan okula gömüldü.⁴⁰

Şerafüddin Ebu Said Abdullah b. Muh. b. Hibetullah b. Ebi Asrûn Temimi Mavsili (492-55/1098-1189)

Doğduğu yer olan Musul'da Ebu Ganâim Sarûci ve Ebu Abdullah Şehrazuri ve Husani b. Hamis'in yanında fıkıh araştırmaları yaptı. Bağdat Nizamiyye medresesine öğrenci oldu. Esad Mihani ve İbn Dahhân fıkıh ve usulde hocalarıdır. Öğrenimini Vâsıt'ta Ebu Ali

³⁷ Yakut, Buldan, IV, 110

³⁸ Subki, Tabakât, IV, 229; Dubaysi, Tarih, s.171

³⁹ Asnavi, Tabakât, 121. varak

⁴⁰ A. e., 121. varak

Fârîki'nin yanında bitirdi. 523/1128 tarihinde Musul'a döndü ve burada öğretimde bulundu, meşhur oldu. Nureddin tarafından, 549/1154'de Damas'a vakıflar müfettişi olarak atandı. Aynı zamanda, Ümeyye camiinin batı zaviyesinde konferanslar verdi. Nureddin onu şan ve şerefe gargetti ve Damas, Halep, Hims, Hama ve Baalbek'te onun şöhretinin hatırasına olmak üzere Asrûniyye ismini taşıyan okullar kurdu. Bunlar Suriye'de kurulan ilk medreselerdir ve önemi bu alimlerden ileri gelmektedir. Ama olmasına rağmen, 557/1161 de Damas kadısı olarak atandı ve ölümünden az bir zaman önce bizzat kendisi bu şehirde bir medrese inşâ ettirdi. Bu medresede son günlerine kadar öğretimde bulundu ve aynı yere gömüldü.⁴¹

Ebu Kasım Omar b. Muh. b. Ahmed b. Bizri Cezeri (Ö:563/1167)

Ceziretu İbn Omar menşelidir. İlk araştırmalarını Muh. b. Ferec Sülemi'nin yanında Ceziretu İbn Omar'da, sonra Bağdat Nizamiyye'sinde yaptı. Keyâ Harrâsi'nin derslerinde bilgisini geliştirdi. Öğretimde bulunmak için memleketine tekrar döndü, imam oldu ve büyük bir üne erişti.⁴² İbn Hallikan, onun kendi zamanının en meşhur şafiilerinden olduğunu nakleder.

Ebu Abdullah Muh. b. Ali b. Yâsir Ensâri (497-563/1103-1167)

Gean'da doğdu. Hadis araştırmalarına başladıktan sonra, Damasa gitti fıkıh ve hadis çalıştı. İbn Asâkir'le birlikte 520/1126 tarihinde Bağdat'a geldi ve Nizamiyye'de Esad Mihani'nin yanında kendisini yetiştirdi. Bir müddet Horasan ve Belh'te oturdu. Araştırmalarını bitirdikten sonra Halep'te kaldı ve burada hayatının sonuna kadar Nuriyye Kütüphanesi müdürlüğü vazifesinde bulundu.⁴³

Ebu Fadl Muh. b. Abdülkerim b. Fadl Rafii (Ö.580/1184)

İmam Rafii el-Kebir olarak isimlendirilen alimin babasıdır. İlk defa doğum yeri olan Kazvin'de, sonra Nizamiyye'de İbn Rezzâz'ın yanında ve nihayet Nisabur Nizamiyye medresesinde öğrenim gördü. Büyük

---

⁴¹ İbn Hallikan, no.334

⁴² A.e., no.500

⁴³ Makkari. Nafh, I, 402

bir Şafii fıkıhcısı idi. Son günlerine kadar doğduğu şehirde öğretimde bulundu.⁴⁴

Badi Abdüssamed b. Hasan b. Abdülgaffâr Kulâhati Zincâni (Ö.581/1185)

Doğum yeri olan Zincan'dan Bağdat'a gitti ve Nizamiyye'de İbn Rezzâz'ın yanında fıkıh öğrendi. Diğer taraftan, Hibetullah İbn Hüseyin, Zahir Şahâmi onun hadis hocasıydı. Daha sonra sufiliğe girdi ve Ebu Necib Suhraverdi'nin öğrencisi oldu.⁴⁵

Süleyman b. Muzaffer b. Ganâim b. Abdulkerim Cayli (?)

Caylânât'da doğdu. 580/1184 tarihinde Bağdat'a gitti ve araştırmalarını Nizamiyye'de yaptı. Fıkıhta yüksek bir dereceye ulaştığı zaman, meşhur oldu. Bağdat'ta öğretimde bulundu. Halife Nasır Lidimillâh Cayli'nin öğrencisiydi ve halifeye icâzet verdi.⁴⁶

Ebu Fedâil Kasım b. Yahya b. Abdullah b. Kasım Şehrazûri (Ö.599/1202)

Şehrazûr'da doğdu. Genç yaşta Bağdat'a gitti, uzun zaman Nizamiyye'de öğrenci olarak kaldı. Nizamiyye'de eğitimini bitirdikten sonra yetkili bir fakih oldu. Damas'a gitti, Selahaddin onu sekreteri olarak atadı ve halifenin yanına resmi vazife ile görevlendirdi. Nihayet kadılar kadısı oldu ve bu yüksek mevki de ölümüne kadar kaldı.⁴⁷

Ebu Mekârim Arafa b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ahmed b. Muh. b. Basala (Ö. 602/1205)

Bandaic asıllıdır. Nizamiyye'de öğrenim yapmak için çok genç yaşta Bağdat'a geldi. Nizamiyye'de uzun müddet kaldı ve fıkıh sahasında üne kavuştu, tasavvufu seçti ve nihayet Ebu Necib Suhraverdi'nin talebesi oldu.⁴⁸

⁴⁴ Asnavi, Tabakât, 20. varak

⁴⁵ Subki, Tabakât, IV, 273

⁴⁶ Dubaysi, Tarih, s.71

⁴⁷ İbn Sâi, Havâdis, s.102; İbn Hallikan, no.715; Safadi, Vâfi, s.133-140 Zehebi, Tarihu'l-İslâm, s.105

⁴⁸ İbn Sâi, Tabakât, 21. varak

Ebu Menâkıb Mahmud b. Muh. Cuveyni (Ö.605/1208)

Genç yaşta Cüveyn'den Bağdat'a geldi, araştırmalarını Nizamiyye'de yaptı. Fıkıh ve hadis sahasında şöhrete ulaştı. Basra'ya kadı oldu ve burada ölümüne kadar kaldı.⁴⁹

Zahürüddin Ebu İshak İbrahim b. Nasr b. Askr (Ö. 610/1213)

Musul yanındaki Sallâmiyya'da doğdu ve, Bağdat'a gitmeden önce, ilk araştırmalarını Ebu Abdullah Hasan b. Nasr Mavsılı'nın yanında yaptı. Nizamiyye'de fıkıh ve edebiyatı imam İbn Enbari'nin yanında inceledi. Bu ilimlerde büyük bir şöhrete ulaştı. Tekrar döndüğü Sallâmiyya'da ömrünün sonuna kadar kadılık vazifesinde bulundu.⁵⁰

Ebu Muzaffer Şerafüddin Muh. b. Alvân b. Muhacir Şafii (542-615/1144 - 1218)

Musul'da doğdu ve burada Ebu Berekat b. Şarâihi'nin yanında ilk araştırmalarına başladı. Bağdat Nizamiyye medresesinde İbn Bundâr Dımışki'nin öğrencisi oldu ve fıkıhta yüksek bir dereceye ulaştı. Nizamiyye medresesine yardımcı hoca oldu. Vatanına tekrar döndüğü zaman, babası ve ayrıca Musul prensi de onun için bir medrese inşa ettirdi. Uzun zaman bu iki medresede eğitim ve öğretimde bulundu. Nihayet gittiği Mekke'de öldü.⁵¹

Ebu Kasım Nasrulfakih (534-619/1139-1222)

İlk defa İrbil'de, sonra Bağdat Nizamiyye medresesinde İbn Bundâr Dımışki'nin yanında araştırma yaptı. Daha sonra doğum yerine tekrar döndü. Burada dersler verdi ve büyük şöhrete erişti, fakat kendisiyle İrbil prensi arasında mühim bir anlaşmazlık çıktı. Prens onun mallarını müsâdere etti ve tehdit etmeye başladı. Bundan dolayı 660/1203 tarihinde Musul'a kaçmak mecburiyetinde kaldı. Prens Atabek Nureddin Arslanşâh onu hüsnü teveccühle kabul etti. Hoca olarak atadı ve son günlerine kadar da korumaktan geri kalmadı.⁵²

⁴⁹ İbn Sâi, Havâdis, s.272; Subki, Tabakât, V, 41

⁵⁰ İbn Halikan, I, 7

⁵¹ Asnavi, Tabakât, 21. varak

⁵² A. e., 21. varak

Süleyman b. Muzaffer b. Gânim b. Abdülkerim Ebu Davud Ceylânî
(ö.631/1233)

Fıkıh sahasında otorite bir kimse idi. Ceylân'da doğdu ve Nizamiyye'de öğrenim gördü. Bağdat'a yerleşti ve evinde öğretimde bulundu, kendisine verilen hocalık makamlarını asla kabul etmedi. Çalışkan bir yazardı. Fıkıh konusunda çok eser telifetti. En mühimi onbeş ciltlik *Kitâbu'l-Fıkhı'l-Kebir* adlı eseridir.

Bahâüddin Ebu Tâlib Sa'd b. Yezid (Ö 637/1239)

Çok genç yaşta doğum yeri olan Yezd'ten ayrıldı. Öğrenimini Nizamiyye'de yaptı. Daha sonra Damas'ı ve Kudüs'ü ziyaret etti. Mekke'ye birçok defa seyahat yaptı ve sufiliği kabulüyle seyahatlere son verdi. Bağdat'a döndüğü vakit, zamanın sufilerinin esaslarına göre Zevrâ tekkesine girdi. İlk defa Ebu Necib medresesinde, daha sonra öldüğü yer olan "Hıllatiyye" tekkesinde öğretimde bulundu.⁵³

Ali b. İbrahim b. Abdulah b. Halaf b. Veheb Kuraşi İbn Kuraşi
(Ö.637/1239)

Meslektaşı İbn Neccâr, Kuraşi'nin Mısır'da doğduğunu, çok genç yaşta Nizamiyye'ye girdiğini ve Ahmed b. Sukayna'nın derslerine devam ettiğini, nakleder. Ayrıca İbn Neccâr, onun Mısır'da meşhur olduğunu ve memleketinin kadıları tarafından otoriter müfti olarak kabul edildiğini zikreder.⁵⁴

Ebu Fadl Yunus b. Muh. b. Mana'a Şafii (508-576/1114-1180)

İrbil'de doğdu ve Tâcu'l-İslâm Hüseyin b. Nasr İbn Hamis Ka'bi'nin yanında öğrenim yapmak için Musul'a, sonra Bağdat'a gitti ve Nizamiyye'ye girdi. Burada İbn Rezzâz'ın yanında fıkıh derinlemesine inceledi. Daha sonra İrbil'e döndü ve Malik Muazzam'ın babası, emir Ali b. Sebektekin, tarafından camide öğretimle ve bu prensin kurduğu müessesenin idaresiyle vazifelendirildi. Bu vazifeleri iki oğlunun, İmâdüddin ve Kemâleddin'in, yardımcılarıyla hayatının sonuna kadar yerine getirdi.⁵⁵

⁵³ İbn Fuveti, Tarih, s.134

⁵⁴ İbn Neccâr, Zeyl Tarih Bağdad, 24. varak

⁵⁵ İbn Hallikan, no.864

İmâdüddin Muh. b. Yunus b. Mana'a (539-608/1144-1211)

Musul'da doğdu ve babasının yardımlarıyla muhtelif dini ilimleri öğrendi. Nizamiyye'de İbn Bundâr Dımışki ve Sadid Selamâsi gibi hocaları vardı. Fıkıh ve hadis konusunda sağlam bilgiler elde ettikten sonra Musul'a döndü ve aynı zamanda Nuriyye, İzziyye, Nefisiyye ve 'Alfiyye medreselerinde öğretimde bulundu.

Öğrenciler onu dinlemek ve yanında öğrenim yapmak için en uzak bölgelerden geliyorlardı. Musul emiri Nureddin Arslan Şah onu vezir ve özel danışman olarak tayin etti.⁵⁶

Kemâlüddin Musa Ebu Feth İbn Mana'a (551-639/1156-1241)

Onun İmâdüddin gibi kardeşi, babası gibi hocası vardı. Fakat Kemâlüddin edebi konuları Musul'da Yahya b. Sa'dun Kurtibi'nin yanında öğrendi. 571/1175 tarihinde Nizamiyye'ye girdi, fıkhi ve usulü Ahmed Kazvini ve yardımcısı Sedid Salamâsi'nin derslerinde, edebiyatı Enbârî'nin yanında ilerletti. Musul'a döndü ve babasının ölümünden sonra, Kemaliyye medresesinde öğretimde bulundu. Babasını ve kardeşini bilgi yönünden geçti. İbn Hallikan, onunla 626/1228'de Musul'da karşılaştığını nakleder. Kemâlüddin Şafii ve Hanefî mezhepleri ile ilgili hususlarda, Buhara ve Irak hilâfında usulde ve felsefede çok bilgili kimseydi. Onun, İncili ve Kitabı Mukaddesi Hristiyanlara ve Yahudilere açıkladığını, Hristiyanların ve Yahudilerin onun kapasitesinin kendi papazlarının kapasitesinden daha fazla olduğunu bildiklerini, İbn Hallikan ilave eder. İbn Mustavfi'de İbn Hallikan'ın sözlerini teyit eder.⁵⁷

Kemâlüddin Muh. b. Muh. Mu'addil (603-680/1206-1281)

Vasıt'ta doğdu. Öğrenimini Nizamiyye'de yapmak için 625/1227'de Bağdat'a gitti. Fıkıhta mükemmel bir şekilde yetişti. Öğretimde bulunmak için vatanına geri döndü.⁵⁸

⁵⁶ İbn Hallikan, I, 478; İbn İmâd, Şezerât, V, 34

⁵⁷ A. e., no. 757; A. e., V, 206

⁵⁸ İbn Râfi Süleimi, el-Müntehab, s.28

D. Edebiyatçılar

Ebu Muh. Abdullah b. Yahya b. Muh. b. Buhlûl Endülüsî (Ö.510/1116)

Saragosse'da doğdu. Sonra Nizamiyye'de fikhî öğrenmek için doğuya gitti. Bu ilimde tam bir bilgi sahibi olduktan sonra, hadis öğrenmek arzusuyla Merve gitti ve aynı yerde öldü. İbn Sem'âni onun mümtaz bir yazar ve çok becerikli şair olduğunu, nakleder.⁵⁹

Ebu İshak İbrahim b. Yahya b. Osman Muh. Kelbi Eşhabi (441-524/1049-1129)

Gazze'de doğdu. Damas'a gitmeden önce ilk öğrenimini Gazze'de yaptı. Daha sonra 481/1088 de Gazze'de hadis öğrendi. Nasr Makdisi Eşhabi'nin hocasıdır. Bağdat'a gitti, bilhassa edebiyatla meşgul oldu ve uzun seneler Nizamiyye'de kaldı. Burada hocalarla sıkı münasebet kurarak hocalarından dikkate değer olanlarının ününü şiir olarak söyleme ve onların ölümünden sonra, şiirlerinde övgülerini yapma fırsatı oldu. Buradan Horasan'a gitti, şiirinin zenginliğinden dolayı büyük bir üne kavuştu.⁶⁰

Abdüsselam b. Fadl Ebu Kasım Ceyli (Ö.541/1146)

Bağdat Nizamiyye medresesinde Esad Mihani'nin yanında öğrenim gördü. Daha sonra Merv'i ziyaret etti ve burada edebiyatta, dilde ve hüsnü hatta büyük bir şöhrete erişti. Bu ilimleri Merv'de ölümüne kadar öğretti.⁶¹

Ebu Nizar Hasan b. Sâfi b. Abdullah Nalik Muhât (489-568/1095-1172)

Bağdat'ta doğdu. Fikhî, usulü ve grameri Nizamiyye'de Esad Mihani, İbn Burhan ve Fasihi'nin yanında öğrendi. Sonra Kirman ve Gazne'ye gitti. Geniş bir gramer bilgisine sahip olduktan sonra, Damas'a yerleşti. Bu ilmi Damas camiinde ölümüne kadar devamlı okuttu.⁶²

⁵⁹ Makkari, Nafh, I, 380

⁶⁰ İbn Hallikan, I, 14; İbn İmâd, Şezerât, IV, 67; Huart, Hist. De litt. Arabe, s.110

⁶¹ Subki, Tabakât, IV, 254

⁶² İbn Hallikan, no.107; Dubaysi, Tarih, s.5-6

Hasan b. Sa'd b. Hasan Ebu Mehâsin Edib (Ö.575/1179)

Doğum yeri olan Havanc'tan Bağdat'a gitti. Fıkıh ve edebiyat araştırmalarını Nizamiyye'de Keyâ ve Taberi'nin yanında yaptı. İsim yapmış bir yazar ve usta bir hattattı. Aynı zamanda vezir Ebu Nasr Ahmed b. Nizamülmülk'ün sekreterliğini yaptı.⁶³

Ebu Ali Hasan b. Muh. b. Ali İbn Tavku'l-Kâtib (Ö.569/1173)

Musul'da doğdu. Genç yaşta Nizamiyye'ye geldi ve burada Ebu Vakt Siczi'den hadis öğrendi. Dini ilimleri bıraktı ve edebiyatla ilgilendi. Bu konuda yüksek bir dereceye ulaştı ve meşhur bir şair oldu. Memur olarak atandı ve Divânu'l-Ferâid, Divânu'l-Akâri'l-Hâss ve vakıfla ilgili vazifeleri deruhte etti. Bağdat'ta öldü.⁶⁴

Ebu Abdullah Muh. b. Muh. b. Hamid İmâd İsfehani (517/1123-1200)

İlk öğrenimini doğduğu yer olan İsfehan'da yaptı. Sonra yirmi yaşında Bağdat'a gitti ve Nizamiyye'ye girdi. Burada fıkıh ve hadis öğrendi. İbn Razzâz İsfehânî'nin hocası idi. Kendini edebiyata verdi ve bu konuda şair Nacihuddin Arracâni'nin direktifleri altında yüksek bir dereceye ulaştı. İsfehana geri döndü, fakat yeniden Bağdat'a gitmek için İsfehan'dan ayrıldı. Bağdat'ta edebi araştırmalara tekrar başladı. Daha sonra 562/1116'da Damas'a gitti. Nureddin'in sekreteri oldu. Nureddin'in ölümünden sonra, Selahaddin onu şan ve şerefe gargetti ve Bağdat halifesi nezdinde özel vazife ile görevlendirdi. Mühim bir eserin yazarı olup, Tarihu Âli Selçuk isimli bir eser bıraktı.⁶⁵

Ahmed b. Muh. b. Ahmed b. Ebu Yâsir Dâri (Ö.598/1201)

Takrit bölgesindeki Dûr'da doğdu. Genç yaşta Bağdat'a geldi ve Nizamiyye'ye girdi. Fıkıh ve usulü Mûcir Bağdadi'den öğrendi. İbn Neccâr, onun kendini edebiyata ve gramere verdiğini ve hattat olarak şöhrete eriştiğini haber verir.⁶⁶

⁶³ Dubeysi, Tarih, s.156

⁶⁴ İbn Sâi, Havâdis, s.35; Dubeysi, Tarih, s.172

⁶⁵ İbn Sâi, Havâdis, s.61

⁶⁶ Subki, Tabakât, II, 23

Abdulvâhid b. Abdurrahman b. Mansur b. Ebu Ferec Muh. Mısri (536-614/1141-1217)

Mısır menşelidir. Öğrenimini Nizamiyye'de yaptı. Bilhassa edebiyatla meşgul oldu. Yüksek bir dereceye gelince Divânu'l-Hilâfata şair oldu. O büyük olayları ve mesut kimseleri terennüm ediyor ve şiirlerinde felaketselere, betbahtlıklara ağlıyordu. Abdülcâhid'in şiir kitabından bir bölümü nakleden İbn Neccâr, onun şiirlerini vezirlerin huzurunda okuduğunu ve kendisinin işittiğini nakleder. Bağdat'ta öldü ve Habbazûn mahallesi mezarlığına gömüldü.⁶⁷

Yakut b. Abdullah Ebu Durr Katib (Ö.618/1221)

Hocası Melikşah sebebiyle el-Malaki lakabıyla tanınırdı. İlk defa Musul'da, sonra Bağdat Nizamiyye medresesinde öğrenim gördü. Nizamiyye'de gramer ve edebiyat sahasında ihtisas yaptı. Hocası İbn Dahhan'la Mütenebbi Divânı ve Hariri'nin Makâmâtı üzerinde çalıştı. Bundan başka, hüsnü hatla meşgul oldu ve yazmaları her yerde aranırdı.⁶⁸

Ebu Hasan Ali b. Mansur b. Abdullah Lugavi (Ö.622/1225)

Fevkalâde bir hafızaya sahipti. Öğrenimini Nizamiyye'de yaptı ve İbn Fâris'in Mecmuasını ve İbn Sikkit'in Islâhu'l-Marsık'ını ezberleme başarısını gösterdi. Son günlerine kadar Bağdat'ta dil ve edebiyat sahasında öğretimde bulundu.⁶⁹

Dubeysi Ebu Abdullah Muh. Said Şafti Vâsiti (Ö.636/1238)

Vâsiti'nin civarında küçük bir kasaba olan Dubaysa'da doğdu. Öğrenimini Nizamiyye'de yaptı ve uzun zaman kaldı. Kendini ciddi olarak tarihe ve hadise verdi. Bu ilimlerde mükemmel eserler yazdı. Bu eserleri en meşhurları Zeylu Tarih-i Bağdad ve Tarihü Vâsiti'tir.⁷⁰

Ebu Muh. Cafer b. Mekki b. Ali b. Said Bağdadi (573-639/1177-1241)

Bağdat'ta doğdu Fıkıh ve usul araştırmalarını Nizamiyye'de yaptı. İncelemelerini Musul'da Ebu Hamid Yunus'un yanında tamamladı.

⁶⁷ İbn Neccâr, 121. varak

⁶⁸ İbn Hallikan, II, 208

⁶⁹ Asnavi, Tabakât, 125. varak

⁷⁰ Yâfii, Mir'âtu'l-Canân, yazma, 172. varak

Bağdat'a geri döndü, edebiyat ve şiirle meşgul oldu. Şiirlerini ithaf ettiği halifenin sarayına girdi.⁷¹

Muslühüddin Sa'di Şirâzi (571-656/1175-1266)

Meşhur İran şairidir. Şirâz'da doğdu. Bağdat'a gitmek için Şirâz'dan ayrıldı. Fıkıh ve kelimelerini Nizamiyye'de Suhreverdi ve İbn Cevzi'nin yanında yaptı. Sufiliği Abdülkadir Ceylânî'nin yanında öğrendi. Hac için ondört defa Mekke'yi ziyaret etti. Haçlılarla savaştı ve hapse atıldı; Tiripoliye götürüldü. Halepli bir tüccar onun fidyasını ödediği ve kızıyla evlendirdiği güne kadar bu şehirde uzun seneler kaldı. Hanımını boşadı ve kendini tamamiyle şiire verdi. Farsça olan Bostân ve Gülistân eserleri en meşhurlarıdır.

Kutbüddin Mahmud b. Mesud Şirâzi (634-710/1236-1310)

İlk defa doğum yeri olan Kâzarûn'da, sonra Bağdat Nizamiyye medresesinde öğrenim yaptı. Aynı şehirde öğretimde bulundu. Tatar fethi sırasında, Hülâgu tarafından kendisine çok iyi muamele edildi. Hülâgu yüksek bir memuriyet verdi ve Nasır Tusi ile münasebet kurdu. Bağdat'ta, sonra öldüğü yer olan Tebriz'de öğretime devam etti. Tarihçi İbn Fuveti Şirâzi'nin öğrencisidir.⁷²

---

⁷¹ Subki, Tabakât, V, 54

⁷² Muh. İbn Rafî', el-Muntahab, s.227

SONUÇ

Bilmemiz gereken husus Nizamülmülk'ün Nizamiyye'yi kurmakla hedef aldığı gayelerin neticeye ulaşip ulaşmadığı ve medresenin Şiiliğe karşı denge unsuru olarak katkıda bulunup bulunmadığıdır.

Nizamiyye, yetiştirdiği öğrencilerle Şii propagandasının hemen hemen aşılmaz kabul edilen engellerini kaldırmayı ve batini faaliyetin ortaya koyduğu esasları yıkmayı başardı. Nizamiyye hocaları yalnız konferanslar vermekle sınırlı kalmayıp, fakat aynı zamanda batini prensipleri münâkaşa etmek, onları yıkmak ve Eşariliği zafere ulaştırmak için de halk toplantıları tertip ediyordu. Samimi bir inançla teşvik edilen bu faaliyet karşısında, Fâtımi faaliyeti başarısızlığa uğramakta ve bu propagandacıların yardımlarıyla elde etmiş olduğu zemini kaybetmekte gecikmedi. Fakat Fâtımilerin hakim olduğu Mısır'a Nizamiyye'nin pek tesiri olmadı. Bu hanedan, saltanatlarının sonuna kadar bütün engelleri kaldırmaya devam etti. Selahaddin tarafından bu memleketin fethi ile birlikte Şafiiilik burada yayıldı ve hatta mecbur edildi. Nizamiyye'nin seçkin alimleri tarafından eğitilen ve yetiştirilen bu hanedan eşari ve ateşli şafii taraftarı idi. Aynı zamanda bu hanedan şiizmi devirerek, sünni prensipleri, bilhassa şafiiliği ve eşariliği başarıya ulaştırdı.

Kuzey Afrika ve Endülüs'teki insanlar her türlü felsefi münakaşalara karşı olan, dini ve akli her türlü yeniliklerin düşmanı kimselerdi. Nizamiyye'nin tesiri buralarda Mısır'dan daha direkt oldu. Gerçi bu okulun Endülüslü ve Mağribli öğrencileri yeni fikirler, sünni ve eşari prensipler içinde yetiştiler ve memleketlerine döndükleri zaman öğrenmiş oldukları prensipleri ve metotları yaydılar. Bu öğrenciler oldukça kalabalıktı, az veya çok, hepsi veya her biri kendi şehrinde veyahut başka yerde Nizamiyye'de elde etmiş oldukları fikirleri yapılan münakaşalarda ve halk toplantılarında yayarak katkıları oldu. Hiç şüphe yok ki hepsinin en meşhuru İbn Tumert'tir. İbn Tumert çok geniş bir kültüre sahipti ve o doğuya yaptığı uzun seyahatler esnasında karşılaşmış olduğu birçok alime hayran kalmıştı. O, memleketine döner dönmez, ister Nizamiyye isterse doğudaki başka bir yerde olsun, elde ettiği eğitim-öğretimle ilgili esasları Mağrib'te olduğu gibi Endülüs'te de yaymak için son derece büyük gayret gösterdi. Gayreti de tesirli oldu, aynı zamanda dini ve kelami alanda yaptığı reformu kabul ettirme hususunda da başarıya ulaştı, fakat halefleri onun faaliyetini ölümünden sonra sürdürmediler.

Sonuç olarak Nizamiyye'nin, kurucusu tarafından gösterilen hedefe tamamiyle ulaştığını ve yalnızca şiiliğe karşı denge kurmaya muvaffak olmakla kalmayıp, aynı zamanda şiiлик karşısında üstün bir başarı kazandığı bile söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA

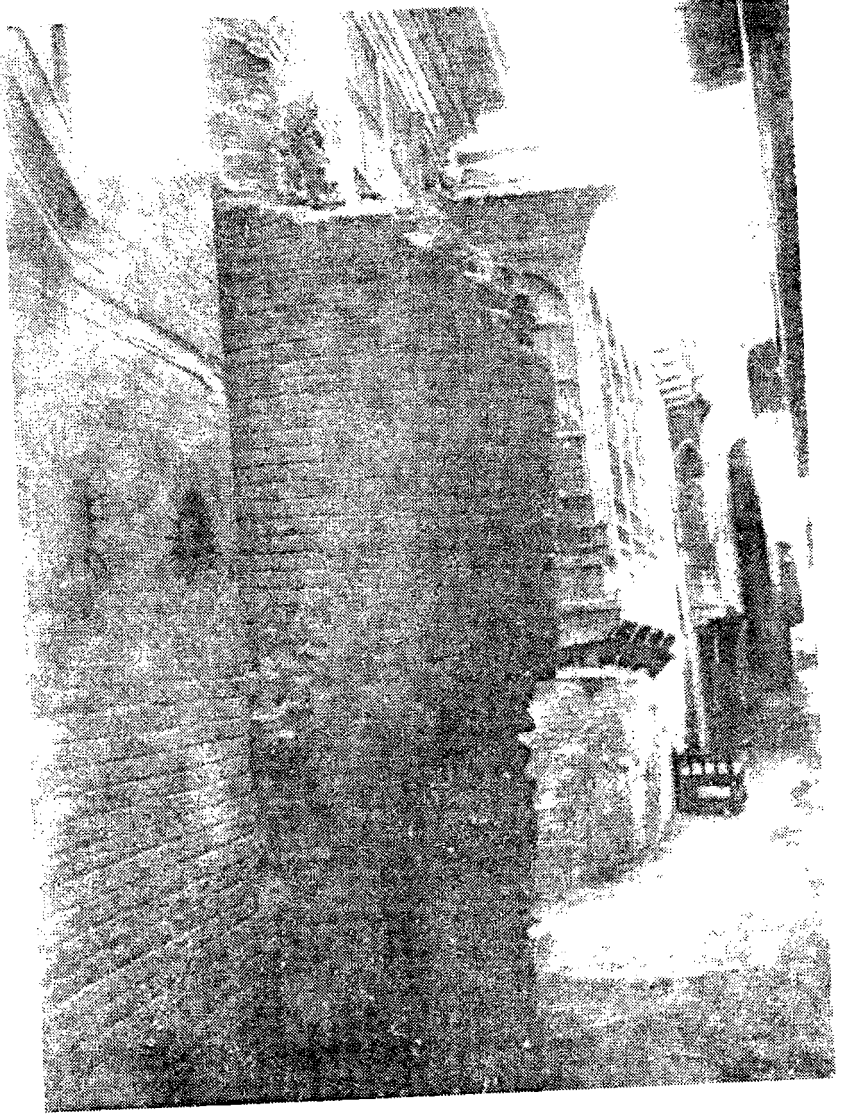
- ALUSÎ, Mesâcidu Bağdad ve Asâruhâ, Bağdat, 136
ARMİNJON, La Revue de Paris "Ezher", 1904-7
ARRAĞANÎ, Divân, Beyrut, 1307
ASİN Palacios, Le Mysticisme de Gazali, 1913
ASNAVÎ, Tabakâtu's-Şafiyye, yazma, Şam Zahiriy Kütüphanesi
AZZAVÎ, el-Irak Beyne'l-İhtilaleyn, II Cilt, Bağdat, 1934
BAĞDADÎ, Abdullatif, el-İfâda ve'l-I'tibâr, Kahire, 1286, Paris, 1810
BAHARZÎ, Dumyatu'l-Kasr, Halep
BAR Hebraeus, Muhtasaru'd-Duval, Oxford, 1663; Beyrut, 1890
BAŞBİŞÎ, el-Firaku'l-İslamiyye, Kahire, 1932
BAYRAM, Tarihu'l-Ezher, Kahire, 1902
BELÂZURÎ, Futuhu'l-Buldân, Kahire, 1901
BEYHAKÎ, el-Mehâsin ve'l-Massavi, Kahire, 1311
B.G.A, Bibliotheca Geographorum Arabicorum, Leyde, 1892
BOER, The History of Philos in Islam, Londre, 1903
BOWEN (H), The Nizamiyye and Bağdad Topography, J.R.A.S., 1928
BROWNE (E), Tezkiretu's-Şuarâ, Londre, 1882
_____ A.Lit. His. Of Persia, II Cilt, Londres, 1900
BROCKELMANN, Geschichte der Arabischen Literatur, C. II, Weimar, 1902
BUHARÎ, Sahih, III Cilt. Bulak, 1280; Kahire, 1306
CABARTÎ, Acâyebu'l-Asâr, IV Cilt, Bulak, 1297; Kahire, 1878
CAHİZ, el-Beyân ve't-Tebyin, Kahire, 1328-1333
CAKE (R.), Bagdad the City of Peace, London, 1901
CRESWELL (K.A.C), The Origin of Cruciform Plan of Cairene Madrasa, London, 1922
_____ The Work of Sultan Bibars in Egypte, London, 1929
DABBÂĞ, Meâlimu'l-İman, IV Cilt, Tunis, 1320
DAMİRÎ, Hayâtu'l-Hayvân, Bulak, 1284; Kahire, 1313
DARÂKUTNÎ, Sünen, Hindistan, 1310
DÂRİMÎ, Sünen, Canbur, 1293
DİBS, Tarihu Suriyye, VIII Cilt, Beyrut, 1893-902
DOR, L'instruction Publique en Egypte, Paris, 1889
DOZÎ, Recherches sur L'histoire Politique et Litteraire de l'Espagne, II Cilt, Leyde, 1843
_____ Supplement aux Dictionnaires Arabes II Cilt, Leyde-Paris, 1927
DRUZES, Traités des Druzes, yazma, Paris Milli Kütüphanesi, No.1408-32
DUBAYSI, Zeyl Tarih-i Bağdat, yazma, Paris Milli Kütüphanesi, No.5922
DUGAT, Histoire des Philosophes et des Theologiens Musulmans. Paris, 1978
EBU'l-FİDÂ, el-Muhtasar fi Ahbâr'l-Beşer, IV Cilt, Kahire, 1325; İstanbul, 1286
EBU DAVUD, Sünen, II Cilt, Kahire, 1280
EBU ŞÂME, er-Ravdateyn, Kahire, 1292
EBU TALİB MEKKÎ, Kütu'l-Kulûb, Kahire, 1310
EMİN (Ahmed), Fecru'l-İslâm, Kahire, 1938
_____ Duhâ'l-İslâm, III Cilt, Kahire, 1936-38
ENCYCLOPEDIÉ de l'ISLÂM, Leyde-Paris, 1908
GAUDEFRY-DEMOMBYNES, La Syrie au Début du XV. Siécle, Paris, 1928
GAZALÎ EBU HAMİD, İhyâ, IV Cilt, Kahire, 1282, 1300
_____ et-Tıbru'l-Masbuk, Kahire, 1317.
_____ Eyyuhâ'l-Veled, Kahire, 1328
_____ el-Munkız mine'd-Dalâl, İstanbul, 1287

Nizamiye Medresesi ve İslâm'da Eğitim-Öğretim

- GOLDZİHER (I), Streinschrift des Gazali Gegen die Batıniya-Sekte, Leyd, 1916
_____ Muhammedanische Studien, Halle, II, 1882-1890
_____ Le Doğme et La Loi de l'İslâm, tercüme, Arin, Paris, 1920
_____ Muhammed İbn Tümert, Alger, 1903
HATİB Bağdadi, Tarihu Bağdad, XIV Cilt, Kahire, 1354
HATTAB (M.Ş), Tarihu't-Terbiye, Kahire, 1352
HUART (C.I) , Histoire de la Litterature Arabe, Paris, 1931
İBN ABBAR, et-Tekmile, II Cilt, Madrit, 1883-92
İBN ABD RABBİHİ, el-İkdu'l-Ferid, III Cilt, Kahire, 1305, 1327
İBN ABD EL-BERR, Muhtasar Câmî'u Beyânî'l-İlm, Kahire, 1320
_____ el-İstî'âb, II Cilt, Hindistan, 1318-19
İBN ABDUN, el-Vesika in J.A. 1943
İBN ASÂKİR, Tarihu Dımaşk, VII Cilt, Damas, 1329-45
_____ Tebyinu Kâzıbu'l-Mufferi, Leyde, 1878
İBN BAŞKUVAL, es-Sıla, II Cilt, Madrid, 1883-92
İBN BATUTA, Rihle, IV Cilt, Paris, 1853-59; II Cilt, Kahire, 1288
İBN CERİR, Tarihu'l-Mulûk, XIII Cilt, Leyde, 1910; Kahire, 1336
İBN CEZERİ, Tabakâtu'l-Kubrâ, II Cilt, Kahire, 1345
İBN CEVZİ, el-Mudhiş, Bağdad, 1352
İBN EBİ ZER, Ravdu'l-Kırtas, II Cilt, Paris, 1860; Fez, 1303
İBN EBİ HADİD, Şerhu Nehcı'l-Belâga, II Cilt, Tahran, 1270; XX Cilt, Kahire, 1330
İBN EBİ USAYBİ'A, Uyunu'l-Enbâ, Kahire, 1299; Bulak, 1290
İBN ENBÂRİ, Nuzhetu'l-Elibba, Kahire, 1299
İBN EL-ARABİ, el-Avâsım Mine'l-Kavâsım, yazma, Tunis Zeytuniye Camii Kütüphanesi.
İBN ESİR, el-Kâmil, XIV Cilt, Leyde, 1851-1876
İBN FAKİH, Kitâbu'l-Buldân, Leyde, 1885
İBN FARADİ, Tarih Ulemâu'l-Endülüs, II Cilt, Madrid, 1891-92
İBN FURAT, Kitâbu't-Tarih, yazma, Paris Milli Kütüphanesi, No. 1596
İBN FUVETİ, Telhısu Mecma't'l-Elkâb, yazma, Şam Zahirıye Kütüphanesi
_____ el-Havâdisu'l-Câmî'a, Bağdad, 1351
İBN HACER ASKALÂNİ, Tehzıbu't-Tehzıb, VII Cilt, Hindistan, 1325
_____ el-İsâbe li Ma'rıfeti's-Sahâbe, Kahire, 1320
_____ İnbâ el-Gumur bi Ebnâ'ı'l-Umur, Yazma, Şam Zahirıye Kütüphanesi
İBN HAC, el-Medhal. Alexandrie, 1291; Kahire, 1320
İBN HALDUN, Mukaddıme, Bulak 1271; Paris, 1858-68; Beyrut. 1886
_____ Kitâbu'l-Iber, Bulak, 1284
İBN HAMMAD, Hist. De Rois Obaided, Vonderheyden, 1927
İBN HANBEL, el-Müsned, VI Cilt, Kahire, 1228
İBN HİDÂYET . Terâcimu'ş-Şafıyye, Yazma, M.A. Ubeyd Nezdinde, Şam
İBN İMAD, Şezerâtu'z-Zeheb, X Cilt, Kahire, 1345
İBN KADİ ŞUHBE , Muntaku'l-Iber, Yazma, Paris Milli Kütüphanesi, No.2102
İBN KAYYİM, Miiftâhu Dârı's-Sa'âda, Kahire, 1329
_____ l'İlâmu'l-Muvakkı'in, Kahire, 1325
İBN KUTEYBE, el-Ma'ârif, Kahire, 1321
_____ Uyunu'l-Ahbâr, IV Cilt, Kahire, 1325
İBN MACE, Sünen, Hindistan, 1282-1313
İBN MUNKİZ, Lubâbu'l-Adâb, Kahire, 1935
_____ Kitâbu'l-l'tıbâr, Paris, 1889-95
İBN NEDİM, Fihrist, Flugle, 1871-72; Kahire, 1345
İbn NECCAR, Zeylu Tarih Bağdad, yazma, Şam Zahirıye Kütüphanesi

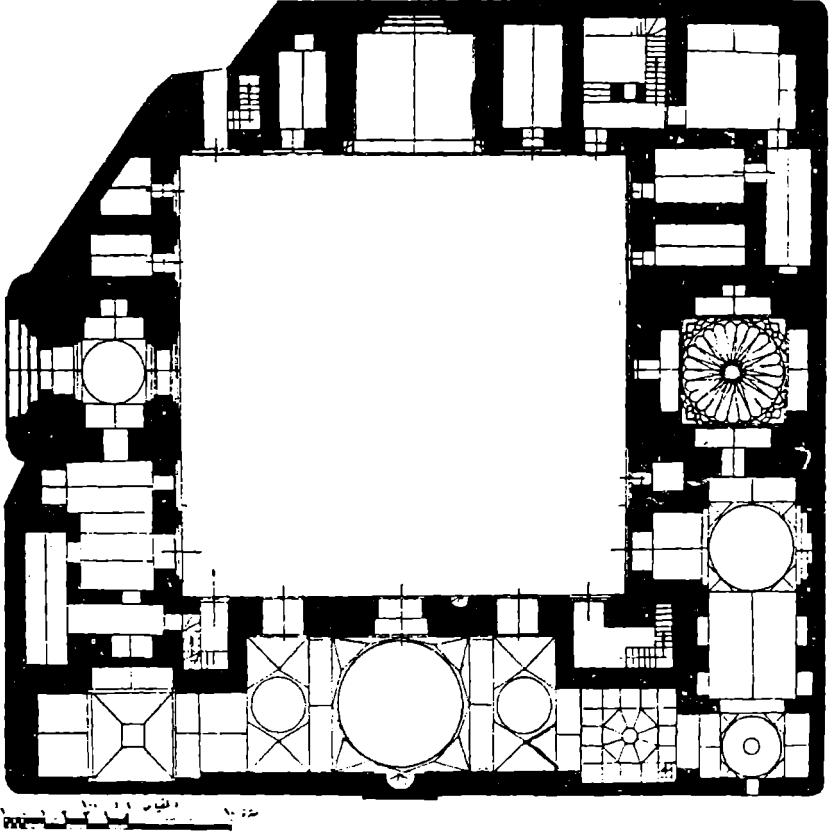
- İBN RÂFİ' SÜLEMÎ, el-Muntahab, Bagdad, 1938
İBN SA'D, Tabakât, Sachaw-Brockelmann, 1905-21
İBN SÂ'Î, Tarihu Bagdad, Bagdad, 134
İBN SÎNA, Risâlatu's-Siyâse, el-Meşrik Mecmuası, X. Cilt
İBN ŞAKİR, Fevâtu'l-Vefeyât, II Cilt, Bulak, 1299
İBN TAGRÎ BERDÎ, en-Nucumu'z-Zâhira, VI Cilt, Mathas, 1855-61; Kahire, VII Cilt, 1350
İBN TEYMÎYYE, Mecmuu'r-Resâil, Kahire, 1317
_____ Fetâvâ, V Cilt, Kahire, 1329
İBN TIKTIKA, el-Fahri, Ahlwardt, 1860, Kahire, 1317
İBN TÛMERT, et-Ta'lik, Alger, 1903
_____ el-Akide, Kahire, 1328
_____ el-Muvatta, Alger, 1323
İBN ZAFİR EZDÎ, Bedâi'l-Bed'ih, Kahire, 1326
İMADUDDİN İSFEHANÎ, Zubdatu'n-Nusra ve Usratu'l-Fitra=Devletu'l-Selçuk, Kahire, 1900
İSFEHANÎ (A.F), Agâni, XXI Cilt, Sasy, 1322-23
KALKAŞANDÎ, Suhu'l-A'şâ, XIV Cilt, Kahire, 1920
KEVSERÎ, Zeyl Tabakâtu'l-Huffâz, Şam, 1347
KIFTÎ, Ahbâru'l-Ulemâ, Kahire, 1326
KURD ALÎ (M), Hitatu's-Şam, V Cilt, Şam, 1926
_____ el-İslâm ve'l-Hadâra, Kahire, 1936
LAMMENS (H), Etude sur la Régne de Muâviye I, Paris, 1906
_____ La Méque a La Veille de l'Hégire, 1922
_____ La Syrie, Précis Historique, 1921
_____ L'İslâm, Croyance et Institutions, 1926
LECLERC, Histoire de la Médecine Arabe, II Cilt, Paris, 1876
LEVY (R), The Nizamiyya Madrasa at Bagdad Dans J.R.A.S, 1928
LE STRANGE, Bagdad During The Abbasides Caliphate, London, 1903
MALİK B. ENES, Mudevvene IV Cilt, Kahire, 1313
MAKRİZÎ, el-Mevâiz ve'l-I'tibar, Bulak, 1270; (Fransızcaya tercüme edenler, Bouriant ve Casanova, 1895-1920
MAKKARÎ, Nafhu't-Tıb, II Cilt, Bulak, 1279
MA'RUF (N), el-Mustansiriyye, Bagdad, 1935
MARRAKUŞÎ, Tarihu'l-Magrib, Şam, 1324; Kahire, 1911
MASSE (H), Les Califes Fatmides d'İbn Muyassar, Kahire, 1919
_____ Essai Sur Le Poète Saddy, Paris, 1919
MASSIGNON (L), Mission En Mésopotamie, II Cilt, Paris, 1910-12
MESUDÎ, Murucu'z-Zehab, IV Cilt, Paris, 1861-71; Kahire, 1302-4
MEZ, The Renaissance Of Islam (tercüme, K.Buğ ve Margoliouth, Londre, 1937
MİRZA ALÎ, Kitâbu'l-İcâzât, Locknow, 1986
MUHAMMED ABDO, el-İslâm Ve'n-Nasraniye, Kahire, 1323
MUSAVÎ, Ravdatu'l-Cennât, IV Cilt, Perse, 1304-6
MÛSLİM, el-Câmiu's-Sahih, II Cilt, Bulak, 1290
NASIR HUSREV, Sefernâme, Paris, 1881
NİCHOLSON, A Lit. Hist. Of The Arabes, London, 1907
NİZAMÛLMÛLK, Siyasetname, Paris, 1891-94
NUVEYRÎ, Nihâyetu'l-Arab, VIII Cilt, Kahire, 1928-37
PERES (H), La Poésie Andalouse en Arabe Classique au XV Siècle, Paris, 1939
REVUE el-MEŞRIK, X. Cilt, Beyrut
REVUE el-MUKTASAB, V. Cilt, Bagdad
REVUE ORIENTALIA, VV. Cilt

- SAFADÎ, Naktu'l-Himyân, Kahire, 1911
_____ Uyunu't-Tevârih, Yazma, Şam Zahiriyye Kütüp.
_____ Vâfi Bi'l-VefeYât, I Cilt, İstanbul, 1931
SAİD ENDÜLÜSÎ, Tabakâtu'l-Umem, Beyrut, 1912
SALÂVÎ, el-Istiksâfi Ahbârî'l-Magribî'l-Aksa, IV Cilt, Kahire, 1928
SANBAT KANİTO, Hulâsatu'z-Zehabi'l-Meb suk, Beyrut, 1885
SARR-HERZFELD, Arch Reuse, II Cilt, Berlin 1902
SCHWALLY, Gesch Des Qorans, Berlin, 1922
SEHAVÎ, ed-De'u'l-Lâmi, X Cilt, Kahire, 1345
SIBT İBN CEVZÎ, Mir'âtu'z-Zaman, Şikako, 1907
SİM'ANÎ, K. el-Ansâb, Leyde, 1912
STEİN SCHEDER, Die Arabischen Ueberset Zungen ausdem Griechiochen (dans le Zentralblatt für Bibliothek Swesen, 1889-1893)
SUBKÎ, Tabakâtu's-Şafiiyye, IV Cilt, Kahire, 1324
SÜLEYMAN REŞAD, Kenzu'l-Cevher Fi Tarihi'l-Ezher, Kahire, 1320
SUYUTÎ, Husnu'l-Muhadara, Kahire, 1299-1324
_____ Tabakâtu'l-Huffaz, III Cilt, Gotta, 1833-34
_____ Tedribu'r-Râvi, Kahire, 1307
_____ Tarihu'l-Hulefâ, Kahire, 1305
ŞEKİB ARSLAN, Mehasinu'l-Mesâi, Kahire, 1350
ŞARİŞÎ, Şerhu'l-Makamât, II Cilt, Bulak, 1284; Kahire, 1306
ŞÂTİBÎ, el-I'tisâm, III Cilt
_____ Muhtasar Tabakâtu'l-Hanâbila, Şam, 1939
ŞEHRİSTANÎ, el-Milel ve'n-Nihal, II Cilt, Hindistan, 1263; Kahire, 1327
ŞİRÂZÎ EBU İSHAK, K. et-Tenbih, Kahire, 1929
_____ K. el-Ahlak, Kahire, 1913
_____ K. el-Lumâ, Kahire, 1325
TAHANAVÎ, Keşşâf Musahbahu'l-Funun, İstanbul, 1317
TARTUŞÎ, Sırâcu'l-Muluk, Bulak, 1289
TAŞKÖPRÜ, Miftâhu's-Saâde, II Cilt, Hindistan, 1328
TİRMİZÎ, Sahih, II Cilt, Bulak, 1292
VAKİDÎ, Futuhu's-Şam, Leyde, 1331
WÜSTENFELD, Fatimeden Califen, Cottingen, 1840
_____ İbn Challikani Vitae Illustrium Virorum, Cottingen, 1837
_____ Geschicht der Arabes und Ihre Werke, Cottingen, 1882
_____ İmam Esch-Schafii, III Cilt, Cottingen, 1870
_____ Die Akademien Der Araber und İher Lehrer, Cottingen, 1837
YAFÎ'Î, Mir'âtu'l-Canân, Yazma, Paris Milli Kütüphanesi, No.1590
YAKUT, Mu'cemu'l-Buldan, V Cilt, Kahire, 1909
_____ Mu'cemu'l-Udebâ = Irşâd, VI Cilt, Kahire, 1323
YA'KUBÎ, Kitâbu'l-Buldân (B.G.C. VIII), Leyde, 1892
ZARNUCÎ, Ta'limu'l-Muta'allim, Tunis, 1292
ZEHEBÎ, Duvelu'l-İslâm, II Cilt, Hindistan, 1333
_____ Mizânu'l-İudâl, III Cilt, Kahire, 1325
_____ Tarihu'l-İslâm, Yazma, Paris Milli Kütüp. No.1522
ZERKEŞÎ, Tarihu'l-Muvahhidiye ve'l-Hafsiya, Tunis, 1289
ZEYDAN, Tarihu'l-Adâbî'l-Luga'l-Arabiye, IV Cilt, Kahire, 1914

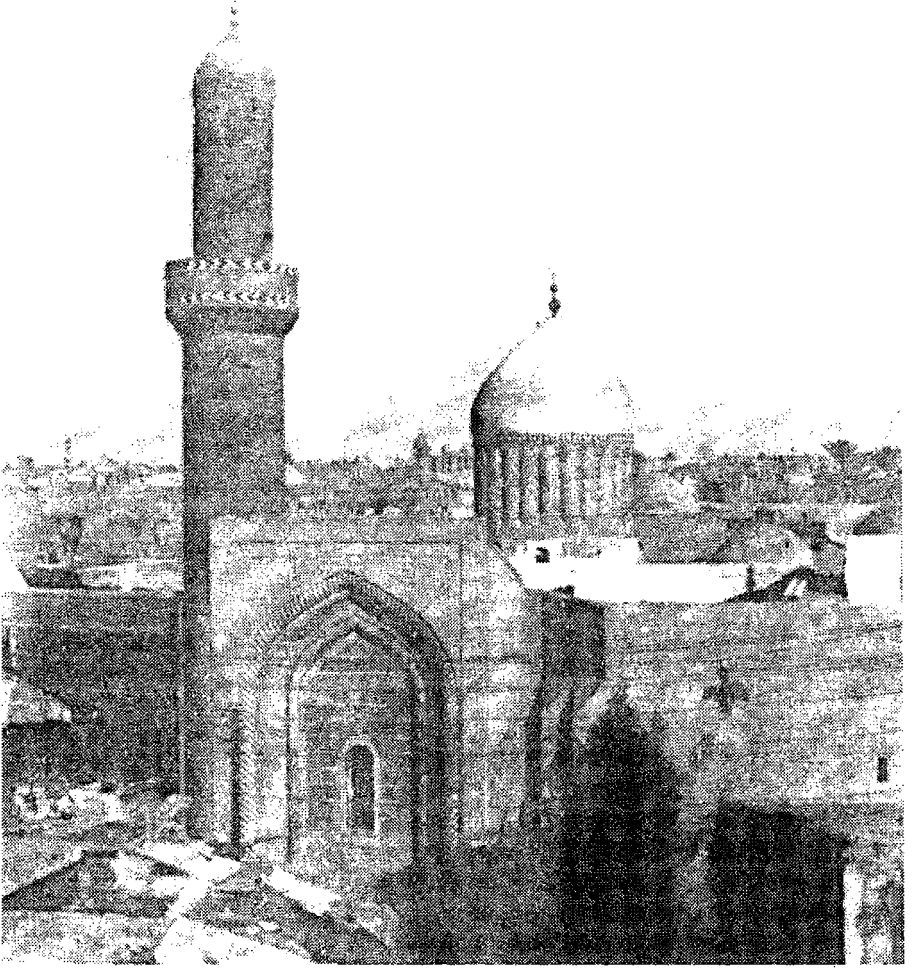
Nizamiye Medresesi Kalıntısı- Bağdat

Marganiyye Medresesi Planı

Marganiyye Medresesi